

**Dış Politikada Değişim Süreci:
Türkiye'nin Kuzey Irak Politikası Örneği**

Program Kodu: 3501

Proje No: 114K354

**Proje Yürütücüsü:
Yrd. Doç. Dr. Özlem Kayhan Pusane**

**Danışman:
Yrd. Doç. Dr. Aslı Ilgıt**

**Bursiyer:
Selin Ulus**

**AĞUSTOS 2016
İSTANBUL**

ÖNSÖZ

“Dış Politikada Değişim Süreci: Türkiye'nin Kuzey Irak Politikası Örneği” başlıklı ve 114K354 numaralı bu projede, 1980'lerin sonunda ve 1990'ların başında, önce Başbakan (ve daha sonra Cumhurbaşkanı) Turgut Özal ve 2007/2008 yıllarından itibaren de Başbakan (ve daha sonra Cumhurbaşkanı) Recep Tayyip Erdoğan dönemlerinde, Türkiye'nin Kuzey Irak'a yönelik dış politikasında meydana gelen değişikliklerin başlıca nedenleri ve değişim sürecinin dinamikleri incelenmiştir. Bu süreç incelenirken, özellikle liderlerin değişim sürecindeki rolleri kuramsal ve sistematik olarak ortaya konmuştur. Proje, 1 Ekim 2014-1 Nisan 2016 arasında 18 aylık bir süre zarfında Işık Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü tarafından yürütülmüştür. Bu araştırma, Türkiye'nin Kuzey Irak'a yönelik dış politika değişikliği süreçlerinde liderlerin rolünü ortaya koyan bir çalışma üreterek hem ulusal, hem de uluslararası literatüre katkıda bulunmuştur. Proje kapsamında yapılan araştırmalar sonucunda bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır. Bununla birlikte, çeşitli yayınlar ortaya çıkmıştır ve önümüzdeki 1-2 yıllık süre zarfında da çıkmaya devam edecektir. Proje kapsamında literatüre kazandırılan çalışmalarda proje desteği kullanılmış ve kuruma teşekkür edilmiştir.

Projeye mali destek sağlayarak gerçekleşmesine katkıda bulunan Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu'na teşekkür ederiz.

İÇİNDEKİLER

Tablo listesi.....	iv
Özet.....	v
Abstract.....	vi
1. Giriş.....	1
2. Literatür Özeti.....	4
3. Gereç ve Yöntem.....	13
4. Bulgular.....	16
4.1 Turgut Özal Döneminde (1990'ların başlarında) Türkiye'nin Kuzey Irak Politikasında Yaşanan Dış Politika Değişikliği.....	16
4.1.1 Turgut Özal'ın Dış Politika Söyleminin 1991 Körfez Savaşı Sonunda Kuzey Irak Politikasında Meydana Gelen Değişime Etkileri.....	17
4.1.2 Yapısal/Çevresel Unsurların 1991 Körfez Savaşı Sonunda Kuzey Irak Politikasında Meydana Gelen Değişime Etkileri.....	23
4.2 Recep Tayyip Erdoğan Döneminde (2000'li yılların ortalarından itibaren) Türkiye'nin Kuzey Irak Politikasında Yaşanan Dış Politika Değişikliği.....	28
4.2.1 Recep Tayyip Erdoğan'ın Dış Politika Söyleminin 2007 Sonrası Kuzey Irak Politikasında Meydana Gelen Değişime Etkileri.....	31
4.2.2 Yapısal/Çevresel Unsurların 2007 Yılından Sonra Türkiye'nin Kuzey Irak Politikasında Meydana Gelen Değişime Etkileri.....	40
5. Tartışma ve Sonuçlar.....	47
6. Ekler.....	50
Kaynakça.....	51

TABLO LİSTESİ

- Tablo 1:** Turgut Özal'ın dış politika söylemi.....18
- Tablo 2:** Turgut Özal'ın dış politika söylemini ortaya koyan söylem analizinde öne çıkan belli başlı konu, kavram ve ifadelerin en başından beri Turgut Özal'ın dış politika söyleminin merkezinde olduğunu desteklemeye yönelik içerik analizi.....21
- Tablo 3:** Turgut Özal'ın, Türkiye'nin Körfez Krizi ve Körfez Savaşı'ndaki siyaseti için seçilen az sayıdaki konuşmasında sunduğu belli başlı gerekçeler.....21
- Tablo 4:** Recep Tayyip Erdoğan'ın Orta Doğu ve Kuzey Irak söylemi.....32
- Tablo 5:** Recep Tayyip Erdoğan'ın dış politika söylemini ortaya koyan söylem analizinde öne çıkan belli başlı konu, kavram ve ifadelerin en başından beri Erdoğan'ın dış politika söyleminin merkezinde olduğunu desteklemeye yönelik içerik analizi.....35
- Tablo 6:** Recep Tayyip Erdoğan'ın, Türkiye'nin 2007'den sonra değişen Kuzey Irak politikası için seçilen az sayıdaki konuşmasında sunduğu belli başlı gerekçeler.....35
- Tablo 7:** Turgut Özal ve Recep Tayyip Erdoğan dönemleri Kuzey Irak'a yönelik dış politika değişim süreçlerinin karşılaştırılması.....49

ÖZET

1960'lerden sonra Türkiye'nin Irak'a yönelik başlıca ilgi alanı Kürt etnik uyanışı olmuş, Türk karar alıcıları benzer olayların kendi sınırları içerisinde de gerçekleşme olasılığında kaygı duymuşlardır. Bu nedenle, Türkiye'nin Irak'taki Kürt hareketi ile ilgili temel yaklaşımı, Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması yönünde olmuştur.

1960'lerden itibaren, Türkiye'nin Kuzey Irak'a karşı yukarıda sözü edilen mesafeli tutumunun değişikliğe uğradığı iki ana dönemin bulunduğunu gözlemlemek mümkündür. Bunlardan biri, Turgut Özal'ın Başbakan (1983-1989) ve sonra da Cumhurbaşkanı (1989-1993) olarak görev yaptığı dönem ile Tayyip Erdoğan liderliğindeki Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) hükümeti dönemidir (2003-). Türkiye, öncelikle 1990'ların başında, sonra da 2007/2008 yıllarından itibaren, Kuzey Irak'a karşı mesafeli tutumunu bir tarafa bırakarak, daha aktif ve Irak'lı Kürt liderlerle yakın ilişkiler geliştirme odaklı bir politika izlemeye başlamıştır. Bu projede, Türkiye'nin yaşadığı bu dış politika değişikliğinin başlıca nedenleri ve değişim sürecinin dinamikleri araştırılmıştır.

Araştırma kapsamında, süreç izleme ile söylem ve içerik analizi yöntemlerinden yararlanılarak Türkiye'nin 1990'ların başında ve 2007/2008 yıllarından itibaren tecrübe ettiği Kuzey Irak'a yönelik dış politika değişim süreçlerinin, Gustavsson (1999) ve Doeser'in (2013) kuramsal çerçeveleri ışığında açıklanabileceği gösterilmiştir. Elde edilen sonuç, söz konusu dış politika değişim süreçlerinin lider-kaynaklı değişim kavramının mükemmel bir örneği olarak sınıflandırılmayacağıdır. Bunun temel nedeni, her iki dönemde de çeşitli yurt içi, bölgesel ve uluslararası unsurların, önemli çevresel etkiler olarak bu süreci etkilemiş olmasıdır.

Bu proje, Türkiye'nin Kuzey Irak'a yönelik dış politikasında yaşadığı değişimleri, karar alma mekanizmaları bağlamında incelemiş ve böylelikle hem uluslararası dış politikada değişim literatürüne, hem de Türk dış politikası yapım sürecini daha iyi anlama çabalarına katkıda bulunmuştur. Günümüzde, dış politikada değişim literatürüne daha çok kavramsal ve kuramsal katkılar hakimdir. Bu proje, literatüre ampirik bir çalışma kazandırması bakımından önemlidir. Daha da önemlisi, dış politikada değişim literatüründe, liderlerin değişim süreçlerindeki rolüne şimdiye kadar yeterince önem verilmemiştir. Bu proje, Türkiye'nin Kuzey Irak'a yönelik dış politika değişim süreçlerinde liderlerin rolünü kuramsal ve sistematik bir şekilde ortaya koyarak hem ulusal, hem de uluslararası literatürdeki boşluğun doldurulmasına katkıda bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: dış politika analizi, dış politikada değişim, Türk dış politikası

ABSTRACT

Turkey's main interest towards Iraq has been the Kurdish ethnic awakening since the 1960s. Turkish decision-makers have often been concerned about the possibility of similar developments taking place in Turkey. That is why, Turkey's main approach towards the Iraqi Kurdish movement has been to emphasize the protection of Iraq's territorial integrity.

It is possible to observe two main periods when Turkey's distant attitude towards northern Iraq has changed. The first one is when Turgut Özal was the Prime Minister (1983-1989) and then the President of Turkey (1989-1993), while the second period is Prime Minister and then President Tayyip Erdoğan's tenure (2003-). In the early 1990s, and then from the 2007/2008 period onwards, Turkey left its distant attitude towards northern Iraq and began to pursue an active foreign policy, developing close relations with the Iraqi Kurds. This project explores the major reasons and dynamics of this foreign policy change.

With the help of process tracing as well as discourse and content analysis methods, this research showed that it is possible to explain Turkish foreign policy change towards northern Iraq in the early 1990s and from the 2007/2008 period onwards in light of Gustavsson (1999) and Doeser's (2013) theoretical frameworks. This research's main conclusion is that these policy changes cannot be regarded as perfect examples of the concept of leader-driven change, since several domestic, regional, and international factors have influenced foreign policy change processes in both time periods.

This project examined Turkey's policy change towards northern Iraq within the context of foreign policy decision-making mechanisms and contributed to both the foreign policy change literature and to those efforts aimed to have a better understanding of Turkish foreign policy making processes. Today, conceptual and theoretical contributions dominate the foreign policy change literature. This project is important for providing an empirical study. More importantly, the role of individual leaders in foreign policy change processes has been a neglected issue. This project helps fill the lacunae in both the national and international scholarship by analyzing the role of political leaders in the process of Turkish foreign policy change towards northern Iraq.

Keywords: foreign policy analysis, foreign policy change, Turkish foreign poli

1.GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren, ülkenin Orta Doğu'ya yönelik dış politikası, birkaç istisna hariç, maceradan uzak ve geleneksel bir çizgide ilerlemiştir. Bu geleneksel çizgi, Türkiye'nin Batı ittifakının bir parçası olmasının gerekleri ile bölgedeki komşularıyla dostane ilişkiler geliştirme isteğini dengeleyen bir dış politika anlamı taşımaktadır.

Cumhuriyetin kuruluşundan bir süre sonra bu politika çizgisine karşı en büyük istisna, Adnan Menderes hükümeti döneminde, 1950'li yıllarda yaşanmıştır. 1950'lerde Türkiye, Batı ittifakına yeni katılan bir üye olarak Orta Doğu'ya yönelik oldukça aktif bir dış politika izlemiş ve bölge ülkeleri tarafından Batı'nın sözcüsü olarak nitelendirilerek zaman zaman eleştirilere maruz kalmıştır. Fakat 1960'lardan sonra Türkiye, Orta Doğu'da çok taraflı diplomatik ilişkiler geliştirerek genellikle komşularının iç işlerine karışmaktan kaçınan, tarafsız ve uzlaştırıcı bir rol oynamaya çalışmıştır.

Orta Doğu'da bu dış politika çizgisinin öne çıktığı önemli ülkelerden biri Irak'tır. Türkiye, kurulduğu ilk yıllarda, Irak ile Misak-ı Milli sınırları içerisinde bulunan Musul'un geleceği konusunda sorunlar yaşasa da, bu ülke ile ilişkilerini yakın bir çerçevede sürdürmüştür. 1950'li yılların aktif dış politika döneminde Türkiye ve Irak pek çok konuda işbirliği içerisinde olmuş, bu iki ülke 1955 yılında kurulan Bağdat Pakti'nin kurucu üyelerini oluşturmuştur. 1958'de Nuri-el Said rejiminin yıkılmasından ve Bağdat Pakti'nin çökmesinden sonra bile Türkiye-İrak ilişkilerinde büyük aksaklıklar yaşanmamış, işbirliği belli bir seviyede devam etmiştir (Kürkçüoğlu, 1972).

1960'lardan sonra Türkiye'nin geleneksel Soğuk Savaş sorunları dışında Irak'a yönelik başlıca ilgi alanı, Irak ve çevresindeki ülkelerdeki Kürt etnik uyanışı olmuştur (Barkey, 2011). Aslında Molla Mustafa Barzani liderliğindeki Kürtler, Irak'ın 1932'de bağımsız bir devlet olmasından sonra Irak'ın kuzeyinde bir Kürt devleti kurma isteklerini dile getirmeye başlamışlardır. Bu konuda başarıya ulaşamayan Molla Mustafa Barzani, önce 1946'da İran'da kurulan ve bir yıldan az bir zaman içerisinde ortadan kalkan Mahabad Kürt Cumhuriyeti'ne geçmiş, oradan da Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne sığınmıştır. Barzani, 1958'de Irak'ta gerçekleşen darbeden sonra ise tekrar Kuzey Irak'a yerleşmiş ve kısa bir süre sonra başlayan Kürt ayaklanmasına öncülük etmiştir (Fırat, 2009, s. 787).

1962'de başlayan ve 1970 yılında Kürtlere özerklik tanınmasıyla Irak'ta önemli bir kazanım elde eden bu ayaklanma, daha sonra da aralıklarla devam etmiştir. Irak'taki Kürtlerin bu etnik

milliyetçilik hareketi karşısında Türkiye'nin dikkati de kısa bir süre içinde Kuzey Irak bölgesine çevrilmiştir [1]. Türk karar alıcıları bu dönemde benzer olayların kendi sınırları içerisinde de gerçekleşme olasılığından kaygı duymuşlardır. Bu kaygı, İran-Irak Savaşı'nın başlaması ve savaş sırasında Irak'ın kuzeyinde bir güç boşluğunun ortaya çıkmasıyla birlikte giderek artmıştır. 1980'lerin başından itibaren bölgedeki gelişmeler, önemli bir güç boşluğu yaşayan Kuzey Irak bölgesini başta Irak Kürdistan Demokratik Partisi (IKDP) ve Irak Kürdistan Yurtseverler Birliği (IKYB) olmak üzere pek çok Kürt örgütünün faaliyet gösterdiği bir alana dönüştürmüştür. Bu örgütlerin içine kısa süre içinde, 1978'de kurulan ve 1980'lerin başından itibaren Türkiye'ye karşı silahlı eylemlerine başlayan Kürdistan İşçi Partisi (PKK) de eklenmiştir.

Türkiye'nin 1960'lardan itibaren Irak'taki Kürt hareketi ile ilgili temel yaklaşımı, Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması yönünde olmuştur. Türk karar alıcıları, Türkiye'ye olası etkileri nedeniyle 1960'lardan itibaren Kuzey Irak bölgesinde yavaş yavaş ortaya çıkan Kürt özerk yapılanmasına karşı çoğunlukla mesafeli yaklaşmışlar ve Kuzey Irak'taki gelişmelerden endişe duymuşlardır. Hatta bu endişenin bir sonucu olarak Türkiye uzun yıllar sadece Orta Doğu bölgesinde değil, farklı pek çok ülke ile ilişkilerinde de genellikle statükoyu desteklemiş ve farklı öğelerin özerklik ve bağımsızlık taleplerine destek vermekten kaçınmıştır (Oran, 2009, s. 28). Türkiye ve Irak yönetimleri, ülkelerindeki Kürt hareketlerine karşı pek çok kez ortak hareket etmiş ve iş birliği içerisinde olmuşlardır. İki ülke arasında güvenlik alanında imzalanan işbirliği anlaşmaları bu duruma güzel bir örnektir.

1960'lardan günümüze Türk dış politikası incelendiğinde, Türkiye'nin Kuzey Irak bölgesine karşı yukarıda sözü edilen mesafeli tutumunun değişikliğe uğradığı iki ana dönemin bulunduğunu gözlemlemek mümkündür. Bunlardan biri, Turgut Özal'ın önce Anavatan Partisi hükümeti başbakanı (1983-1989) ve daha sonra da cumhurbaşkanı (1989-1993) olarak görev yaptığı dönem ile Recep Tayyip Erdoğan liderliğindeki AKP hükümeti dönemidir (2003). Türkiye, bu dönemlerde Kuzey Irak'a karşı mesafeli tutumunu bir tarafa bırakarak, çok daha aktif ve Iraklı Kürt liderlerle yakın ilişkiler geliştirmeye ve yeni işbirliği alanları yaratmaya odaklı bir dış politika izlemeye başlamıştır. Bu projede, Türkiye'nin Özal ve Erdoğan dönemlerinde yaşadığı bu dış politika değişikliği incelenmiş ve Türkiye'nin Kuzey Irak bölgesine yönelik politika değişikliğinin başlıca nedenleri ve değişim sürecinin dinamikleri araştırılmıştır. Bu süreç incelenirken özellikle liderlerin değişim sürecindeki rollerinin, kuramsal ve sistematik olarak ortaya konması hedeflenmiştir. Projenin, bir yandan dış politika analizi (DPA) alanındaki çalışmalardan yola çıkarak Türkiye'nin Kuzey Irak politikasındaki

dönemsel değişiklikler ile ilgili çıkarımlar yaparken, daha genel olarak Türk dış politikasında değişimin dinamikleri konulu çalışmalara da ışık tutacağına inanılmaktadır.

2. LİTERATÜR ÖZETİ

DPA ile ilgili çalışmaların kökenleri 1950'lere dayanır. 1950'lerde ve 1960'larda üç önemli çalışma, DPA literatürünün temellerini oluşturmuştur. Bunlardan ilki, Snyder, Bruck ve Sapin'in (1954) *Decision-Making as an Approach to the Study of International Politics* isimli eseridir. Bu eserde yazarlar, devletlerin davranışlarını anlamada ulus-devlet analiz seviyesinin altına inebilmenin önemini vurgulamış ve karar alma süreci ile bu süreçte rol oynayan aktörler üzerinde durmuşlardır (Hudson ve Vore, 1995, s. 213). İkinci olarak James Rosenau, "Pre-theories and Theories of Foreign Policy" (1964) başlıklı yazısında, araştırmacıları aktör odaklı kuramlar geliştirmeye yönlendirmiş ve dış politikayı daha iyi anlayabilmek için farklı analiz düzeylerindeki bilgileri bir araya getirmenin öneminden söz etmiştir. Son olarak Sprout ve Sprout (1956) ise, *Man-Milieu Relationship: Hypotheses in the Context of International Politics* başlıklı eserinde, dış politikanın ancak karar alıcı bireylerin ve grupların psikolojik ortamlarının hesaba katılarak anlaşılabileceğini söylemiştir. Özetle, bu üç çalışma, ulus-devlet analiz seviyesinin altına inip karar alma süreçlerinin önemini vurgulayarak, bireylerin ve grupların bu süreçler içerisindeki anahtar pozisyonunun altını çizerek ve farklı analiz düzeylerinde elde edilen bilgilerin önemine dikkat çekerek DPA'nın temellerini oluşturmuştur. Daha sonraki yıllarda dış politika ile ilgili çalışmalar hem içerik, hem de yöntem açısından çeşitlenmiş, araştırmacılar dış politikanın belirlenmesinde bürokrasilerin rolü (Allison, 1971; Halperin, 1974), küçük gruplarda karar alma sürecinin dinamikleri (Janis, 1972; Hart, 1990; Khong, 1992), bireylerin dış politikaya etkisi (Rivera, 1968; Jervis, 1976; Hermann ve Preston, 1994; Byman ve Pollack, 2001) ve karşılaştırmalı dış politika (Rosenau, 1968) gibi pek çok konuya odaklanmışlardır [2].

1950'lerden itibaren DPA literatürü hızlı bir gelişim göstermesine rağmen, dış politikada değişim konusu uzun süre ihmal edilmiştir. Bunun önemli nedenlerinden biri, DPA çalışmalarının görece genç bir alan olması ve bu nedenle de erken dönem araştırmaların dış politikada değişimden önce devletlerin süreklilik gösteren davranışları üzerinde durmasıdır (Rosati ve diğerleri, 1994, s. 5). Soğuk Savaş boyunca dış politika ile ilgili çalışmaların daha çok Batı odaklı olması ve bu nedenle araştırmaların genellikle Soğuk Savaş sırasında büyük güçlerin ani değişimler göstermeyen dış politikalarına odaklanması da dış politikada değişim konusunun uzun süre göz ardı edilmesine yol açmıştır (Gilpin 1981, s. 5; Holsti 1982, s. 8).

1970'lerden itibaren Vietnam Savaşı ve Soğuk Savaş'ta yumuşama (*détente*) döneminin başlaması gibi uluslararası değişimler sonucu, dış politika alanında değişim olgusu araştırmaların merkezine oturmaya başlamıştır. Bu eğilimin erken örneklerinden biri,

Rosenau'nun *The Study of Political Adaptation* (1981) isimli çalışmasıdır. Yazarın ağırlıklı olarak 1970'lerde yazmış olduğu makalelerinin bir derlemesi olan bu çalışmada Rosenau, dış politikanın aslında ulus devletlerin çevrelerindeki değişikliklere uyum sağlama mekanizması olarak görülmesi gerektiğini söylemiştir. Rosenau'ya göre dış politikada değişikliğin en olası olduğu durumlar, yurt içindeki gelişmelerin bir ülkenin çevresi ile ilgili yeni ihtiyaçlara ve isteklere yol açması ile yurt dışındaki gelişmelerin devletin temel yapısına yönelik potansiyel tehditler ortaya çıkarmasıdır (Rosati vd., 1994, s. 8).

1980'ler boyunca dış politikada değişim konulu çalışmaların sayısı hızla artmıştır. Bu dönemin önemli kuramsal çalışmaları arasında Holsti'nin *Why Nations Realign: Foreign Policy Restructuring in the Postwar World* (1982), Goldmann'ın *Change and Stability in Foreign Policy: The Problems and Possibilities of Détente* (1988) ve Hermann'ın "Changing Course: When Governments Choose to Redirect Foreign Policy" (1990) çalışmalarını saymak mümkündür. Bu üç çalışma da dış politikada değişim konusunu DPA araştırma gündeminin tepesine taşıyarak bu konunun sistematik ve kuramsal açıdan incelenmesine katkıda bulunmuştur. Örneğin, Holsti (1982), dış politikada yavaş ve adım adım meydana gelen değişiklikler yerine, dış politikanın tamamen değişerek yeniden yapılandırıldığı durumlara odaklanmış ve bu tür ani ve belirgin değişikliklerin nedenleri üzerinde durmuştur. Holsti, dış tehditler, ülkenin ekonomik koşulları, sömürge deneyimleri gibi pek çok yurt dışı, yurt içi, tarihsel ve kültürel unsuru bağımsız değişken olarak incelerken, politika yapıcılarının algıları, kişilik özellikleri, tutumları ve politika yapım süreci gibi unsurları da dış politikada değişime neden olan ara değişkenler olarak belirtmiştir. Holsti, dış politikanın yeniden yapılandırılması konusunda net kuramsal sonuçlar ortaya koymasa da, bazı koşulların hükümetleri dış politikada değişiklik yapmaya daha eğilimli hale getirdiğini söylemiştir. Diğer taraftan Goldmann (1988), dış politikada değişim ve süreklilik çelişmesini vurgulamış ve devletlerin, bir yandan kendilerini çevredeki değişen koşullara ayak uydurmak zorunda hissederken, diğer yandan da önceki politikaları sürdürme eğiliminde olduklarından söz etmiştir. Goldmann, bu önemli çelişkiye vurgu yaparak dış politikanın hangi koşullarda değişikliğe uğrayıp hangi koşullarda aynen sürdürüleceği ile ilgili bir kuramsal çerçeve çizmiştir. Son olarak Hermann, önceki çalışmalardan farklı olarak dış politikada meydana gelen değişikliklerin farklı düzeylerde oluşabileceğini söylemiş ve dört farklı dış politika değişikliğinden söz etmiştir. Bunlar, dış politikanın temellerinde, amaçlarında ya da araçlarında herhangi bir farklılaşmaya neden olmayan küçük ayarlamalar ya da düzeltmeler (*adjustment changes*), dış politikada kullanılan araçların ya da yöntemlerin değişmesi anlamındaki program değişiklikleri (*program changes*), dış politikanın amaçlarının değişmesi anlamını taşıyan problem/amaç değişiklikleri (*problem/goal changes*) ve son olarak dış

politikanın temelden değişmesiyle ortaya çıkan uluslararası yönelim değişiklikleridir (*international orientation changes*). Hermann'a göre, dış politikada farklı düzeylerde meydana gelen bu değişiklikler, lider kaynaklı (*leader-driven*), bürokrasideki bir grubun öncülüğünde (*bureaucratic advocacy*), toplumdaki belli bir grubun siyasi tercihlerini değiştirmesiyle (*domestic restructuring*) ya da uluslararası sistemde meydana gelen ani olaylar, yani dış şoklar (*external shocks*) sonucu gerçekleşebilir.

Holsti, Goldman ve Hermann'ın literatüre yapmış olduğu önemli kuramsal katkıların yanında, 1980'lerde dış politikada değişim konulu pek çok farklı çalışma da ortaya çıkmıştır. Örneğin, Lake'in (1988) ABD'nin İkinci Dünya savaşı sonrasında ticaret politikasındaki değişimi incelediği *Power, Protection and Free Trade: International Sources of U.S. Commercial Strategy, 1887-1939* ve Ikenberry'nin (1988) ABD'nin petrol politikasının belirlenmesinde devletin değişen rolünü araştırdığı *Reasons of State: Oil Politics and the Capacities of American Government* isimli eserleri, bu çalışmalardan bazılarıdır.

Yukarıda belirtilen çalışmalar ışığında DPA araştırmacıları 1990'lara gelindiğinde, içinde pek çok ilginç tartışmayı barındıran, dış politikada değişimin nedenlerini ve farklı seviyelerini inceleyen ve farklı aktörlerin dış politikada değişiklik meydana getirmedeki rollerini analiz eden kapsamlı bir literatür ortaya çıkarmışlardır. Soğuk savaşın sona ermesiyle birlikte uluslararası sistemde meydana gelen değişiklikler sonucu dış politikada değişim olgusu çok daha fazla ilgi çekmeye başlamış ve bu konudaki çalışmalar nitelik ve nicelik olarak çeşitlenmiştir. Volgy ve Schwarz (1990), Carlsnaes (1993), Gustavsson (1999), Kleistra ve Mayer (2001), Huxsoll (2003), Eidenfalk (2009), Doeser (2011, 2013) gibi araştırmacılar, bu dönemde dış politikada değişim olgusunu yeniden gözden geçirip değişimi açıklayan yeni modeller geliştirmişlerdir. Örneğin Carlsnaes (1993), dış politikada değişim konusunu uluslararası ilişkilerdeki yapan-yapı (*agent-structure*) sorunsalı bağlamında incelerken, Gustavsson (1999), literatürde var olan birkaç kuramsal çalışmanın bulgularını bir araya getirerek kapsamlı bir kuramsal çerçeve ortaya çıkarmıştır. Eidenfalk (2009), dış politikada değişim sürecini açıklarken karar alıcıların yararlandığı fırsat pencerelerine odaklanırken, Doeser (2011, 2013), değişim sürecinde yurt içi unsurların ve liderlerin önemini açıklamaya çalışmıştır.

1950'lerden itibaren dünyada DPA çalışmaları adım adım ilerlerken ve günümüzde hem genel olarak DPA çalışmaları ile ilgili, hem de dış politikada değişim konusunda kapsamlı bir literatür ortaya çıkarken, Türkiye'deki araştırmaların aynı hızda ilerlediğini söylemek mümkün değildir. Türkiye'de DPA alanındaki akademik eserlerin sayısı bugün bile istenen seviyede

değildir. Türk dış politikası konusundaki çalışmalar uzun zaman dış politikada karar alıcılar ve karar alma süreçleri üzerinde yeterince durmamış ve uluslararası literatürün gerisinde kalmıştır (Efegil ve Kalaycı, 2012, s. iii, 3). Var olan literatür daha çok stratejik ve tarihsel açıdan Türk dış politikasının incelendiği çalışmalardan oluşmaktadır (Efegil ve Kalaycı, 2012, s. 3).

Bu genel eğilime rağmen, özellikle 2000'li yılların başından itibaren Türk dış politikasını DPA literatürü bağlamında ele alan, dış politikayı etkileyen çeşitli ulusal ve uluslararası unsurları inceleyen ve karar alma süreci ile bu süreçte öne çıkan aktörlerin davranışlarını analiz eden araştırmaların sayısı giderek artmaktadır. Dış politika yapım sürecinde askerin, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin (TBMM), kamuoyunun, koalisyon hükümetlerinin, liderlerin, sosyal yapıların rolünü inceleyen Özcan (2001, 2009, 2010b), Kesgin ve Kaarbo (2010), Çarkoğlu (2003), Özkeçeci-Taner (2005), Ak (2009), Taydaş ve Özdamar (2012), Kesgin (2012) ve Yalvaç (2014) gibi araştırmacılar ile Hazar petrol boru hattı konusu, 1990-1991 Körfez Krizi, Türkiye'nin Kıbrıs'a 1974'teki askeri müdahalesi ve Türkiye'nin Avrupa Birliği adaylık statüsünü kabulü gibi dış politika karar alma süreçlerini inceleyen Tayfur ve Göymen (2002), Efegil (2002), Çuhadar-Gürkaynak ve Özkeçeci-Taner (2004) gibi yazarlar, son yıllarda Türk dış politikası literatürüne önemli katkılarda bulunan akademisyenler arasındadırlar. *New Perspectives on Turkey* isimli derginin 2009 tarihli Türk dış politikası özel sayısı, Yenigün ve Efegil'in derlediği, *Türkiye'nin Değişen Dış Politikası* (2010) isimli kitabı ve Efegil ve Kalaycı'nın editörlüğünü yaptığı *Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi* (2012) başlıklı derleme de, DPA alanının temel kuramsal çerçevesi ile dış politika karar alma süreçlerini etkileyen çeşitli ulusal ve uluslararası unsurları inceleyen makaleleri bir araya getirerek literatüre önemli bir katkı sağlamıştır.

Türk dış politikası ile ilgili çalışmalar arasında son yıllarda dikkat çeken önemli bir konu da dış politikada değişim olgusudur. Aslında bu konuda zaman içerisinde Türk dış politikasının geçtiği pek çok değişim süreci (NATO'ya üyelik, 1960'lar-1970'lerde Orta Doğu ülkeleri ile yakınlaşma, Soğuk Savaşın sona ermesi, vb.) sonucunda çok çeşitli çalışmalar ortaya çıkmıştır. Örneğin Oral Sander'in "Turkish Foreign Policy: Forces of Continuity and of Change" ve Gencer Özcan'ın "Continuity and Change in Turkish Foreign Policy in the Balkans" gibi kitap bölümleri ile Mahmut Bali Aykan'ın "The Palestinian Question in Turkish Foreign Policy from the 1950s and the 1990s" ve Sabri Sayarı'nın "Turkish Foreign Policy in the Post-Cold War Era: The Challenges of Multi-Regionalism" makaleleri bu çalışmalardan sadece birkaçıdır. Bu konuda bir diğer çalışma da Aydın'ın Türk dış politikasının süreklilik içeren öğelerini ve Soğuk Savaşın sona ermesiyle birlikte değişen şartlarını kapsamlı bir

şekilde ele aldığı “Determinants of Turkish Foreign Policy: Historical Framework and Traditional Inputs” (1999) ve “Determinants of Turkish Foreign Policy: Changing Patterns and Conjunctures During the Cold War” (2000) başlıklı makaleleridir. Bununla birlikte, 2002 yılından itibaren de AKP hükümetleri döneminde Türk dış politikasının geçirdiği değişim ile ilgili şimdiye kadar sayısız eser ortaya çıkmıştır. Araştırmacılar, Türk dış politikasında 2000’li yılların başından itibaren yaşanan değişimin nedenlerini farklı unsurlara odaklanarak incelemişlerdir. Örneğin, Kirişçi (2009) ve Kutlay (2011) bu değişimi ekonomik nedenlerle açıklarken, Öniş (2003), Özcan (2008) ve Aydın ve Açıkmeşe (2007), Türkiye’nin Avrupa Birliği üyelik sürecinin dış politikaya etkisi üzerinde durmuşlardır. Bununla birlikte, Bozdağlıoğlu (2003), Cizre (2003), Bilgin (2005), Benli Altunışık ve Tür (2006), Aras ve Karakaya Polat (2008), Balcı ve Kardaş (2010), Yeşiltaş (2013) gibi yazarlar, Uluslararası İlişkilerin İnşacı ve eleştirel yaklaşımlarından yola çıkarak Türk dış politikasındaki değişimi, kimlik, dış politika kültürü, jeopolitik ve ulusal güvenlik kavramlarında ve söylemlerinde meydana gelen dönüşümlerle açıklamışlardır. Diğer yandan Çelenk (2007), Dikici Bilgin (2008), Duran (2011) gibi araştırmacılar da iç politik gelişmelerin dış politikadaki değişim üzerindeki etkilerinden söz etmişlerdir. Pek çok yazar ayrıca, Türk dış politikasında son yıllarda gözlemlenen değişikliklerin birden çok ulusal ve uluslararası unsurun bir araya gelmesiyle ortaya çıktığını savunmuşlardır (bazı örnekler için bkz. Sözen, 2010; Keyman, 2010; Öniş, 2011; Oğuzlu, 2011; Kirişçi, 2012) Bu çalışmaların yanında, Benli Altunışık ve Martin’in (2011) “Making Sense of Turkish Foreign Policy in the Middle East under AKP” başlıklı makalesi ile Demirtaş Coşkun’un (2010) “Kosova’nın Bağımsızlığı ve Türk Dış Politikası (1990-2008)” isimli çalışması, dış politikada değişim literatüründeki kuramsal çalışmaların Türk dış politikasındaki durumlara uygulandığı önemli ampirik çalışmalardır.

Gerek ulusal, gerekse uluslararası literatürde dış politikada değişim sürecine ilgi artmış olsa da, bu süreçte liderlerin rolü bugün bile hala büyük oranda ihmal edilmiş bir konu olarak kalmıştır. Dış politikada değişim literatürü incelendiğinde, var olan çalışmalarda liderlerin değişim süreçlerindeki rolü ile ilgili üç farklı bakış açısı göze çarpar. Bunlardan birincisi, dış politikada değişimi liderleri hesaba katmadan yapısal ve çevresel etkenlerle açıklayan çalışmalar (Huxsoll, 2003; Volgy ve Schwarz, 1991); ikincisi, liderleri değişime neden olabilecek pek çok etkenden yalnızca biri olarak gören çalışmalar (Hermann, 1990; Kleistra ve Mayer, 2001); ve üçüncüsü de ulusal ve uluslararası değişkenlerin ancak liderler aracılığıyla bir ülkenin dış politikasında değişikliğe yol açabileceğini öne süren çalışmalardır (Gustavsson, 1999; Renshon, 2008) [3]. Doeser, Kasım 2013 tarihli bir makalesinde dış politikada değişim literatürünün şimdiye kadar bireysel karar alıcıyı göz ardı ettiğini ve literatürde bireysel karar alıcılarla ilgili farklı bakış açıları bulunmasına rağmen, siyasi

liderlerin dış politika değişim süreçlerindeki rollerini sistematik bir şekilde incelemeye yönelik çalışmaların bulunmadığını öne sürer. Hatta yazarın “Leader-driven Foreign Policy Change: Denmark and the Persian Gulf War” isimli makalesi, literatürdeki bu boşluğu doldurmaya yönelik olup dış politikada meydana gelen değişikliklerin doğrudan siyasi lider kaynaklı da olabileceğini göstermektedir.

Türkiye'nin iç ve dış politikası ile ilgili tartışmalarda da liderlerin öneminden sıklıkla söz edilir. Bununla birlikte, Türk dış politikasında liderlerin kişilik özelliklerinin, algılarının ya da karar alma biçimlerinin dış politikayı nasıl etkilediğine dair çalışmalar yeni yeni ortaya çıkmaktadır (literatürde var olan bazı örnekler için bkz. Demir, 2007; Kesgin, 2012, 2013). Fakat, Türkiye'nin yönetici konumundaki bireylerinin dış politika değişim süreçlerinin başlamasına, sürdürülmesine ve de sonuca ulaşmasına olan etkilerini kuramsal ve sistematik bir şekilde ortaya koymaya yönelik bir çalışma henüz yapılmamıştır. Bu nedenle önerilen projede Türkiye'nin Kuzey Irak'a yönelik dış politika değişikliğinin nedenleri ve bu değişim sürecinin dinamikleri açıklanırken, özellikle liderlerin söz konusu dış politika değişikliğinin gerçekleşmesindeki rolünün kuramsal ve sistematik bir şekilde açıklığa kavuşturulması hedeflenmiştir.

1990'lı yılların başlarından itibaren Türkiye'nin Kuzey Irak politikası ile ilgili pek çok çalışma yapılmıştır. Bu projede de ele alındığı üzere, söz konusu çalışmalar gerek Turgut Özal döneminde, gerekse de 2007/2008 yıllarından itibaren Tayyip Erdoğan liderliğinde Türk dış politikasında Kuzey Irak'a yönelik gerçekleşen dış politika değişikliklerini ele almışlardır. Fakat böyle bir literatürün varlığına rağmen bu dış politika değişiklikleri şimdiye kadar karşılaştırmalı olarak ve kuramsal bir çerçevede incelenmemiştir. Var olan çalışmalar daha çok betimsel düzeyde kalmış, liderlerin söz konusu dış politika değişim süreçlerindeki rolleri sistematik bir şekilde incelenmemiştir.

Aslına bakılırsa, özellikle 1991 Körfez Savaşı sonrasında Türkiye'nin Kuzey Irak politikasını ele alan çalışmalar, dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın bu dış politikanın şekillenmesindeki rolünden sıklıkla söz etmiştir. Bu literatür yakından incelendiğinde, Türkiye'nin Kuzey Irak politikası ile ilgili iki temel fikir göze çarpar. Bunlardan birincisi, 1991 Körfez Savaşı sonunda şekillenen Kuzey Irak politikasının Türkiye'nin geleneksel dış politika prensiplerinin dışında kalmıyor olduğu ve bu nedenle temel bir dış politika değişikliği anlamına gelmediği görüşüdür. Özellikle Mango (1992), Aykan (1996, s. 344, 1998, s. 65) ve Criss (1997), Türkiye'nin 1991 Körfez Savaşı ve sonrasında izlediği dış politikanın, Türk dış politikasında uzun yıllardır var olan, bir yandan Batı ittifakı üyeliğinin gereklerini yerine

getirirken, diğer yandan da komşularla iyi ilişkileri sürdürme şeklindeki denge politikasının bir devamı olduğunu öne sürmüşlerdir. Literatürde bu konu ile ilgili ortaya çıkmış diğer çalışmalar ise, 1991 Körfez Savaşı ve sonrasında gözlemlenen Türk dış politikasının, aktif bir politika olarak görülmesi, Türkiye'nin Orta Doğu'da ortaya çıkan bir çatışmada net bir taraf olması, savaş sonunda Iraklı Kürtlerle yakın ilişkiler geliştirmeye başlaması gibi nedenlerle geleneksel Türk dış politikasının dışına çıkmış olduğu görüşünü benimsemiştir (Örnekler için bkz. Sayarı 1992, 1997; Robins, 1991, 2003a, 2003b; Hale, 1992). Bununla birlikte, literatürde göze çarpan bu görüş farklılığı daha çok bir yorum farkı olup tartışmalar 1991 Körfez Savaşı ve sonrasındaki dış politika davranışlarının geçmiş pratiklere göre bazı farklılıklar içermesine rağmen Türk dış politikasının geleneksel prensipleriyle uyumlu olup olmadığı noktası etrafında sıralanmıştır. Literatürde var olan çalışmalar arasındaki bir diğer farklılık (ve bu araştırma açısından daha önemli olan ayrışma) ise Turgut Özal'ın 1991 Körfez Savaşı ve sonrası dönemde bir değişimin içinden geçen Türk dış politikasında nasıl bir role sahip olduğu ile ilgilidir. Bazı araştırmacılar bu konuda Turgut Özal'a oldukça merkezi bir rol biçmiştir (bkz. Sayarı, 1992, 1997; Ataman, 2002; Robins, 2003; Laçiner, 2009). Diğer bazı araştırmacılar ise Turgut Özal'ın dış politika vizyonu ile tercih ve algılarının 1991 Körfez Savaşı ve sonrasındaki dış politika yapım sürecinde önemli bir rol oynamış olmasına rağmen Özal'ın aslında pek çok kısıtlama (özellikle Dışişleri Bakanlığı ve Genelkurmay'ın Özal'ın dış politika tercihlerine eleştirel bakışları) ile karşı karşıya kaldığını vurgulamışlardır (bkz. Hale, 1992; Aykan, 1996, 1998; Gözen, 2000, 2004). Literatürde gözlemlenen bu farklı görüş ve tartışmalara rağmen bu konuda var olan çalışmaların çoğu betimsel bir düzeyde kalmış ve söz konusu tartışmalar kuramsal bir çerçeve içerisinde gerçekleşmemiştir (Bu duruma bir istisna olarak Gözen (2000) gösterilebilir. Gözen, *Amerikan Kısılacında Dış Politika: Körfez Savaşı, Turgut Özal ve Sonrası* başlıklı eserinde Türkiye'nin 1991 Körfez Savaşı ve sonrasındaki dış politika yapım süreçlerini ve dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın bu süreçlerdeki rolünü ayrıntılı bir şekilde ve farklı açılardan DPA literatürü bağlamında incelemiştir).

Benzer yorumlar 2007/2008 sonrası dönemde Türkiye'nin Kuzey Irak'a yönelik dış politika değişim süreci ile ilgili olarak da yapılabilir. Son yıllarda söz konusu dış politika değişikliği ile ilgili de pek çok çalışma yapılmıştır; fakat literatürdeki çalışmaların çoğu kuramsal bir çerçeve sunmayarak, daha çok betimsel düzeyde Kuzey Irak'a yönelik dış politika değişikliği ile ilgili farklı tartışmalar ortaya koymuşlardır. Turgut Özal dönemi ile karşılaştırıldığında burada dikkat çeken bir nokta, 2007/2008 sonrası dönemde Kuzey Irak'a yönelik dış politika değişimi tartışmalarında liderin rolü konusunun ihmal edilmiş bir nokta olarak karşımıza çıkmasıdır. Var olan çalışmalar Kuzey Irak'a yönelik dış politika değişikliğinin gerçekleşmesi ile ilgili

olarak daha çok Türkiye'nin ekonomik, özellikle de enerji ihtiyaçları, Kürt sorununa bakışta yaşanan farklılaşma, asker-sivil ilişkilerindeki değişim ve halen sürmekte olan Suriye iç savaşı gibi unsurların etkilerini ön plana çıkarmışlardır (örnekler için bkz. Barkey, 2010, 2011, 2015; Özcan, 2010a, 2011; Sarı Ertem, 2011; Charountaki, 2012; Cornell, 2012; Park, 2012, 2014; Bryza, 2012; Tocci, 2013; Jenkins, 2013; Balcı, 2014; Çağaptay, 2014; Tol, 2014; Romano, 2015). Bu çalışmalarda zaman zaman söz konusu dış politika değişim sürecinde önce Başbakanlık baş danışmanı, daha sonra da Dışişleri Bakanlığı (ve en son da Başbakanlık) görevlerinde bulunmuş Ahmet Davutoğlu, Türkiye'nin Bağdat eski Büyükelçisi Murat Özçelik ve yine söz konusu dönemde Milli İstihbarat Teşkilatı Müsteşarlığı görevini yapmış Emre Taner gibi aktörlerin rollerinden söz edilmiş olsa da, liderin söz konusu dış politika değişim süreci içindeki yeri ile ilgili dış politikada değişim kuramları bağlamında sistematik bir tartışma literatürde bulunmamaktadır.

Gerek 1990'ların başında Turgut Özal, gerekse 2007/2008 yıllarından sonra Tayyip Erdoğan liderliğinde Türk dış politikasında Kuzey Irak'a yönelik gerçekleşen değişime karşılaştırmalı bir bakış açısı sağlayan çalışmalar da literatürde yok denecek kadar azdır. Bazı araştırmacılar çalışmalarında bu iki dönem arasındaki bazı farklılıklardan söz etmişlerdir. Örneğin Benli Altunışık (2009), "Worldviews and Turkish Foreign Policy in the Middle East" başlıklı çalışmasında Turgut Özal, İsmail Cem ve daha sonra da AKP dönemlerinde Türkiye'nin Orta Doğu politikası ile ilgili karşılaştırmalı bir bakış açısı sunmuş, daha sonra 2011 yılında yayımlanmış olduğu "Making Sense of Turkish Foreign Policy in the Middle East under AKP" başlıklı makalesinde de, Türkiye'nin 1990'lardaki Orta Doğu politikasının daha çok ülkenin yakın komşularına yönelik olduğunu ve özelde Kürt sorunu, daha genel anlamda da güvenlik konularına odaklandığını açıklayarak bu durumun 2000'li yıllarda nasıl bir değişim gösterdiğini ortaya koymuştur. Charountaki (2012) ise "Turkish Foreign Policy and the Kurdistan Regional Government" başlıklı çalışmasında Türkiye'nin Iraklı Kürtler ile olan ilişkilerini 2000'li yılların başlarından günümüze kadar dönem dönem tartışmıştır. Fakat Turgut Özal ve Tayyip Erdoğan dönemlerinde Türkiye'nin Kuzey Irak'a yönelik tecrübe ettiği dış politika değişim süreçlerinin sistematik bir şekilde, karşılaştırmalı olarak ele alındığı ve bu süreçlerde liderlerin rollerinin de kuramsal bağlamda tartışıldığı bir çalışma literatürde bulunmamaktadır.

Özetle, 1950'li yıllardan beri DPA alanındaki gelişmeler, Türk dış politikası ile ilgili çalışmalarda kendini yakın zamana kadar hissettirmemiş ve Türk dış politikası üzerine yapılan çalışmalar uzun yıllar betimleyici, tarihsel ve stratejik analizlerden oluşmuştur. Bu çalışmalarda kuramsal olarak daha çok, devleti yekpare bir birim olarak gören, Uluslararası

İlişkiler alanındaki Realist yaklaşımın etkisi yoğundur. Fakat 2000’li yıllara gelindiğinde Türk dış politikası ile ilgili çalışmalar çeşitli kavramsal ve kuramsal yaklaşımlardan yararlanmaya başlamış ve DPA alanında ortaya çıkan zengin literatür, bu araştırmalar üzerinde de kendini hissettirmeye başlamıştır. Bununla birlikte, Türk dış politikası konusunda halen gerek kuramsal, gerekse çeşitli kuramların farklı dış politika olaylarına uygulanmasına yönelik çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu ihtiyaç, özellikle liderlerin dış politika değişim süreçlerindeki rolü ile ilgili öne çıkmaktadır.

Notlar

[1] Proje önerisi boyunca Kuzey Irak’taki Kürt özerk bölgesinden söz ederken kısaca Kuzey Irak terimi kullanılacaktır. Aslında Irak’ın 2005 yılında kabul edilen yeni anayasasına göre bölge, Irak’ın Kürdistan Bölgesi olarak tanınmaktadır. Türkiye’de de uzun süre bölgeye Kuzey Irak olarak hitap edildikten sonra son yıllarda resmi söylemde “Irak Kürt Bölgesel Yönetimi” terimi kullanılmaya başlanmıştır. Proje önerisi çerçevesinde, siyasi ve ideolojik kaygılardan bağımsız olarak, metinde tutarlı olabilmek adına bölgeden Kuzey Irak olarak söz edilecektir.

[2] Şimdiye kadar DPA literatürü kapsamında ortaya çıkan çalışmalar, bu proje önerisinde sayılamayacak kadar çoktur. Bu nedenle proje önerisinde yalnızca literatürdeki ilerlemeyi ve çeşitliliği simgeleyen belli başlı örnek çalışmalardan söz edilmiştir. Daha kapsamlı bir literatür taraması için Hudson ve Vore’un “Foreign Policy Analysis Yesterday, Today and Tomorrow” isimli makalesinden yararlanılabilir.

[3] Dış politikada değişim literatüründe liderlerin rolü konusundaki bu değerlendirme için bkz. Fredrik Doenser, “Leader-driven Foreign Policy Change: Denmark and the Persian Gulf War,” *International Political Science Review*,” 34, 5, 582-597, (2013).

[4] Lider-kaynaklı dış politika değişim süreçlerinde güç kavramının ne anlama geldiği ile ilgili bir tartışma için bakınız Fredrik Doenser, “Leader-Driven Foreign Policy Change.”

3. GEREÇ VE YÖNTEM

Bu proje, Turgut Özal ve Tayyip Erdoğan dönemlerinde, Türkiye'nin Kuzey Irak'a yönelik politikasında meydana gelen değişikliklerin başlıca nedenlerini ve değişim sürecinin dinamiklerini açıklamayı amaçlamıştır. Bu süreç açıklanırken özellikle sözü edilen liderlerin değişim sürecindeki rollerinin ne olduğu, kuramsal ve sistematik olarak ortaya konmuştur.

Projede ana yöntem olarak örnek olay incelemesi (*case study*) kullanılmıştır. Bunun temel iki nedeni vardır. Birincisi, örnek olay incelemesi yönteminin, yeni bilgilere ve daha önce ortaya çıkmamış nedensel ilişkilere ulaşma çabası içeren araştırmalarda önemli bir avantajının bulunmasıdır. Bu avantajın nedeni, örnek olay incelemesi yönteminin, herhangi bir birimin yakından ve detaylı incelenmesini mümkün kılması ve olguların iç yüzünün açığa çıkmasına olanak sağlamasıdır (Gerring, 2004, s. 349-350). George ve Bennett'a (2005) göre, derinlemesine yapılan örnek olay incelemeleri, bilinmeyen değişkenlerin fark edilmesine yardımcı olur ve yeni kuramların ortaya çıkmasına katkıda bulunur (s. 19-21). Yin'in de dediği gibi, neden ve nasıl sorularının sorulduğu ve araştırmacının olaylar üzerinde kontrolünün bulunmadığı durumlarda, örnek olay incelemesi, genellikle tercih edilen bir yöntemdir (Yin, 1994, s. 1). Bu, tam da bu proje için geçerli olan bir durumdur. Önerilen projede örnek olay incelemesi yönteminin tercih edilmesi için bir diğer önemli neden de, bu yöntemin sadece temel bağıntıları (*correlation*) ortaya çıkarmakla kalmaması, aynı zamanda nedensel mekanizmaların (*causal mechanism*) ve ara değişkenlerin de anlaşılmasını sağlamasıdır (Gerring, 2007, s. 48; George ve Bennett, 2005, s. 21). Dış politikada değişim süreçlerinin incelendiği ve karmaşık karar alma mekanizmalarının açıklanmaya çalışıldığı bu araştırmada, bu önemli bir avantajdır. Proje kapsamında gerçekleştirilecek örnek olay incelemelerinde süreç izleme (*process-tracing*) yoluyla, Türkiye'de iki farklı zaman diliminde yaşanan dış politika değişim süreci aşama aşama ve ayrıntılı bir şekilde izlenerek değişimin nedenleri ve değişim sürecinin nasıl gerçekleştiği ile liderlerin bu değişim sürecindeki rolleri açıklanacaktır. Özellikle kuramsal odaklı süreç izleme yöntemi, pek çok değişkenin etki ettiği sonuçları ve karmaşık gerçeklikleri açıklamada oldukça yararlı ve örnek olay incelemelerinde kullanımı giderek yaygınlaşan bir yöntemdir (George ve Bennett, 2004, s. 206).

Proje çerçevesindeki araştırmalarda bireysel analiz düzeyinde (*level of analysis*) hareket edilmiştir, çünkü DPA alanının temel aktörleri karar alıcılardır. Dış politikada değişimin nedenleri ve sonuçları arasında, karar alıcılardan bağımsız, doğrudan ve otomatik bir bağlantı yoktur (Gustavsson, 1999; Snyder ve diğerleri, 1954; Sprout ve Sprout, 1956). Ayrıca dış politikada değişim süreçlerinin başlatılması, sürdürülmesi ve sonuçlandırılmasında

liderlerin rolünü anlamaya ve açıklamaya çalışan bu projede bireysel analiz düzeyinde hareket edilmesi çalışmanın amacı açısından da gereklidir. İşte bu nedenle, önerilen projede dış politikada değişim sürecini tam olarak kavrayabilmek için, ilgili dönemlerin başlıca karar alıcıları üzerine odaklanılmıştır. Gustavsson'un (1999) da belirttiği gibi, zaman ve kaynak kısıtları nedeniyle araştırmada, karar alma sürecinde rol oynayan her birey üzerinde durulması mümkün olmamıştır; bu nedenle ancak anahtar pozisyonundaki 1-2 lider üzerine yoğunlaşmıştır. 1990'ların başında Türkiye'nin Kuzey Irak politikasında meydana gelen değişiklik ile ilgili öne çıkan lider olarak, zaman zaman Dışişleri Bakanlığı'nı bile devre dışı bırakacak kadar dış politikada etkin bir role sahip olmuş, Başbakan ve Cumhurbaşkanı Turgut Özal ele alınmış, son yıllarda Kuzey Irak politikasında yaşanan değişikliklerle ilgili olarak da partisi üzerinde güçlü bir otoriteye sahip olan dönemin başbakanı (ve daha sonra da Cumhurbaşkanı) Tayyip Erdoğan ile dış politikanın belirlenmesinde etkin bir role sahip olduğu sık sık vurgulanan Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu üzerinde durulmuştur.

Bu çerçevede projenin ilk bölümünde, öncelikle Turgut Özal dönemine odaklanılmış ve bu dönemde (özellikle 1990'lı yılların başlarında) Türkiye'nin geleneksel Kuzey Irak politikasında gerçekleşen değişiklikler incelenmiştir. Bu süreç açıklanırken Özal'ın değişim sürecindeki rolü kuramsal ve sistematik olarak ortaya konmuştur. Burada temel kaygı, Özal'ın Kuzey Irak'a yönelik politika değişikliğinin lider mi, yoksa çeşitli çevresel koşullar kaynaklı mı olduğunu anlamaktır. Bu nedenle öncelikle süreç izleme yöntemiyle, ilgili dış politika konusundaki değişim süreci aşama aşama ve ayrıntılı bir şekilde izlenmiş, değişimin nedenleri ve değişim sürecinin nasıl gerçekleştiği ile Özal'ın bu değişimdeki rolü açıklığa kavuşturulmuştur. Bu yapılırken söylem ve içerik analizlerinden de büyük oranda yararlanılmıştır. Söylem analizi sayesinde, Türkiye'nin genel olarak Orta Doğu ve özel olarak da Kuzey Irak politikasının Turgut Özal'ın söyleminde nasıl bir çerçeveye oturtulduğu ve Türkiye'nin kimliği ile dış politikasının Kuzey Irak'a karşı nasıl ilişkilendirildiği ve inşa edildiği gösterilmiştir. Bu amaçla, 1983-1993 yılları arasında Turgut Özal'ın yaptığı konuşmalar, mülakatlar ve basın toplantıları ile Anavatan Partisi'nin (ANAP) seçim beyannameleri taranmış ve bu açıklamalar içerisinden Özal'ın daha genel anlamda Orta Doğu ve Irak, daha özelden de Kuzey Irak'a yönelik dış politika söylemi tespit edilmiştir. Projenin birinci bölümünde, söylem analizine ek olarak Özal'ın daha sınırlı sayıda birkaç konuşmasına odaklanılarak bu konuşmalar üzerinden bir de içerik analizi gerçekleştirilmiştir. İçerik analizinde de temel amaç söylem analizi ile elde edilen bulguları desteklemek olmuştur.

Projenin ikinci bölümünde ise Tayyip Erdoğan dönemine odaklanılmış ve bu dönemde (özellikle 2007/2008 yıllarından itibaren) Türkiye'nin Kuzey Irak politikasında meydana gelen

değişiklikler incelenmiştir. Bu süreç açıklanırken Erdoğan'ın değişim sürecindeki rolü kuramsal ve sistematik olarak ortaya konmuştur. Bu araştırma yapılırken temel amaç, 2007/2008 yıllarından itibaren Türkiye'nin dış politikasında Kuzey Irak'a yönelik yaşanan politika değişikliğinin lider mi, yoksa çeşitli çevresel koşullar kaynaklı mı olduğunu anlamaktır. Bu nedenle öncelikle süreç izleme yöntemiyle, ilgili dış politika konusundaki değişim süreci izlenmiş, değişimin nedenleri ve değişim sürecinin nasıl gerçekleştiği ile Erdoğan'ın bu değişimdeki rolü açıklığa kavuşturulmuştur. Erdoğan döneminde gerçekleşen bu dış politika değişikliği açıklanırken, aynı Özal dönemi ile ilgili olduğu gibi büyük oranda söylem ve içerik analizlerinden yararlanılmıştır. Söylem analizi ile Türkiye'nin Kuzey Irak politikasının Tayyip Erdoğan söyleminde nasıl bir çerçeveye oturtulduğu ve Türkiye'nin kimliği ile dış politikasının Kuzey Irak'a karşı nasıl ilişkilendirildiği ve inşa edildiği gösterilmiştir. Bu amaçla, 2003-2013 yılları arasında Tayyip Erdoğan'ın yaptığı konuşmalar, mülakatlar ve basın toplantıları ile Adalet ve Kalkınma Partisi'nin seçim beyannameleri taranmış ve bu açıklamalar içerisinden Erdoğan'ın Kuzey Irak'a yönelik dış politika söylemi tespit edilmiştir. Daha sonra söylem analizine ek olarak Erdoğan'ın daha sınırlı sayıda birkaç konuşmasına odaklanılarak bu konuşmalar üzerinden içerik analizi de gerçekleştirilmiştir. İçerik analizi kullanılarak söylem analizi sonucu elde edilen bulgular desteklenmiştir.

Hem Özal, hem de Erdoğan dönemleri için Kuzey Irak politikasına yönelik söylem analizleri gerçekleştirilirken, Iver B. Neumann (2008) ve Lene Hansen (2006)'in çalışmalarında sunduğu çerçeve kullanılmıştır. Söylem analizi gerçekleştirilirken başlıca çıkış noktası kimliğin ilişkisel bir kavram olduğu ve kimlik ile dış politika arasında güçlü bir bağlantının bulunduğu (Hansen, 2006). İlişkisel anlamda kimlik iki temel boyutta inşa edilir. Bunlardan birincisi, bir bağlama süreci ile (*process of linking*) söz konusu kimliğin bağlantılı/ilişkili olduğu noktaları ortaya koymak, ikincisi ise bir farklılaşma süreci (*process of differentiation*) ile kimliğin farklılaştığı/ayrıştığı alanları belirlemektir. Eş zamanlı olarak gerçekleşen bu süreçler, kimlik inşa sürecinin özünü oluşturur (Hansen, 2006, s. 17). Burada bir diğer önemli konu da, kimlik ile dış politika arasındaki bağlantıdır. Hansen'a göre bir ülkenin kimliği ile dış politika söylemi birbirinden ayrılması güç iki konudur. Bu çerçevede kimlik inşa süreci ile dış politika söylemi sürekli olarak birbirini destekler ve inşa ederler. Burada gerçekleştirilen söylem analizi de Türkiye'nin kimlik inşa süreci ile önce Turgut Özal ve daha sonra da Tayyip Erdoğan'ın dış politika söylemleri arasındaki yakın bağlantıdan hareket etmiştir.

4. BULGULAR

4.1 Turgut Özal Döneminde (1990'ların başlarında) Türkiye'nin Kuzey Irak Politikasında Yaşanan Dış Politika Değişikliği

1990'ların başında Türkiye'nin Kuzey Irak'a yönelik politikasında meydana gelen değişiklikler ile ilgili tartışmalar, şimdiye kadar çoğunlukla Başbakan Turgut Özal'ı bu süreçteki temel aktör olarak tanımlamışlardır (örneğin Sayarı, 1992, 1997; Robins, 2003). Fakat, Özal'ın bu değişim sürecini başlatma ve tamamlamadaki rolünün farklı yönlerini dış politikada değişim literatürü ışığında sistematik bir şekilde inceleyen bir akademik çalışma bulunmamaktadır. Aslında bu durum, DPA literatürünün genel olarak liderin dış politika değişim süreçlerindeki rolünü (diğer bir deyişle lider-kaynaklı değişim konusunu) ihmal etmesinin bir sonucudur.

Gerçekleştirilen bu araştırma, Türkiye'nin özellikle 1990'ların başında tecrübe ettiği Kuzey Irak'a yönelik dış politika değişim sürecinin, Gustavsson (1999) ve Doeser'in (2013) geliştirmiş olduğu kuramsal çerçeveler ışığında açıklanabileceğini göstermiştir. Çünkü her şeyden önce, Türkiye'nin 1991 Körfez Savaşı'nın son evrelerinde geliştirdiği Kuzey Irak politikası, Turgut Özal'ın 1980'lerin başlarından itibaren ifade ettiği aktif dış politika söyleminin bir uzantısıdır. Diğer bir deyişle, Türkiye'nin 1980'lerin sonu ve 1990'ların başında içinden geçtiği yapısal değişimlerden bağımsız olarak, Kuzey Irak politikasındaki değişikliklerin kökenleri Özal'ın 1980'lerin başındaki siyasi vizyon ve tercihlerine dayanmaktadır. Diğer taraftan, 1980'lerin başından itibaren ifade edilen bu aktif dış politika söylemi, Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve 1991 Körfez Savaşı'nın ortaya çıkardığı yeni koşullar çerçevesinde daha da güçlenmiş, yeniden tanımlanmış ve Özal'ın liderliğinde formüle edilen Kuzey Irak politikası için yeni motivasyonlar sağlamıştır. Özetle, projenin ilk rapor döneminde elde edilen sonuç, Türkiye'nin 1990'ların başında yaşamış olduğu Kuzey Irak'a yönelik dış politika değişim sürecinin, lider-kaynaklı değişim kavramının mükemmel bir örneği olarak sınıflandırılmayacağıdır. Bunun temel nedeni, Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve Körfez Savaşı'nın neden olduğu bölgesel değişikliklerin, önemli çevresel etkiler olarak bu süreci etkilemiş olmasıdır.

Türkiye'nin Kuzey Irak'a yönelik dış politikasındaki değişim, esas olarak 1991 Körfez Savaşı'nın son evresinde ortaya çıkmıştır. Saddam Hüseyin yönetimindeki Irak'ın Kuveyt'i 1990 yazında işgal etmesinden sonra, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) liderliğinde ve Birleşmiş Milletler (BM) çerçevesinde oluşturulan uluslararası koalisyon, Irak askeri güçlerinin Kuveyt'ten çekilmesini sağlamak amacıyla, önce Irak'a karşı hava harekati, daha sonra da

daha sınırlı düzeyde bir kara hareketi gerçekleştirmiştir. Bu uluslararası baskı, sonuçta Saddam Hüseyin'i Kuveyt'ten çekilmeye mecbur bıraksa da, hareketlerin sonunda Irak'ın kuzeyinde ve güneyinde ayaklanmalar çıkmıştır. Özellikle Kürtler tarafından Kuzey Irak'ta başlatılan ayaklanma, 1991 yılının Nisan ayına kadar 500,000 kadar Iraklı Kürt'ün Türkiye-Irak sınırına yığılmasına neden olmuştur. Bu durum, Türk politika yapıcılarında ciddi bir endişeye yol açmıştır. Çünkü bir yandan, insani bir bakış açısıyla, bu uluslararası krizi görmezden gelmek ve Iraklı Kürtleri Türkiye sınırları dışında tutmak oldukça zor bir durum olmakla birlikte, diğer taraftan binlerce Iraklı Kürt'ün Türkiye'ye girişi de Türkiye'nin Kürt sorunu açısından olumsuz sonuçlar doğurabilecek bir durumdur. Bu endişeler sonucunda Turgut Özal Türkiye-Irak sınırında güvenli bir bölgenin kurulması çağrısında bulunmuştur ve bu çağrı ile başlayan süreç, Kuzey Irak'ta Iraklı Kürtleri Saddam Hüseyin rejiminden koruma amaçlı bir güvenli bölgenin (*safe haven*) ve buna bağlı olarak da 36. paralelin kuzeyinde uçuşa yasak bir alanın (*no-fly zone*) oluşturulmasına yol açmıştır. Bu dönemde ayrıca Turgut Özal Türkiye'nin Iraklı Kürt liderler ile de ilişkilerini geliştirmek için büyük çaba harcamıştır. Bir sonraki bölümde projenin temel amaçları doğrultusunda sırasıyla Turgut Özal'ın 1980'lerin başından itibaren geliştirdiği dış politika söyleminin ve çeşitli çevresel unsurların Türkiye'nin 1990'ların başında yaşadığı Kuzey Irak politikasındaki değişim sürecine etkileri tartışılacaktır. Böylelikle, proje hedeflerinden biri olan, Turgut Özal'ın Kuzey Irak politikasına yönelik değişim sürecinin başlaması, sürdürülmesi, ve tamamlanmasındaki rolünün kuramsal ve sistematik olarak ortaya konması gerçekleştirilmiş olacaktır.

4.1.1 Turgut Özal'ın Dış Politika Söyleminin 1991 Körfez Savaşı Sonunda Kuzey Irak Politikasında Meydana Gelen Değişime Etkileri

1983 yılından itibaren Turgut Özal'ın konuşmaları, mülakatları, basın toplantıları ile Anavatan Partisi (ANAP) seçim beyannameleri incelendiğinde, Kuzey Irak kavramının 1991 Körfez Savaşı'na kadar Özal'ın dış politika söyleminin merkezinde bir kavram olmadığını gözlemlemek mümkündür. Özal'ın 1980'lerin ortalarına kadar yaptığı açıklamalarda daha çok Türkiye'nin Orta Doğu ve İslam dünyasına bakışı ile ilgili genel değerlendirmeler görülmekte, Irak konusu daha ziyade sürmekte olan İran-Irak savaşı ve Türkiye'nin bu savaş karşısındaki tutumu çerçevesinde gündeme gelmektedir. Bununla birlikte, Turgut Özal 1983 yılında başbakan olarak göreve başladığında belli bir dış politika söylemine sahiptir ve bu dış politika söylemi, Türkiye'nin 1990'ların başında Kuzey Irak'a yönelik dış politika değişikliğinin de kökeninde bulunmaktadır.

Tablo 1: Turgut Özal'ın dış politika söylemi

	Orta Doğu ve Irak	Kuzey Irak (Körfez savaşı ve hemen sonrası dönem)
Temel söylem	Batı ve Doğu arasında bir köprü olarak Türkiye	Birleşmiş Milletler kararlarına uygun ve uluslararası koalisyonla birlikte hareket eden Türkiye
Bağlama / farklılaşma	Orta Doğu ve İslam ülkeleri ile kardeşlik bağı; coğrafi, tarihi ve kültürel bağlantılar / Orta Doğu'nun karışık siyasi ortamında bir istikrar adası olarak Türkiye	Kuzey Iraklı Kürtler ile asırlar süren bir arada yaşam; akrabalık bağı / Türkiye üzerinde büyük yük oluşturabilecek ve güvenlik kaygısı yaratabilecek Iraklı Kürt sığınmacılar
Dış politika	Orta Doğu: Aktif dış politika; bir yandan Batı dünyası ile sıkı bağlar, diğer yandan bölge ülkeleriyle güçlü ekonomik ilişkiler. Siyasi olarak bölgede herhangi bir tarafın yanında olmaktan kaçınma ve bölgedeki istikrarın kurulmasına yardımcı olacak çabalar Irak: Artan ticari ilişkiler, PKK'ya karşı işbirliği	Aktif dış politika; sığınmacı krizi karşısında Iraklı Kürtler'in daha önce yaşadıkları yerlere dönmesini sağlama amacıyla onlar için güvenli bir bölge oluşturma, bağımsız bir Kürt devletinin kurulması olasılığına karşı muhalefet, bununla birlikte Iraklı Kürtler ile iyi ilişkiler geliştirme

Özal'ın dış politika söyleminin iki belli başlı unsuru vardır. Bunlardan birincisi, Özal'ın ekonomi üzerine odaklanmasıdır. Özal'ın başbakanlık dönemi, Türkiye'nin içinden geçtiği ciddi bir ekonomik kriz sonrasına denk gelmiştir. Bu nedenle, dış politika söyleminin önemli bir bölümü, ülkenin ekonomik kalkınması, özellikle de Türkiye'nin ihracatını artırma gerekliliği üzerine eğilmiştir. ANAP'ın 1983 seçim beyannamesinde açıkça “[y]urt savunmasının ve iktisadi gelişmemizin kuvvetlendirilmesi dış politikamızın ana hedefleridir” diye belirtilmiştir. Özal'a göre ticaret serbestisi ve ülkenin ihracatındaki artış Türkiye'nin ekonomik sorunlarını ortadan kaldırmakta önemli rol oynayacak politikalardır. Özal'ın dış politika söylemindeki ikinci esas unsur, Türkiye'nin aktif bir dış politika izlemesi gerektiğine dair güçlü inancıdır. Özal'ın bu görüşünü başbakan olmadan önceki açıklamalarında bile görmek mümkündür. 1983 seçimlerinden önce Turgut Özal, ANAP'ın hükümeti kurduktan sonra aktif bir dış politika takip ederek Türkiye'nin uluslararası saygınlığını arttıracaklarını belirtmiştir (Milliyet, 1983, s. 9) Bu dış politika söylemi, Türkiye'nin hem Batı dünyası, hem de Orta Doğu ile ilişkilerini geliştirmeye yönelik bir çabanın işaretini vermiştir, çünkü Özal'ın anlayışına göre Batı ve Doğu olmak üzere iki farklı dünya vardır. Türkiye, gerek bulunduğu coğrafya, gerekse

ekonomik, kültürel, siyasi ve sosyal özellikleri nedeniyle bu iki bölgenin merkezinde yer alır. Bu nedenle Özal'a göre Türkiye Doğu ve Batı arasında bir köprü olarak her iki bölgeye ait olmanın da avantajlarından yararlanmalıdır (Gözen, 2000, s. 132). Burada, Türkiye'nin Doğu ve Batı arasında bir köprü olması kavramı, Türkiye'nin bu iki bölge arasında yalnızca bir geçiş noktası olduğu anlamına gelmez. Aksine, Türkiye'nin hem Doğu, hem de Batı'da aktif ve belirleyici bir rol oynayacağına işaretler (Gözen, 2000, s. 132). Gerçekten de 1983 seçim beyannamesinde ANAP sadece Türkiye'nin Batı dünyası ile ilişkilerinde değil, Türkiye'nin Orta Doğu ve diğer İslam ülkelerine yönelik dış politikasında da aktif bir yaklaşımın sözünü vermiştir. Bununla birlikte, Özal 1983 seçimlerinden önce ya da sonra ne zaman dış politika konularını konuşsa, her seferinde geliştirdiği aktif dış politika söyleminin, Atatürk'ün "yurtta sulh, cihanda sulh" ilkesiyle aynı doğrultuda olduğunu belirtmiştir. Özal'ın aktif dış politika kavramı ile vurgulamak istediği temel nokta, ekonomileri güçlü olan ülkelerin dış politikalarında daha aktif oldukları gözlemdir (Milliyet, 1983, s. 9).

Turgut Özal'ın 1983 yılından itibaren incelenen konuşmaları, mülakatları, basın toplantıları ile Anavatan Partisi (ANAP) seçim beyannameleri sonucunda ortaya konan bu söylemi, Özal'ın sınırlı sayıdaki konuşması üzerinde yapılan bir içerik analiziyle de desteklenmiştir. İçerik analizi, söylem analizi gibi metinlerin analizine odaklanan bir araştırma yöntemi olsa da, daha çok metinler içinde çeşitli ifadelerin, konuların ya da kavramların bulunup bulunmadığını ya da ne kadar sıklıkla kullanıldığını ortaya koyarak belli sonuçlara varmaya çalışır. Bu çerçevede projenin ilk rapor döneminde, öncelikle Turgut Özal'ın dış politika söylemini ortaya koyan söylem analizinde öne çıkan belli başlı konular, kavramlar ve ifadeler, seçilen sınırlı sayıda metin üzerinde de incelenmiş ve bu konu, kavram ve ifadelerin en başından beri Turgut Özal'ın dış politika söyleminin merkezinde olduğu, yapılan içerik analiziyle de gösterilmiştir [5]. Daha sonra Körfez Savaşı'nın farklı aşamalarında, Turgut Özal'ın Türkiye'nin dış politikasını yurt içi ve yurt dışında farklı dinleyici kitlelerine anlattığı yine sınırlı sayıda temsili metin seçilmiş ve bu metinler üzerinde de bir içerik analizi gerçekleştirilmiştir [6]. Bu içerik analiziyle birinci olarak Turgut Özal'ın dış politika söyleminin temel unsurlarının Körfez Savaşı sırasındaki söyleminde de karşımıza net olarak çıktığı gösterilmiştir. Temsili olarak seçilen az sayıda metinde bile Turgut Özal'ın aktif dış politika kavramına 6 atıf, Özal'ın bu dönemde aktif dış politika kavramına bağlı olarak kullandığı dış politikada hareket ve manevra kabiliyetinin önemine 7 atıf, Türkiye'nin Doğu ve Batı arasında bir köprü görevi görmesi ve hem Doğu, hem de Batı ile iyi ilişkilere sahip olması gerekliliğine 3 atıf, Türkiye'nin Orta Doğu'da bir istikrar adası olduğu düşüncesine 2 atıf, ve son olarak da ihracat, ticaret ve ekonomik ilişkiler kavramlarına da toplam 19 atıf göze çarpmıştır. Bunlar, 1980'ler boyunca Turgut Özal'ın dış politika söylemine damgasını vuran kavramlardır. ikinci

olarak da, yapılan içerik analiziyle bu orijinal söylem dışında, Turgut Özal'ın Türkiye'nin 1990'ların başındaki Kuzey Irak politikası için konuşmalarında ne gibi gerekçeler sunduğu tespit edilmiştir. Yapılan bu analizle Turgut Özal'ın, Türkiye'nin Körfez krizi ve Körfez Savaşı'ndaki politikası için konuşmalarında üç temel gerekçeden söz ettiği görülmüştür. Bunlar, BM ve Saddam Hüseyin'e karşı kurulan uluslararası koalisyonla birlikte hareket etme, Soğuk Savaş sonrasında Avrupa siyasetinde Türkiye'nin yerini belirleme arzusu ve bölgede değişen güç dengesi ile Irak'ın geleceğine dair belirsizliktir. Aşağıdaki iki tabloda, gerçekleştirilen içerik analizlerinden çıkan sonuçlar özet halinde sunulmuştur.

Projenin ilk rapor döneminde söylem ve içerik analizleri gerçekleştirilirken bir noktaya özellikle dikkat edilmiştir. Burada önemli olan nokta, içerik ve söylem analizi gibi birbirinden farklı iki yöntemin bir arada kullanılmasından doğabilecek zorluklardır. Hem söylem, hem de içerik analizi, her ne kadar sosyal olguların anlaşılmasında dilsel ve metinsel kaynakları kullanan yöntemler olsa da, bunlar birbirinden farklı felsefi kamplara ait yöntemlerdir (Hardy vd., 2004, s. 19). Söylem analizi, niteliksel, yorumsal ve inşacı bir yöntem olarak tanımlanırken, içerik analizi daha objektif ve niceliksel olarak kabul edilir. İki yöntemin, dilin sosyal gerçekliğin oluşumundaki rolü ile ilgili farklı varsayımları vardır. Ayrıca söylem analizi, metin ile metnin bağlı olduğu çerçevenin (*context*) ilişkisine odaklanırken, içerik analizi metni büyük oranda çerçevesinden soyutlayarak inceler (Hardy vd., 2004, s. 20). Fakat pek çok araştırmacının da kabul ettiği gibi, söylem ve içerik analizleri, birbiriyle asla bağdaşmayan yöntemler değildir ve aslında bu iki yöntemin araştırmada birbirini tamamlayan bir nitelikte kullanılması mümkündür (Hardy vd., 2004). Özellikle metnin kendisi kadar bağlı olduğu çerçeveye de odaklanan ve anlamın değişken olabileceğini kabul eden daha niteliksel özellikteki içerik analizleri, söylem analizi ile birlikte sosyal olguların anlaşılmasına katkıda bulunabilir. Bu projede de böyle bir yöntem izlenerek söylem ve içerik analizlerinin birbiriyle uyumlu ve birbirini tamamlar nitelikte tasarlanmasına ve uygulanmasına özen gösterilmiştir. Niteliksel içerik analizi yönteminden yararlanılarak söz konusu zorluk ortadan kaldırılmıştır.

Tablo 2: Turgut Özal'ın dış politika söylemini ortaya koyan söylem analizinde öne çıkan belli başlı konu, kavram ve ifadelerin en başından beri Turgut Özal'ın dış politika söyleminin merkezinde olduğunu desteklemeye yönelik içerik analizi

1980'ler boyunca Turgut Özal'ın Orta Doğu ve Irak'a yönelik geliştirdiği dış politika söyleminin belli başlı unsurları	Seçilen metinlerde ne sıklıkta kullanıldığı (sözü edilen konu, kavram ya da ifadelere kaç kez atıf yapıldığı)
<p>Aktif dış politika:</p> <p>1. Doğu ve Batı arasında bir köprü olarak Türkiye</p> <ul style="list-style-type: none">Batı ve Doğu (Orta Doğu ve İslam ülkeleri) ile iyi ilişkilerOrta Doğu'nun karışık siyasi ortamında bir istikrar adası olarak TürkiyeSiyasi olarak herhangi bir tarafın yanında olmaktan kaçınma <p>2. Ekonomik ilişkilerin, özellikle ticaretin ve ihracatın önemi</p>	<p>Aktif dış politika (6)</p> <p>Doğu ve Batı arasında bir köprü olarak Türkiye / Batı ve Doğu ile iyi ilişkiler (7)</p> <p>Ekonomik ilişkiler (3)</p> <p>İhracat (106)</p> <p>Ticaret (32)</p>

Tablo 3: Turgut Özal'ın, Türkiye'nin Körfez Krizi ve Körfez Savaşı'ndaki politikası için seçilen az sayıdaki konuşmasında sunduğu belli başlı gerekçeler

Körfez Savaşı sırasında ve hemen sonrasında Türkiye'nin Kuzey Irak politikası için Turgut Özal'ın sunduğu belli başlı gerekçeler	Seçilen metinlerde ne sıklıkta kullanıldığı
<p>1. Birleşmiş Milletler ve Uluslararası koalisyon ile birlikte hareket etme</p> <p>2. Soğuk Savaş sonrası Avrupa siyasetinde Türkiye'nin yerini belirleme arzusu</p> <p>3. Bölgede değişen güç dengesi ve Irak'ın geleceğine dair belirsizlik</p>	<p>Birleşmiş Milletler (27); Uluslararası hukuk ve normlar (12); Uluslararası koalisyon/ Çokuluslu koalisyon/ Uluslararası toplum (17)</p> <p>(21)</p> <p>(8)</p>

Yukarıda içerdiği farklı unsurların gösterildiği Özal'ın aktif dış politika söylemi, 1980'ler boyunca devam etmiş ve Özal bu anlayışını değişik dış politika alanlarında uygulama fırsatı bulmuştur. Örneğin, Türkiye'nin 1987 yılında Avrupa Ekonomik Topluluğu'na tam üyelik

başvurusu yapması yönünde Özal'ın gösterdiği çaba, Türkiye-Yunanistan ilişkilerindeki gelişmeler, Türkiye'nin Sovyet Bloku ülkeleri ile artan ticari ilişkileri ve Orta Doğu ülkeleri ile gelişen ekonomik ilişkiler hep Özal'ın aktif dış politika söylemi çerçevesinde gerçekleşen değişimlerdir. Özetle, Türkiye'nin aktif bir dış politika takip etmesi ve hem Doğu, hem de Batı ile ilişkilerinde dinamik bir rol üstlenmesi, en başından beri Özal'ın aktif dış politika söyleminin merkezindedir.

Aynı şekilde, Türkiye'nin 1990'ların başındaki Kuzey Irak politikası da Turgut Özal'ın aktif dış politika söyleminin bir parçasıdır. Körfez Savaşı'nın sonunda, Türkiye ilk defa Irak Kürtlerine olan mesafeli tutumunu bir kenara bırakmış ve Kuzey Irak'ta uçuşa yasak bölge ile Kürtler için güvenli bölge (kurulmasında ve bunun devam ettirilmesinde anahtar bir rol oynamıştır. Bu dönemde Türkiye ayrıca Iraklı Kürt liderler ile de yakın ilişkiler kurmaya başlamıştır.

1990'ların başında Türkiye'nin yaşadığı bu dış politika değişim sürecinin başlatılmasında ve sonuca ulaşmasında Turgut Özal başlıca aktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle söz konusu dış politika değişikliği kısmen de olsa Hermann (1990) ve Doeser'in (2013) çalışmalarında gündeme getirip tartıştıkları lider-kaynaklı değişimin bir örneği olarak değerlendirilebilir. Lider kaynaklı değişim, başlıca politika yapıcı aktörün kendi vizyonu açısından gerekli gördüğü dış politika değişikliklerini gerçekleştirmesi sonucu ortaya çıkar. Hermann'a göre lider, hükümeti var olan dış politikayı değiştirmeye teşvik etmek için gerekli inanç (*conviction*), güç ve enerjiye sahip olmalıdır. Türkiye'nin Kuzey Irak'a yönelik dış politika değişikliği ile ilgili olarak da Özal'ın bu niteliklere sahip olduğunu gözlemlemek mümkündür. Söz konusu dış politika değişikliğini gerçekleştirirken Özal'ın Türkiye'nin belli başlı siyasi aktörlerinin muhalefeti ile karşılaştığı hesaba katılırsa, kendisinin ilgili niteliklere sahip olması önemlidir.

Öncelikle, daha 1983 yılında başbakanlık görevine başlamadan önce Özal'ın Türkiye'nin geleneksel temkinli dış politikasını değiştirmesi gerektiğine yönelik güçlü bir inancı bulunmaktadır ve daha önce de belirtildiği gibi Özal bu arzusunu çeşitli vesilelerle ifade etmiştir. Turgut Özal'ın, Türkiye'nin geleneksel Kuzey Irak politikasını değiştirmeye yönelik çabaları da bu inancının doğrudan bir yansımasıdır. İkinci olarak, Turgut Özal, söz konusu dış politika değişikliğini gerçekleştirmek için gerekli enerjiye de sahiptir. Doeser'e göre bir karar alıcının gerekli enerjiye sahip olduğunu söyleyebilmek için söz konusu politika değişikliği ile ilgili olarak çeşitli girişimlerde bulunmuş olması ve bu girişimlerinde gerekirse siyasi risk almaya hazırlıklı olması gerekmektedir (Doeser, 2013, s. 4). Bu anlayışla aynı doğrultuda olarak Özal, 1980'ler boyunca pek çok farklı konuda aktif bir dış politika izlemek

İçin büyük çaba göstermiş ve bu çabaları sırasında da siyasi risk almaktan ve Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) ile Dışişleri Bakanlığı Bürokrasisi gibi ülkenin önemli siyasi aktörlerinin muhalefeti ile karşılaşmaktan çekinmemiştir. Özal'ın aksine bu siyasi aktörler, 1980'li yıllar ve 1990'ların başında Türkiye'nin geleneksel temkinli dış politikasını devam ettirmesi gerektiğine inanmışlardır. Söz konusu görüş ayrılığı özellikle 1990 Körfez Krizi ve 1991 Körfez Savaşı sırasında ortaya çıkmış, bu siyasi aktörler Özal'ın aktif dış politika söyleminden farklı olarak bölgede meydana gelen belirsizlikler nedeniyle Türkiye'nin "bekle gör" politikası izlemesi gerektiğini savunmuşlardır. Üçüncü olarak Özal, Türk dış politikasında arzu ettiği değişimi gerçekleştirmek için önemli ölçüde güce de sahiptir. Diğer bir deyişle, Turgut Özal, gerek yurt içi, gerekse yurt dışında kendisiyle benzer görüşte olan siyasi aktörlerle birlikte hareket etmek ve farklı görüşteki siyasi aktörleri ikna etmek için gerekli becerilere ve deneyime sahiptir [4]. Özetle, 1990'ların başında Türkiye'nin Kuzey Irak'a yönelik sürdürdüğü aktif dış politikanın kökleri Turgut Özal'ın 1980'lerin başlarında geliştirdiği dış politika söylemine dayanır ve Özal'ın bireysel çabaları, Türk dış politikasındaki söz konusu değişikliğin başlaması ve sonuca ulaştırılmasında anahtar role sahiptir.

Bununla birlikte lider-kaynaklı dış politika söylemi kavramı, Türkiye'nin Kuzey Irak'a yönelik dış politikasında meydana gelen değişikliği tam olarak açıklayamamaktadır. Çünkü her ne kadar Özal'ın uzun yıllar içerisinde geliştirdiği aktif dış politika söylemi söz konusu değişikliğin temelini oluştursa da, Kuzey Irak politikasının ayrıntılarını, Soğuk Savaşın sona ermesi ve 1991 Körfez Savaşı'nın ortaya çıkardığı yeni bölgesel koşullar gibi bazı yapısal unsurları hesaba katmadan anlamak mümkün değildir.

4.1.2 Yapısal/Çevresel Unsurların 1991 Körfez Savaşı Sonunda Kuzey Irak Politikasında Meydana Gelen Değişime Etkileri

Daha önce de belirtildiği gibi, Türkiye'nin Kuzey Irak politikasında meydana gelen değişimin ayrıntılarını anlamak ve açıklamak için yalnızca Turgut Özal'ın 1980'lerin başından itibaren geliştirdiği aktif dış politika söylemine bakmak yeterli değildir. Gustavsson'un geliştirdiği kuramsal çerçeveye göre, dış politika değişim süreçleriyle ilgili tam bir kavrayışa sahip olabilmek için temel yapısal koşullardaki değişikliklere, stratejik siyasi liderliğe ve bir kriz durumunun var olup olmadığına aynı anda bakmak gereklidir (Gustavsson, 1999, s. 74). Gustavsson, dış politika değişikliklerinin üç belli başlı aşamada açıklanabileceğini ifade eder. İlk aşamayı değişimin kaynağı oluşturur. Değişimin kaynağı, çeşitli yurt içi, yurt dışı, siyasi ya da ekonomik unsurları içeren temel yapısal koşullara işaret eder. İkinci aşama bireysel algılarla ilgilidir. Burada Gustavsson, yapısal unsurların ancak bireysel karar alıcıların bu

unsurları algılayıp onlara karşılık vermesi sonucu dış politikada değişime neden olabileceğini söylemek istemiştir. Son olarak üçüncü aşama, karar alma aşamasıdır. Bu durum, siyaset yapıcının dış politikada bir değişikliğin gerekliliğine inanması durumunda, söz konusu değişimi hayata geçirebilmek amacıyla, var olan resmi ve gayri resmi kurumsal ve siyasal mekanizmalar çerçevesinde çalışması anlamına gelir (Gustavsson, 1999, s. 83-85). Bu üç aşamalı süreç içerisinde Gustavsson kriz durumlarının da önemini vurgulamıştır. Gustavsson'a göre bir kriz durumunun varlığı, sürece bir tür korku ve aciliyet getireceğinden, dış politika değişikliğini daha olası kılar. Krizlerin varlığı, siyaset yapıcının var olan yerleşik çıkarları ve kurumsal ataleti zayıflatmasını da daha olanaklı bir hale getirmesi açısından önemlidir (Gustavsson, 1999, s. 86).

Gustavsson'un geliştirdiği model, Türkiye'nin 1990'ların başında Kuzey Irak'a yönelik gerçekleştirdiği dış politika değişikliğinin ayrıntılarını açıklamak açısından bizlere yararlı bir analitik çerçeve sunmaktadır. Öncelikle, Soğuk Savaşın sona ermesi Türkiye'nin bu dönemde yaşadığı çok temel yapısal bir değişim olarak karşımıza çıkar. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Batı İttifakına üyelik, Türk dış politikasının temel unsurlarından birini oluşturmuştur. Soğuk Savaş yılları boyunca Türkiye, ağırlıklı olarak NATO'ya üyeliği çerçevesinde, ABD ve pek çok Batı Avrupa ülkesi ile yakın askeri ve siyasi ilişkiler geliştirmiştir (Sayarı, 1992, s. 9). Fakat Soğuk Savaş'ın sona ermesi, NATO'nun geleceği ve Türkiye'nin Avrupa güvenlik politikalarındaki yeri ile ilgili olarak önemli sorular ortaya çıkarmıştır (Sayarı, 1992, s. 10). Bu durum, Türk politika yapıcılarında ciddi endişelere yol açmış, bu dönemde Turgut Özal özellikle Sovyet tehdidinin ortadan kalkmasıyla birlikte Türkiye'nin Batı ittifakındaki rolü ve önemini kaybettiği iddialarından rahatsızlık duymuştur (Gözen, 2000, s. 135).

Soğuk Savaş'ın sona ermesine ek olarak, bu dönemde Türkiye'nin karşısına çıkan diğer önemli bir uluslararası gelişme, Ağustos 1990'da Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesidir. Aslında Türkiye ve Irak uzun yıllar boyunca iyi ekonomik ve siyasi ilişkiler sürdürmüşlerdir. 1970'lerden itibaren petrol boru hatlarının Irak petrolünü Türkiye'ye taşımasını da içeren güçlü ticaret bağlantılarının yanında, bu iki ülke Kürt hareketine karşı bir güvenlik işbirliği de geliştirmiştir. Fakat 1980'lere gelindiğinde Türk politika yapıcılar, Irak'ın nükleer ve kimyasal silah programlarını da içeren askeri yığınağından rahatsızlık duymaya başlamışlardır. Bu dönemde Fırat Nehri üzerinde kurulan Atatürk Barajı da, Irak'ın su kaynaklarının azalmasına yol açtığından, Türkiye ve Irak arasındaki gerilimi arttırmıştır (Sayarı, 1992, s. 13).

Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesi, Türkiye'nin Irak'ın niyetleri ile ilgili tehdit algısını güçlendirmiştir. Bu gelişme, Türk dış politika yapıcıları arasında, bölgedeki güç dengesinin değiştiğine dair bir

düşüncenin giderek güçlenmesine neden olmuştur. Buna ek olarak, Türk politika yapıcıları Körfez Savaşı sonrasında Irak'ın geleceği ile ilgili de ciddi endişe duymuşlardır. Körfez krizinin erken aşamalarında bile Turgut Özal bu uluslararası kriz karşısında Irak'ın bölünebileceğinden ve bu bölünmenin Kuzey Irak'ta bağımsız bir Kürt devletinin kurulmasına yol açabileceğinden endişe etmiştir (Aykan, 1998, s. 50).

Hem Türkiye'nin Batı ittifakı içerisindeki öneminin azaldığına, hem de Kuzey Irak'ta bağımsız bir Kürt devleti kurulabileceğine dair endişeler nedeniyle Turgut Özal, Türkiye'nin özellikle Saddam Hüseyin'in askeri güçlerinin Kuveyt'ten çıkarılmasına yönelik uluslararası çabalar içerisinde aktif bir rol almasını gerekli görmüştür (Turgut Özal'ın bu dönemde, Türkiye'nin BM ve kurulan uluslararası koalisyonla birlikte hareket etmesi gerektiği ile ilgili açıklamaları buna güzel bir örnektir). Özal aktif bir dış politikayla bir yandan Türkiye'nin Batı dünyası için hala önemli bir stratejik müttefik olduğunu göstermek istemiş, diğer yandan da bu şekilde Irak'ın bölünmesi durumunda Türkiye'nin bölgedeki gelişmelerde söz sahibi olabileceğini düşünmüştür. Turgut Özal, aslında 1980'lerin başından itibaren Türkiye için aktif bir dış politikayı desteklemiştir. Fakat Soğuk Savaşın sona ermesi ve Irak'ın Kuveyt'i işgali, Körfez Krizi ve Körfez Savaşı sırasında da Turgut Özal'ın benzer şekilde aktif bir dış politika sürdürmesi için yeni bir itici güç ve motivasyon olmuştur.

Türkiye'nin Kuzey Irak politikası açısından Gustavsson'un vurguladığı kriz durumu ise 1991 Körfez Savaşı'nın son evrelerinde ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Irak'ın kuzey ve güneyinde ayaklanmalar çıkmış, özellikle Saddam Hüseyin'in Irak'ın kuzeyindeki ayaklanmayı acımasız yöntemlerle bastırma politikası sonucunda yüzbinlerce Iraklı Kürt Nisan 1991'e kadar Türkiye sınırına yığılmıştır. Bu durum, Türkiye'nin acilen karşılık vermesi gereken bir kriz durumu ortaya çıkarmıştır.

Gustavsson'un modeli uyarınca bu kriz temel karar alıcı olan Turgut Özal tarafından algılanmış ve Türkiye'nin bu dönemdeki politikası önemli oranda Özal'ın inançları ve politik tercihleri doğrultusunda şekillenmiştir. Bu süreçte Özal'ın önceliği, Türkiye sınırındaki Iraklı Kürtlerin bir an önce ülkelerine dönebilmeleri ve Türkiye'nin Kuzey Irak'ın geleceği ile ilgili gelişmelerde söz sahibi olmasını sağlamak olmuştur. Özal bu uluslararası krizin Türkiye'nin kendi Kürt meselesine olumsuz etkileri olabileceği konusunda endişelenmiştir.

Turgut Özal, 1980'lerden beri geliştirdiği aktif dış politika söylemi çerçevesinde öncelikle 688 sayılı BM Güvenlik Kurulu kararının ortaya çıkmasında önemli bir rol oynamıştır. Bu karar Iraklı sivillerin, özellikle de Iraklı Kürtlerin baskı altında tutulmasını kınamış ve Iraklı Kürtlerin

ihyaçlarının aciliyetle irdelenmesi gerektiğini belirtmiştir. BM'nin, Iraklı Kürtlerin içinde bulunduğu zor durumu tanıması sonucu Turgut Özal Kuzey Irak'ta Iraklı Kürtler için güvenli bir bölgenin oluşturulmasında büyük çaba göstermiştir. Aslında Özal önceleri bu güvenli bölgenin BM çerçevesinde ve BM barış koruma güçlerinin müdahalesiyle kurulmasını arzu etmiştir. Fakat Özal'ın bu arzusu, BM Güvenlik Konseyi üyeleri olan Sovyetler Birliği ve Çin Halk Cumhuriyeti tarafından Irak'ın iç işlerine müdahale olarak yorumlanmış, bunun sonucunda da bu ülkelerin muhalefeti sonucu gerçekleşememiştir [20]. Onun yerine Özal'ın ısrarı sonucunda, sözü edilen güvenli bölge ABD liderliğindeki uluslararası koalisyon güçlerinin çabalarıyla kurulmuştur. Iraklı Kürtleri Saddam Hüseyin rejiminin baskılarından korumak amacıyla kurulan güvenli bölge, Huzur Sağlama Operasyonu adı verilen bir operasyonla kurulmuş, bu operasyon için gerekli kara kuvvetleri Silopi'de, hava kuvvetleri ise Adana yakınlarındaki İncirlik Üssü'nde konuşlanmış. 1991 ile 2003 yılları arasında uluslararası koalisyon 36. Paralelin kuzeyinde bir de uçuşa yasak bölge oluşturmuştur. Uçuşa yasak bölgenin amacı Saddam Hüseyin'in güvenli bölgede yerleşen Iraklı Kürtlere herhangi bir saldırıda bulunmasını engellemek olarak belirlenmiştir.

1990'lı yılların başlarında Türkiye'nin geleneksel Kuzey Irak politikasında gerçekleşen bir diğer değişiklik de Turgut Özal'ın Iraklı Kürt liderlerle Türkiye arasında yakın ilişki kurma çabalarıdır. Bu dış politika değişikliği ile Özal'ın başlıca amacı, Kuzey Irak'taki gelişmelerle ilgili birinci elden bilgi alabilmek ve Iraklı Kürtlerin geleceğinde söz sahibi olabilmektir. Bu politikanın bir parçası olarak Iraklı Kürt lider Celal Talabani ile Mesut Barzani'nin bir temsilcisi Mart 1991'de gizlice Ankara'ya davet edilmiştir. Turgut Özal bu dönemde Iraklı Kürt liderler ile PKK'ya karşı bir işbirliği (bu durum pratik anlamda çok büyük işlerlik kazanamasa da) kurulması konusunda da önemli rol oynamıştır. Talabani ve Barzani'ye Türk diplomatik pasaportları verilmiş ve Iraklı Kürt liderlerin Ankara'da partilerinin temsilci ofislerini açmalarına izin verilmiştir. Geçmişte Türk politika yapıcılarının Iraklı Kürt liderlerle en ufak bir temastan kaçındıkları düşünöldüğünde bu durum oldukça önemli bir dış politika değişikliğidir.

Bununla birlikte, Özal için 1990'lı yılların başlarında Türkiye'nin Kuzey Irak'a yönelik dış politikasında değişikliğe gitmek pek de kolay olmamıştır. Bu süreçte Özal, Genelkurmay ve Dışişleri Bakanlığı gibi Türkiye'nin geleneksel dış politika aktörlerinden büyük eleştiriler almıştır. Bu aktörler Türkiye'nin 1990 Körfez Krizi ve 1991 Körfez Savaşı sırasında izlediği aktif politikayı sıkça eleştirmişler ve Türkiye'nin bu sürece daha aktif katılımını önleme konusunda önemli rol oynamışlardır. Örneğin Turgut Özal, Irak'ın Kuveyt'i işgali karşısında kurulan uluslararası koalisyona Türk askeri birliklerinin katılmasını arzu etmesine rağmen Genelkurmay ve Dışişleri Bakanlığı bu duruma şiddetle karşı çıkmıştır. Bu durum Türkiye'nin

Körfez Savaşı sırasında yürüttüğü aktif dış politikanın sınırlarını çizmiş ve Türkiye'nin uluslararası koalisyona katılımının (İncirlik üssünü açmak, Türk hava sahasının kullanımına izin vermek, vb. gibi) daha sınırlı düzeyde gerçekleşmesine yol açmıştır. Böyle bir ortamda Turgut Özal, Kuzey Irak'taki uçuşa yasak bölgenin oluşturulması ve Iraklı Kürtlerle yakın ilişkiler kurulması için uğraşırken, Türkiye'nin geleneksel dış politika aktörlerini bu politikaların gerekliliği konusunda ikna etmek için büyük çaba göstermek zorunda kalmıştır. Kuzey Irak'taki uçuşa yasak bölge ile ilgili olarak, hem Dışişleri Bakanlığı, hem de Genelkurmay Başkanlığı, oluşturulacak askeri gücün ileride ABD'nin Orta Doğu'daki başka müdahaleleri için kullanılabileceğinden ve Türkiye'nin bu askeri güç üzerinde fazla söz hakkının olmayacağından çekinmiştir. Burada söz konusu geleneksel dış politika aktörlerinin asıl çekincesi ileride bölgede bağımsız bir Kürt devleti kurulması olasılığıdır (Aykan, 1996, s. 348-351). Fakat BM Güvenlik Konseyi'nin 688 sayılı kararı bu eleştirileri bir nebze olsun azaltmıştır. Çünkü ilgili kararlar, Türkiye'nin Kuzey Irak'ta Iraklı Kürtler için kurulan güvenli bölge ile bununla bağlantılı olarak oluşturulan uçuşa yasak bölge için oynadığı rol ve sağladığı katkılar BM bağlamında onun uluslararası yükümlülüğü haline gelmiş ve Özal'ın politik tercihlerinin hiç değilse bir kısmına meşruiyet kazandırmıştır. Türkiye'nin Iraklı Kürt liderler ile yakın ilişkiler kurma çabalarına gelince, az önce sözü edilen geleneksel Türk dış politikası aktörleri, Iraklı Kürt gruplar ile PKK arasındaki bağlantıdan endişe duymuşlar ve bu nedenle de Türkiye'nin uzun süreden beri yürürlükte olan Iraklı Kürt liderlerle ilişki kurmama politikasını devam ettirmeyi tercih etmişlerdir. Fakat Turgut Özal büyük çabalar sonucu Dışişleri Bakanlığı bürokratlarını ve askerleri Kuzey Irak'tan doğrudan birinci el bilgi almanın önemi ve bu durumun Türkiye'nin çıkarına olduğu konusunda ikna etmiştir. Hatta bunun sonucunda Genelkurmay da Iraklı Kürt liderler ile ek toplantılar düzenlemiştir (Utkan, 1991).

Özetle, 1990'ların başında Türkiye'nin Kuzey Irak'a yönelik dış politika değişim süreci yakından incelendiğinde, bu değişim sürecinin ayrıntılarının bazı yapısal unsurlar hesaba katılmadan tam olarak anlaşılamayacağı ortaya çıkmıştır. Türkiye'nin Körfez Savaşı'nın sonunda Kuzey Irak'a yönelik olarak yürüttüğü aktif dış politikanın kökenlerinin, Özal'ın 1980'lerin başından itibaren geliştirdiği dış politika söyleminde olduğuna şüphe yoktur. Fakat bu aktif dış politikanın ayrıntılarının nasıl şekillendiğine bakıldığında, yani Turgut Özal'ın Kuzey Irak'ta Kürtler için güvenli bölge ve uçuşa yasak bölge oluşturulmasına olan katkılarının ve Iraklı Kürt liderler ile yakın ilişkiler geliştirme çabalarının nedenlerine bakıldığında, burada Soğuk Savaşın sona ermesi ve Irak'ın Kuveyt'i işgali (özellikle Nisan 1991'de ortaya çıkan sığınmacı krizi) gibi yapısal gelişmelerin çok önemli unsurlar olarak karşımıza çıktığı görülür.

Yukarıda da tartışıldığı üzere projenin birinci rapor döneminde, projenin amaçlarıyla uyumlu olarak, Turgut Özal'ın 1990'ların başında Türkiye'nin Kuzey Irak'a yönelik dış politikasında meydana gelen değişikliğin başlatılması ve sonuca ulaştırılmasındaki rolü kuramsal bir açıdan ortaya konmuştur. Turgut Özal'ın söz konusu dış politika değişim sürecindeki yeri Gustavsson (1999) ve Doeser'in (2013) geliştirdiği kuramsal çerçeveler ile açıklanmıştır. Diğer bir değişle 1990'ların başında Türkiye'nin Kuzey Irak'a yönelik dış politika değişikliğinin temel kaynağını anlamak için hem lidere, hem de dönemin yapısal gelişmelerine birlikte bakılmalıdır. Ne tek başına lider, ne de tek başına yapısal gelişmeler değişimi açıklayabilmektedir.

Bu çıkarım proje açısından önemli bir sonuçtur. Çünkü 1990'ların başında Türkiye'nin Kuzey Irak politikası ile ilgili çalışmalar çoğu zaman Turgut Özal'ı anahtar aktör olarak belirtmişse de, Özal'ın ilgili süreçlerdeki rolünü, dış politikada değişim süreci literatürü çerçevesinde kuramsal ve sistematik olarak ortaya koyan herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. Bu çerçevede proje özellikle ulusal dış politika analizi çalışmalarına önemli bir katkı sunmaktadır.

4.2 Recep Tayyip Erdoğan Döneminde (2007/2008 yıllarından itibaren) Türkiye'nin Kuzey Irak Politikasında Yaşanan Dış Politika Değişikliği

Turgut Özal dönemi ile ilgili olarak da açıklandığı üzere, aslında 1960'larda Irak'ta yaşanan Kürt ayaklanmasından itibaren Türk politika yapıcıları benzer gelişmelerin Türkiye'de de yaşanması olasılığından çekinmişler ve rahatsızlık duymuşlardır. Bu nedenle Kuzey Irak'ta zamanla genişleyen Kürt özerk yapılanması, Türk politika yapıcıları tarafından uzun zaman Türkiye'ye karşı hayati bir tehdit olarak gösterilmiştir. Bu çekince, 1991 Körfez Savaşı sonunda Iraklı Kürtler için Kuzey Irak'ta kurulan güvenli bölge ve buna bağlı olarak ortaya çıkan uçuşa yasak bölgeyle birlikte daha da artmıştır. Çünkü birinci olarak bu gelişmeler sonucunda, Iraklı Kürtler Saddam Hüseyin'in müdahalelerinden uzak, tam anlamıyla özerk bir yapıya kavuşmuşlar ve ileride ortaya çıkabilecek bağımsız bir Kürt devletinin temellerini atmışlardır. İkinci olarak da, söz konusu güvenli bölge zaman içerisinde PKK'nın rahatça hareket edebildiği bir yaşam alanı haline dönüşmüştür. Aslında 1999 yılında PKK lideri Abdullah Öcalan'ın yakalanması ve buna bağlı olarak da PKK terörünün görece oldukça azalması sonucu Türkiye'nin Kuzey Irak ile ilgili rahatsızlığı azalma göstermiştir. Fakat 2003 yılında ABD'nin Irak'ı işgaliyle birlikte Kuzey Irak yine Türk politika yapıcıları tarafından önemli bir tehdit olarak algılanmaya ve bu şekilde halka sunulmaya başlanmıştır. Çünkü ABD'nin Irak'ı işgaliyle, TSK'nın Kuzey Irak'ta 1990'lar boyunca PKK ile mücadele

çerçevesinde kurduğu varlığı sona ermiş, ayrıca 2005 yılında yürürlüğe giren yeni Irak Anayasası ile de Irak'ın kuzeyinde resmi olarak özerk bir Kürdistan Bölgesel Yönetimi (IKBY) kurulmuştur. Bütün bu tarihi alt yapı nedeniyle Türk dış politikası, Turgut Özal'ın çabaları hariç, Iraklı Kürtlere karşı her zaman mesafeli olmuştur. Türk politika yapıcıları Türkiye için her zaman Irak'ın toprak bütünlüğünün önemini vurgulamışlardır.

Projenin ikinci rapor döneminde, Turgut Özal döneminden bazı farklılıklar gösterse de (tartışma ve sonuç bölümünde bu farklılıklar ortaya konacaktır), 2007/2008 yıllarından itibaren Başbakan (ve daha sonra Cumhurbaşkanı) Tayyip Erdoğan liderliğinde gerçekleşen Kuzey Irak politikası değişikliğinin de Gustavsson (1999) ve Doeser'in (2013) geliştirmiş olduğu kuramsal modeller çerçevesinde açıklanabileceği görülmüştür. Çünkü söz konusu dış politika değişikliği, öncelikle kavramsal olarak AKP'nin stratejik derinlik doktrini ve "komşularla sıfır sorun" politikasının bir uzantısı olarak görülebilir. Diğer bir deyişle, bölgede yaşanan önemli değişikliklerin kaynağı olan ve 2003 yılında başlayan Irak Savaşı ile 2004 yılında PKK'nın tek taraflı ateşkesini sonlandırması durumundan önce bile AKP hükümetinin Türkiye'nin Orta Doğu politikasını değiştirme konusunda bir vizyonu bulunmaktadır. Öncelikle Başbakan Tayyip Erdoğan'ın başdanışmanı olarak göreve başlayan ve daha sonra sırasıyla Dışişleri Bakanlığı ve Erdoğan'ın 2014 yılında Cumhurbaşkanı seçilmesiyle birlikte de Başbakanlık görevlerinde bulunan Prof. Dr. Ahmet Davutoğlu'nun büyük oranda geliştirdiği bu vizyona göre Türk dış politikası belli başlı 5 prensip bağlamında ilerleyecektir. Bunlar, özgürlük ve güvenlik arasındaki denge, komşularla sıfır sorun, çok boyutlu dış politika, yeni bir diplomatik stil ve ritmik diplomasi prensipleridir (Kardaş, 2012, s. 3). Davutoğlu, bu ilkeler çerçevesinde Türkiye'nin bölgede düzen kurucu rolünden söz etmiş ve proaktif bir dış politikanın önemini vurgulamıştır. Her ne kadar bu anlayış zaman içerisinde giderek güçlenmiş ve daha da öne çıkmış olsa da daha ilk yıllarından itibaren AKP'nin dış politika vizyonunda mevcuttur. Örneğin 2002 yılı seçim beyannamesinde, Türkiye'nin jeopolitik konumundan doğan potansiyelin bölgesel ve küresel bir etkiye dönüştürülmesinin öneminden ve "Türk dış politikasının uzun vadeli bir perspektifle yeni dinamiklere dayanan bölgesel ve küresel konjonktürle uyumlu hale" getirileceğinden söz edilmiştir (s. 91). Bu çerçevede yine aynı seçim beyannamesinde Türkiye'nin Avrupa Birliği, ABD, Rusya Federasyonu, Yunanistan, Orta Asya ve Kafkasya ülkeleri ile İslam ülkeleri gibi pek çok bölgesel ve küresel aktör ile ilişkilerini geliştirme iradesi ifade edilmiştir (s. 91-93). Bu vizyon içerisinde, Türkiye'nin Orta Doğu ve İslam ülkeleri ile ilişkileri dış politikada önemli bir yer kaplamaktadır. Kısaca, 2003 Irak Savaşı ve PKK'nın 2004 yılında Türkiye'ye karşı tekrar şiddet eylemlerine başlaması gibi bazı yapısal değişimlerden bağımsız olarak, Erdoğan döneminde yaşanan Kuzey Irak politikası değişikliğinin kökenlerini 2001 yılında Tayyip Erdoğan liderliğinde

kurulan AKP'nin çizmiş olduğu siyasi vizyonda bulmak mümkündür. Yukarıda da vurgulandığı gibi bu vizyonun dış politika boyutu büyük oranda Ahmet Davutoğlu'nun dış politika anlayışı çerçevesinde şekillenmiştir. Diğer taraftan, 2000'li yılların başlarından itibaren ifade edilen komşularla sınıf sorun söylemi, Irak Savaşı'nın başlamasıyla ve bundan bir süre sonra da PKK'nın Türkiye'ye karşı tek taraflı ateşkesine son vermesiyle birlikte farklı dinamikler kazanmış ve Erdoğan liderliğinde (ve aynı zamanda Davutoğlu vizyonu ile) değişen Kuzey Irak politikası için yeni motivasyonlar ortaya çıkarmıştır. Çünkü her ne kadar en başından beri AKP'nin dış politika vizyonunda bölge ülkeleriyle ve İslam dünyasıyla ilişkilerin geliştirilmesi gibi bir anlayış bulursa da, Irak konusunda temkinli bir durum söz konusudur. 2002 yılı seçin beyannamesinde Irak ile ilgili olarak

"Türkiye yakın komşusu Irak'la ilgili belirsizlikten tedirginlik duymaktadır. Irak'ın toprak bütünlüğünün bozulması Orta-Doğu'daki tüm dengeleri değiştirecektir. AK PARTİ, Irak yönetiminin Birleşmiş Milletler kararlarını tam olarak uygulaması ve sorununun barışçı yoldan çözümünden yanadır" ifadesi kullanılmıştır.

Özetle, projenin ikinci rapor döneminde elde edilen sonuç, Türkiye'nin özellikle 2007/2008 yıllarından sonra yaşamış olduğu Kuzey Irak'a yönelik dış politika değişim sürecinin, aynı Turgut Özal döneminde olduğu gibi, lider-kaynaklı değişim kavramının mükemmel bir örneği olarak sınıflandırılmayacağıdır. Bunun en önemli nedeni, 2003 Irak Savaşı ve bu savaşın gerek bölgesel, gerekse Türkiye'nin PKK ile mücadelesi üzerindeki etkilerinin, önemli çevresel etkiler olarak bu süreci etkilemiş olmasıdır.

Tayyip Erdoğan'ın başbakanlığı döneminde, Türkiye'nin Kuzey Irak'a yönelik dış politikasındaki değişim, esas olarak 2007/2008 yılları arasında ortaya çıkmıştır. Bu değişimle birlikte Kuzey Irak, Türkiye için buradaki PKK varlığı ile bağlantılı bir tehdit unsuru olmaktan çıkmış ve Türkiye ile Iraklı Kürtler arasında yakın bir ilişki ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu ilişkinin bir boyutu politiktir. Özellikle 2007 yılı sonrasında İKBY başkanı Mesut Barzani Türkiye'nin Kürt sorununun çözümüne yönelik çabalarda kolaylaştırıcı bir rol üstlenmiştir. Ekonomik olarak da bu dönemde Iraklı Kürtler Türkiye'nin bölgede önemli ekonomik ortakları haline gelmişlerdir. Bu ortaklık özellikle enerji konusunda ön plana çıkmıştır.

Bir sonraki bölümde projenin temel amaçları doğrultusunda sırasıyla Tayyip Erdoğan'ın 2000'li yılların başından itibaren geliştirdiği dış politika söyleminin ve çeşitli çevresel unsurların Türkiye'nin özellikle 2007/2008 döneminde yaşadığı dış politika değişim sürecine etkileri tartışılacaktır. Böylelikle, proje hedeflerinden biri olan Tayyip Erdoğan'ın Kuzey Irak

politikasına yönelik değişim sürecinin başlaması, sürdürülmesi, ve tamamlanmasındaki rolünün kuramsal ve sistematik olarak ortaya konması hedefi gerçekleştirilmiş olacaktır.

4.2.1 Recep Tayyip Erdoğan'ın Dış Politika Söyleminin 2007 Sonrası Kuzey Irak Politikasında Meydana Gelen Değişime Etkileri

2000'li yılların başlarından itibaren (özellikle de başbakan olduğu 2003 yılından itibaren) Tayyip Erdoğan'ın konuşmaları, mülakatları, basın toplantıları ile AKP seçim beyannameleri incelendiğinde, Türkiye'nin Irak ile ilişkilerinin bu erken dönemde daha çok Irak Savaşı etrafında tartışıldığı görülür. Bu dönemde sık sık dile getirilen endişe, 1991 Körfez Savaşı sonrasında tecrübe edilen, PKK'nın Kuzey Irak'ta varlığının güçlenmesi ve Türkiye'ye karşı şiddet eylemlerinin artması gibi bir sonucun benzerinin, yavaş yavaş başlaması kaçınılmaz hale gelen Irak Savaşı'nın sonrasında da yaşanma olasılığıdır. Bu nedenle daha Başbakanlık görevine başlamadan bile bu dönemde Erdoğan, 1991 Körfez Savaşı'ndan sonraki dönemde bölgenin zayıflığı nedeniyle PKK'nın burada bir yaşam alanı kurabildiğine ve Türkiye'nin bedel ödememek için çok dikkatli hareket etmesi gerektiğine dikkat çekmiştir (Çevikcan, 2002, s. 16). Bu tür gelişmelerin önüne geçebilmek için Türkiye'nin Kuzey Irak bölgesinde bir varlık göstermesi ve etkili olması gerekliliği de bu dönemde sık sık vurgulanmıştır. Irak Savaşı başladıktan sonra, Türkiye'nin bu endişeleri konusunda haklı çıktığı ortaya çıkmış, Haziran 2004'te PKK bölgedeki belirsizlik ortamının da verdiği cesaretle tek taraflı ateşkesine son vererek Türkiye'ye karşı terör ve şiddet eylemlerine tekrar başlamıştır.

2000'li yılların başlarında, Irak Savaşı ve bu savaşın PKK üzerindeki olası etkileri Erdoğan'ın Kuzey Irak ile ilgili temel söylemini oluşturmuş ve bu söylem kısmen Irak Savaşı çerçevesinde yaşanan gelişmeler bağlamında 2007'den sonra önemli ölçüde değişmiştir. Fakat projenin ikinci rapor döneminde yapılan araştırma göstermiştir ki, Erdoğan 2003 yılında başbakan olarak göreve başladığı zaman (Irak Savaşı'ndan bağımsız olarak) belli bir dış politika söylemine sahiptir ve Bu dış politika söyleminin, Türkiye'nin ileriki yıllarda Kuzey Irak'a yönelik dış politika değişikliğinin de kökeninde bulunduğu söylenebilir.

Tablo 4: Recep Tayyip Erdoğan'ın Orta Doğu ve Kuzey Irak söylemi

	Orta Doğu	Kuzey Irak (2002-2008 arası)	Kuzey Irak (2008-)
Temel söylem	Uluslararası sistemin merkezi bir unsuru olarak Türkiye	Hem Irak Savaşı başlamadan önce, hem de başladıktan sonra Kuzey Irak'taki PKK varlığının kendisine karşı doğabilecek olumsuz etkilerinden endişe duyan Türkiye	Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin (IKBY) bölgede önemli bir politik ve ekonomik ortağı olarak Türkiye
Bağlama/farklılaşm a	Bölge ülkeleri ile tarihsel ve kültürel bağlar / Bulunduğu bölgede bir istikrar unsuru olarak Türkiye	Komşumuz olarak Irak / Türkiye'ye karşı ulusal güvenlik tehdidi olarak Kuzey Irak'taki PKK varlığı	Türkiye'nin kardeşleri ve akrabaları olarak Iraklı Kürtler / Türkiye ve IKBY'nin üzerinde ortak yaklaşım geliştirmeye çalıştığı bir sorun olarak PKK
Dış politika	Proaktif dış politika; bölgesel krizlerde daha fazla inisiyatif alma ve krizlerin çözümüne katkıda bulunma çabaları; komşularla sıfır sorun politikası; yumuşak güç vurgusu ve bölgesel ekonomik ilişkilerin güçlenmesi	Irak Savaşı öncesi Kuzey Irak'ta etkin bir rol oynama çabaları; 2007 yılında ABD ile varılan anlaşma sonucu Kuzey Irak'taki PKK hedeflerine sınır ötesi operasyonlar	IKBY ile yakın politik ve ekonomik ilişkiler, artan ticaret ve yatırımlar, enerji anlaşmaları, Mesut Barzani'nin Kürt sorununun çözümüne yönelik çabalarda kolaylaştırıcı rolü

Bununla birlikte, Turgut Özal'dan farklı olarak Erdoğan, 2000'li yılların başlarından itibaren Türk dış politika söyleminin belirlenmesinde etkili tek aktör değildir. Aslında söz konusu dönemde Türk dış politika söyleminin ana hatlarını belirleyen kişi, önce başbakanlık başdanışmanı, daha sonra dışişleri bakanı ve en son da başbakan olarak görev yapan Ahmet Davutoğlu olmuştur (Aras ve Görener, 2010, s. 81). Davutoğlu'nun ana hatlarını çizdiği bu vizyon, Tayyip Erdoğan tarafından da benimsenmiş ve onun dış politika söyleminin kaynağını ve temelini oluşturmuştur.

Ahmet Davutoğlu'nun dış politika vizyonunu ve söylemini ortaya koyabilmek için kendisi tarafından yazılan eserler ile dış politika üzerine yaptığı belli başlı mülakatlar incelenmiştir. Bu incelemede ortaya çıkan temel nokta, Davutoğlu'nun kitabının da başlığını oluşturan

“stratejik derinlik” kavramıdır. Davutoğlu’na göre bu kavram, coğrafi ve tarihi derinlik olarak iki farklı boyutta açıklanabilir (Aras ve Görener, 2010, s. 82). Coğrafi açıdan bakıldığında, Türkiye’nin benzersiz bir jeopolitik konuma sahip olduğu görülür. Bu çerçevede örneğin, Türkiye’nin yalnızca bir Akdeniz ülkesi olduğunu ifade etmek doğru değildir. Türkiye aynı zamanda bir Orta Doğu, Kafkaya ve Karadeniz ülkesidir de. Türkiye pek çok bölgesel kimliğe sahiptir ve gerek coğrafi, gerekse kültürel olarak tek bir bölgeyle ilişkilendirilerek tanımlanamaz (Davutoğlu, 2007, s. 78) Türkiye’nin tarihsel derinliğine bakıldığında ise Davutoğlu’nun dış politika vizyonunda Türkiye’nin geçmişi ile, özellikle de Osmanlı geçmişi ile bağlarını sürdürmenin önemi anlaşılmaktadır. Bu anlayışa göre, Cumhuriyet döneminin önemli bir bölümünde Türkiye’nin çevresindeki tarihsel ve kültürel bağlarından uzaklaşması, ona politik ve ekonomik alanda önemli fırsatlar kaybettirmiştir (Aras ve Görener, 2010, s. 82). Bu nedenle, stratejik derinlik doktrini, Türkiye’nin bu pasif ve bölgeye mesafeli yaklaşımını bir kenara bırakmayı ve bu anlayışı Türkiye’nin çevresindeki bölgelerle ilişkilerini geliştirmeye odaklı çok daha aktif (hatta proaktif) ve katılımcı bir dış politika vizyonu ile değiştirmeyi öngörür (Murinson, 2016, s. 947-948). Komşularla sıfır sorun kavramı da Ahmet Davutoğlu tarafından bu anlayışı vurgulamak için geliştirilmiş ve sıkça kullanılmıştır.

Davutoğlu, Türkiye’nin jeopolitik etki alanını üç bölgeye ayırmıştır. Bunlar sırasıyla yakın kara havzası (Balkanlar, Orta doğu, Kafkaslar), yakın deniz havzası (Karadeniz, Adriyatik, Doğu Akdeniz, Kızıldeniz, Körfez, Hazar Denizi) ve de yakın kıta havzasıdır (Avrupa, Kuzey Afrika, Güney Asya, Orta ve Doğu Asya). Davutoğlu’na göre bu havzalar iç içe geçen dairevi kuşaklardan oluşur ve Türkiye’nin bölgesel etki alanlarının kademeli bir şekilde genişletilmesini ve böylelikle Türkiye’nin küresel konumunun güçlendirilmesi hedefini ifade eder. Bu anlayışa göre, Türkiye ancak bu havzalar arasındaki ilişkiyi iyi değerlendirebilir ve bunu ülkenin iç politik kültürü ile bütünleştirebilirse uluslararası sistemin edilgen ve çevresel bir unsuru olmaktan uzaklaşabilir (Davutoğlu, 2001, s. 118).

İşte Ahmet Davutoğlu’nun ana hatlarını çizdiği bu dış politika vizyonu, 2000’li yıllar boyunca Başbakan (ve daha sonra Cumhurbaşkanı) Tayyip Erdoğan’ın da temel dış politika söylemini oluşturmuştur. Erdoğan’ın 2000’li yılların başlarından itibaren incelenen konuşmaları, mülakatları, basın toplantıları ve ayrıca AKP seçim beyannameleri ile ortaya konan dış politika söylemi, Erdoğan’ın sınırlı sayıdaki konuşması üzerinde yapılan bir içerik analiziyle de desteklenmiştir. Bu çerçevede projenin ikinci rapor döneminde, Tayyip Erdoğan’ın dış politika söylemini ortaya koyan söylem analizinde öne çıkan belli başlı konular, kavramlar ve ifadeler, seçilen sınırlı sayıda metin üzerinde de incelenmiş ve bu konu, kavram ve ifadelerin en başından beri Erdoğan’ın dış politika söyleminin merkezinde olduğu, yapılan içerik

analiziyle de gösterilmiştir [3]. Daha sonra, 2007 yılından sonraki dönemin farklı aşamalarında Tayyip Erdoğan'ın Türk dış politikasından söz ettiği yine sınırlı sayıda temsili metin seçilmiş ve bu metinler üzerinde de bir içerik analizi gerçekleştirilmiştir [4]. Yapılan içerik analizleriyle birinci olarak Tayyip Erdoğan'ın dış politika söyleminin temel unsurlarının seçilen sınırlı sayıdaki metinde de karşımıza net olarak çıktığı gösterilmiştir. Temsili olarak seçilen az sayıda metinde bile aktif/dinamik/çok yönlü dış politika kavramına 11 atıf, kalkışa hazır ve yükselen Türkiye kavramlarına 4 atıf, Türkiye'nin bölgesel ve küresel aktör olma hedefini gösteren ifadelerle 10 atıf ile gelişmeleri yönlendiren aktör olduğunu gösteren ifadelerle 2 atıf, evrensel standartlar ve uluslararası sözleşmelerin önemine 22 atıf, barışa katkı için üstlenilen çeşitli rollere 18 atıf, Türkiye'nin insani ve/veya kalkınma amaçlı yardım çabalarına 6 atıf, çeşitli bölge ülkeleriyle ilişkilere 17 atıf ve son olarak ekonomik dışa açılım, rekabet gücünün önemi, Türkiye'ye dışarıdan gelecek yatırımın önemi, ihracat ve ticaret ile ilgili ifadelerle de toplam 74 atıf göze çarpmıştır. İkinci olarak da yapılan içerik analiziyle, Tayyip Erdoğan'ın özellikle 2007 yılı sonrasında yaptığı belli başlı konuşmalarında, Türkiye'nin değişen Kuzey Irak politikasını hangi gerekçeler çerçevesinde sunduğu tespit edilmiştir. Bu analizle Erdoğan'ın, Türkiye'nin değişen Kuzey Irak politikasından söz ederken konuşmalarında iki temel gerekçeden söz ettiği görülür. Bunlardan birincisi, Türkiye'nin gerek kendi Kürt vatandaşlarıyla, gerekse bölgedeki Kürtler ve diğer halklarla kader birliği vurgusudur. Örneğin, 2011 yılında Başbakan Tayyip Erdoğan, Erbil'de Uluslararası Erbil Havalimanı'nın açılış töreninde yaptığı konuşmada "Biz bir yandan müteahhitlerimizin, yatırımcılarımızın başarısıyla övünüyor, bir yandan da komşu bir ülkenin, kardeş Kürt halkının refahının artmasıyla seviniyoruz" demiştir (Cumhuriyet, 2011). Yine benzer bir şekilde, 16 Kasım 2013 tarihinde Diyarbakır'da gerçekleşen tarihi mitingdeki konuşmasında Erdoğan, İKBY Başkanı Mesut Barzani'ye hitap ederken "[b]iz Erbil'de kendimizi, kendi şehrimizde hissettik. Siz de kendinizi şehrinizde hissedin diyorum" ifadesini kullanmıştır. Bu tür ifadeler Tayyip Erdoğan'ın, Türkiye'nin Kuzey Irak politikası (ve hatta genel olarak bölgesel politikaları) ile ilgili yorumlarında sıkça görülmüştür. Buradaki anlayış, Türkiye'nin Kürt sorununun çözümüne yönelik ve PKK ile mücadele politikalarında da bu tarihi, coğrafi, kültürel birlik ve beraberliğin önemidir. Seçilen metinlerde 2007 yılından sonra değişen Kuzey Irak politikası için söz edilen ikinci gerekçe, Türkiye'nin Kuzey Irak ile olan ekonomik ilişkileridir. Türkiye ekonomik aktörlerinin Kuzey Irak bölgesindeki yatırımları ve Türkiye ile İKBY arasındaki ekonomik ilişkiler de Erdoğan'ın konuşmalarında sık sık gündeme gelmiştir. Projenin birinci rapor döneminde olduğu gibi, söylem ve içerik analizleri bir arada kullanılırken bu aşamada da dikkatli davranılmıştır. Daha önce tartışılan potansiyel sorunlar nedeniyle söylem ve içerik analizlerinin birbiriyle uyumlu ve birbirini tamamlar nitelikte tasarlanmasına ve uygulanmasına özen gösterilmiş, daha niteliksel içerik analizi yönteminden yararlanılarak

söz konusu olası zorluk ortadan kaldırılmıştır. Aşağıdaki iki tabloda gerçekleştirilen içerik analizlerinin sonuçları özetlenmiştir.

Tablo 5: Recep Tayyip Erdoğan'ın dış politika söylemini ortaya koyan söylem analizinde öne çıkan belli başlı konu, kavram ve ifadelerin en başından beri Erdoğan'ın dış politika söyleminin merkezinde olduğunu desteklemeye yönelik içerik analizi

Recep Tayyip Erdoğan'ın Orta Doğu'ya yönelik geliştirdiği dış politika söyleminin belli başlı unsurları	Seçilen metinlerde ne sıklıkta kullanıldığı (sözü edilen konu, kavram ya da ifadelere kaç kez atıf yapıldığı)
Türkiye'yi proaktif bir dış politika ile bölgede güçlü bir aktör haline getirmek	
1. Bölgesel ve küresel bir aktör olarak Türkiye	Aktif/dinamik/çok yönlü dış politika (11) Kalkışa hazır/yükselen Türkiye (4) Bölgesel/küresel aktör (10) Gelişmeleri yönlendiren aktör (2) Evrensel standartlar/uluslararası sözleşmeler (22)
2. Bölgesel barışa ve istikrara katkı sağlayan bir aktör olarak Türkiye	Barışa katkı için üstlenilen çeşitli roller (18) İnsani ve/veya kalkınma amaçlı yardım (6)
3. Çeşitli bölge ülkeleriyle tarihi, kültürel, politik ve ekonomik ilişkilerin önemi	Çeşitli bölge ülkeleriyle ilişkiler (17) Ekonomik dışa açılım (13) Rekabet gücü (20) Türkiye'ye dışarıdan yatırım (8) İhracat (8) Ticaret (8)

Tablo 6: Recep Tayyip Erdoğan'ın, Türkiye'nin 2007'den sonra değişen Kuzey Irak politikası için seçilen az sayıdaki konuşmasında sunduğu belli başlı gerekçeler

2007 sonrasında Türkiye'nin Kuzey Irak politikası için Recep Tayyip Erdoğan'ın sunduğu belli başlı gerekçeler	Seçilen metinlerde ne sıklıkta kullanıldığı
1. Gerek Türkiye'nin Kürt vatandaşlarıyla, gerekse bölgedeki Kürtler ve diğer halklarla kader birliği	Tarihsel, kültürel, coğrafi yakınlık, birlik ve beraberlik (57) Kardeşlik (90)
• Kürt sorununun çözümü ve PKK ile mücadele	(6)
2. Ekonomik ilişkiler/yatırımlar	(10)

Yukarıda içerdiği farklı unsurların ve farklı yönlerinin tartışıldığı, Ahmet Davutoğlu tarafından ana hatları çizilen Türk dış politikası söylemi, 2000'li yıllar boyunca Başbakan (daha sonra Cumhurbaşkanı) Tayyip Erdoğan liderliğinde, Türkiye'nin farklı bölgesel aktörlerle ilişkilerde uygulama fırsatına kavuşmuştur. Örneğin, 2000'li yıllarda Türkiye'nin Suriye ve İran ile ilişkilerini oldukça ileri bir seviyeye taşıması, Suriye ve İsrail arasındaki barış müzakerelerinde arabuluculuk yapması, bölge ülkeleri ile ticari bağlarının gelişmesi ve çeşitli uluslararası örgütlerde çok daha görünür bir aktör haline gelmesi gibi durumlar, her ne kadar bu gelişmeler üzerinde çeşitli çevresel unsurların etkisi olsa da, hep Davutoğlu'nun stratejik derinlik doktrini çerçevesinde açıklanabilen değişimlerdir.

Benzer bir şekilde, Türkiye'nin özellikle 2007 yılından sonra çok daha netleştirdiği Kuzey Irak Kürtleri ile, diğer bir deyişle IKBY ile hem politik, hem de ekonomik ilişkilerini geliştirme politikası da genel olarak AKP hükümetinin ve daha özelden de Erdoğan'ın, Türkiye'nin bölgesel ve küresel bir aktör konumuna gelmesinin, aktif/dinamik/çok yönlü bir dış politika izlemesinin ve komşularla sorunlarını çözme konusunda çaba harcamasının önemini vurgulayan söyleminin kritik bir parçası olarak düşünülebilir.

Daha önce de belirtildiği gibi, 2000'li yılların başlarında Tayyip Erdoğan'ın Kuzey Irak'a bakışı, daha çok Irak Savaşı çerçevesinde PKK'nın Kuzey Irak'ta varlığının güçlenmesi ve Türkiye'ye karşı şiddet eylemlerinin artması endişeleri ile ilgili olarak şekillenmiştir. Özellikle 2007/2008 yıllarına kadar, bu söylemin ve dış politika pozisyonunun devam ettiğini gözlemlemek mümkündür. Bu çerçevede 2007/2008 dönemine kadar Tayyip Erdoğan'ın Kuzey Irak'la ilgili atıfları büyük oranda Kuzey Irak'taki PKK varlığından söz etmiştir (Çakırözer, 2006, s. 21). Erdoğan özellikle PKK'nın Kuzey Irak'tan gelerek Türk hedeflerine saldırılar gerçekleştirdiğini belirtmiştir (Hürriyet, 2006). Yine aynı dönemde Erdoğan'ın açıklamaları Irak'ın toprak bütünlüğünün öneminden söz etmiş ve Kuzey Irak'ta bağımsız bir Kürt devletinin ortaya çıkma olasılığı bu söylemde Türkiye'nin çıkarlarına bir tehdit olarak ortaya çıkmıştır. Tayyip Erdoğan'ın Kuzey Irak söylemine damgasını vuran bir diğer nokta, Kerkük'ün siyasi statüsüdür. Her ne kadar Iraklı Kürt liderler Kerkük'ün IKBY'nin parçası olmasını istemişlerse de, Türkiye buna şiddetle karşı çıkmıştır. Erdoğan pek çok kez Kerkük'ün hassas bir konu olduğunu ifade etmiş ve Kerkük'ün statüsünde meydana gelebilecek herhangi bir değişikliğin ciddi sorunlara neden olabileceğini söylemiştir (Karakuş, 2006, s. 17).

Türkiye'nin uzun süre devamlılık gösteren bu söylemine rağmen, 2007 yılında Kuzey Irak'a yönelik bir söylem değişikliğinin yakın olduğu sinyalleri verilmeye başlanmıştır. Türkiye ile

Iraklı Kürtler arasındaki ilk üst düzey resmi görüşme 2008 yılında IKBY Başbakanı Neçirvan Barzani ile Türkiye'nin Irak özel temsilcisi Murat Özçelik ve Erdoğan'ın dış politika danışmanı Ahmet Davutoğlu'ndan oluşan Türk delegasyonu arasında gerçekleşmiştir (Charountaki, 2012, s. 192). Bu dönemde Tayyip Erdoğan Iraklı Kürtler'den Türklerin düşmanları yerine akrabaları olarak söz etmeye başlamıştır (Sarı Ertem, 2011, s. 61). Hatta Ekim 2008'de Erdoğan, “[a]rtık siyasetçi de, yatırımcı da, sanayici de, aydınlarımız da, medyamız da, sivil toplum kuruluşlarımız da konuyu [IKBY ile ilişkiler] sadece bir güvenlik sorunu olarak görmekten vazgeçmelidir” demiştir.

2008 yılından itibaren Türkiye'nin IKBY ile ilişkileri daha çok bu iki aktörün ekonomik çıkarları çerçevesinde konuşulmaya başlanmış ve Kuzey Irak'taki PKK varlığı, Tayyip Erdoğan'ın dış politika söylemindeki merkezi yerini kaybetmiştir. 2008 yılından sonra Türkiye-İKBY ilişkileri ile ilgili çıkan haberler daha çok hidrokarbon boru hatları, Türk petrol ve doğal gaz şirketlerinin IKBY'deki yatırımları ve Türkiye ile IKBY arasındaki enerji anlaşmaları üzerinde durmaya başlamıştır (Romano, 2015, s. 91). Türkiye'nin Irak'a ihracatı 2004 yılında 2 milyar dolardan azken, 2013 yılında 10 milyar doların üzerine çıkmıştır (Barkey, 2015, s. 4). Türkiye'nin Irak'a olan ihracatının büyük oranda IKBY'ye gittiği göz önünde bulundurulursa, bu oldukça önemli bir artıştır. 2009 yılında IKBY'de 485 Türk şirketi bulunurken bu rakam 2013'te 1500'e çıkmıştır (Çağaptay, Bahce Fidan ve Sacikara, 2015). Bu dönemde Türk şirketleri IKBY'de inşaat, bankacılık ve finans, telekomünikasyon, ulaşım gibi pek çok farklı sektöre yatırım yapmışlardır (Çağaptay, Bahce Fidan ve Sacikara, 2015). Pek çok büyük cadde ve hükümet binasıyla birlikte Erbil Uluslararası Havaalanı'nı da Türk şirketler yapmıştır. Son olarak IKBY'nin petrolü, 2014'ten itibaren Türkiye üzerinden uluslararası pazarlara ulaşmaya başlamıştır (Çağaptay, 2015, s. 2).

Bu süreçte Türkiye'nin sonunda Irak'ın federal yapısını ve Kuzey Irak'taki Kürt özerk yapılanmasını kabullendiği ortaya çıkmıştır. Mart 2011'de Tayyip Erdoğan IKBY'yi ziyaret eden ilk Türk başbakanı olmuştur (Hürriyet, 2011). Erdoğan, Erbil Uluslararası Havaalanı'nın açılış töreninde Mesut Barzani'ye “sevgili kardeşim” diye seslenmiş, Iraklı Kürtler'den Türkler'in kardeşleri olarak söz etmiş, “[b]iz, bir yandan müteahhitlerimizin, yatırımcılarımızın başarısıyla övünüyor, bir yandan da komşu bir ülkenin, kardeş Kürt halkının refahının artmasıyla seviniyoruz. Bakınız, bizim önemli bir sanatçımızın, Sayın İbrahim Tatlıses'in burada, Erbil'de çok sevildiğini biliyorum. Kendisinin burada yatırımları da var” demiştir. Erdoğan ayrıca “[g]üçlü bir Türkiye güçlü bir Irak demektir. Güçlü bir Irak da güçlü bir Türkiye demektir. Bu bölgedeki yatırımlarımız, nasıl bir gönül birlikteliği içinde olduğumuzu gösteriyor. İnşallah daha güzel günler göreceğiz” diye eklemiştir (Şenyüz, 2011).

2012 yılında IKBY başkanı Barzani AKP'nin olağan kongresine bir konuşma yapmak üzere davet edilmiştir. Daha birkaç yıl önce Mesut Barzani'nin, Türk politika yapıcılar tarafından zaman zaman aşiret lideri olarak nitelendirilmek suretiyle küçümsendiği hesaba katılırsa, bunun çok önemli bir gelişme olduğu rahatlıkla söylenebilir. Barzani bu dönemde, Türkiye'nin PKK ile yürüttüğü çözüm süresince de önemli bir kolaylaştırıcı rol oynamıştır. Hatta İstanbul'da gerçekleşen bir görüşmede Tayyip Erdoğan Mesut Barzani'ye, Türkiye ve IKBY'nin PKK'ya karşı aynı yaklaşıma sahip olduğunu belirtmiştir (NTV, 2012). Bu yaklaşım, PKK'nın Türkiye'ye karşı silahlı eylemlerine son vermesini ve Kürtler'in haklarını aramak adına barışçıl bir yaklaşımı takip etmesini içermektedir (Hürriyet Daily News, 2012).

Türkiye-İKBY ilişkilerinin normalleştiğini gösteren bir diğer işaret de, Kasım 2013'te Diyarbakır'da gerçekleşen Barzani-Erdoğan buluşmasıdır. Bu tarihi buluşmada, Barzani ve Erdoğan birlikte çeşitli törenlere katılmışlardır. Diyarbakır buluşması sırasında Türkiye ve IKBY bayrakları birlikte dalgalanmış, Erdoğan ilk defa IKBY yönetimindeki Iraklı Kürtlerden söz ederken "Kürdistan" kelimesini kullanmıştır. Erdoğan ayrıca Diyarbakır'da yaptığı konuşmada "[b]iz Erbil'de kendimizi, kendi şehrimizde hissettik. Siz de kendinizi şehrinizde hissedebilirsiniz" demiştir (Çetin, 2013).

Son olarak, Türkiye-İKBY ilişkileri açısından çok önemli bir gelişme, 2014 yazında gerçekleşmiştir. Tayyip Erdoğan'ın kendisi olmasa da AKP sözcüsü Hüseyin Çelik, Financial Times gazetesi ile röportajında çok önemli açıklamalar yapmıştır. Çelik, "[e]skiden bağımsız bir Kürt devleti mevzuu Türkiye için savaş nedeni sayılıyordu. Hatta Kürdistan kelimesi bile insanları sinirli ve agresif yapmaya yeterliydi" demiş ve eğer Irak bölünürse onlar bizim kardeşimizdir diye eklemiştir (Milliyet, 2014).

2007/2008 yıllarından sonra Türkiye'nin Kuzey Irak'a yönelik olarak yaşadığı bu dış politika değişim sürecinin başlatılmasında ve sonuca ulaşmasında Başbakan (ve daha sonra Cumhurbaşkanı) Tayyip Erdoğan başlıca aktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle söz konusu dış politika değişikliği, Özal dönemine benzer olarak, kısmen de olsa Hermann (1990) ve Doerer'in (2013) tartıştığı lider-kaynaklı değişimin bir örneği olarak değerlendirilebilir. Daha önce de belirtildiği gibi lider-kaynaklı değişim, önde gelen politika yapıcının kendi vizyonu çerçevesinde gerekli gördüğü dış politika değişikliklerini hayata geçirmesi sonucu ortaya çıkar. Hermann'ın dış politika değişim sürecinde lider açısından önemini vurguladığı inanç (*conviction*), güç ve enerji, Kuzey Irak'a yönelik dış politika değişikliğinde Erdoğan'ın sahip olduğu nitelikler olarak karşımıza çıkmaktadır.

2002 yılında, daha birinci AKP hükümeti bile kurulmadan önce, Erdoğan'ın Türkiye'nin savunmacı ve edilgen dış politikasını değiştirerek ülkeyi etkin bölgesel ve küresel bir aktör haline getirme, çevresinde daha fazla inisiyatif almasını ve krizlerin çözümüne daha somut katkı yapmasını sağlama isteği güçlü bir şekilde mevcuttur. Tayyip Erdoğan'ın 2007/2008 yıllarından itibaren Türkiye'nin Kuzey Irak politikasını değiştirmeye yönelik çabaları da bu anlayışın bir yansımasıdır. İkinci olarak, Tayyip Erdoğan söz konusu dış politika değişikliğini gerçekleştirmek için gerekli enerjiye de sahiptir. Diğer bir deyişle, Erdoğan söz konusu dış politika değişikliği için çeşitli girişimlerde bulunmuş ve bu girişimler zaman zaman Türk Silahlı Kuvvetler muhalefeti ile karşılaşsa da Erdoğan değişim vizyonundan vazgeçmemiştir. Erdoğan aslında 2005-2007 yılları arasında Kuzey Irak politikasını değiştirmeye çalışmış ve Kuzey Irak Kürtleri ile daha yakın ilişkiler kurma konusunda girişimlerde bulunmuştur. Fakat bu dönemde TSK, özellikle dönemin Genelkurmay Başkanı Yaşar Büyükanıt, Kuzey Irak'taki PKK varlığı nedeniyle Türkiye'nin Iraklı Kürt liderler ile görüşmesine şiddetle karşı çıkmıştır (Kibaroğlu, 2007). Üçüncü olarak Erdoğan, Türk dış politikasında arzu ettiği değişimi gerçekleştirmek için önemli ölçüde güce de sahiptir. Erdoğan 2003 yılında başbakan olduğunda TBMM'de partisinin 363 sandalyesi, 2007 seçimlerinden sonra ise 341 sandalyesi bulunmaktadır. Her iki seçimden sonra da tek parti hükümetlerinin başbakanı olarak görev yapmıştır ve gerek parti içerisinde, gerekse halk arasında güçlü bir tabanı vardır. Bu çerçevede, hem yurt içinde, hem de yurt dışında kendisiyle benzer görüşte olan politik aktörlerle birlikte hareket etmek için gerekli becerilere ve deneyime sahiptir. Özetle, 2007/2008 yıllarından sonra Türkiye'nin IKBY ile yakın ilişkiler kurması ve IKBY'nin bölgede Türkiye'nin önemli bir politik ve ekonomik ortağına dönüşmesi politikasının kökleri, 2000'li yılların başlarında Ahmet Davutoğlu'nun ana hatlarını çizdiği ve Tayyip Erdoğan'ın uyguladığı dış politika söylemine dayanır. Erdoğan ve ekibinin çabaları, Türk dış politikasındaki söz konusu değişikliğin başlaması ve sonuca ulaştırılmasında anahtar role sahiptir.

Bununla birlikte lider-kaynaklı dış politika değişimi kavramı, Türkiye'nin Kuzey Irak politikasında meydana gelen değişikliği tam olarak açıklayamamaktadır. Çünkü söz konusu dış politika değişikliğinin ayrıntılarını ve zamanlamasını, 2003 Irak Savaşı'nın net olarak ortaya çıkardığı yeni bölgesel koşullar gibi bazı yapısal/çevresel unsurları hesaba katmadan anlamak ve açıklamak mümkün değildir.

4.2.2 Yapısal/Çevresel Unsurların 2007 Sonrası Türkiye'nin Kuzey Irak Politikasında Meydana Gelen Değişime Etkileri

Yukarıda da vurgulandığı gibi, Türkiye'nin 2007/2008 yıllarından itibaren Kuzey Irak politikasında meydana gelen değişimin ayrıntılarını ve zamanlamasını açıklayabilmek için yalnızca Tayyip Erdoğan'ın dış politika söylemine bakmak yeterli değildir. Jakob Gustavsson'ın dış politika değişim süreçleriyle ilgili olarak geliştirdiği kuramsal çerçeveye göre, bu süreçlerle ilgili tam bilgi sahibi olabilmek için yapısal koşullardaki değişikliklere, lidere ve bir kriz durumunun olup olmadığına (ve bu kriz durumunun etkilerine) aynı anda bakmak gerekir (Gustavsson, 1999, s. 74). Daha önce Özal dönemi ile ilgili olarak da özetlendiği gibi Gustavsson'a göre, dış politika değişim süreci üç aşamada gerçekleşir. Bunlardan birincisi değişimin kaynağı, yani çeşitli yurt içi, yurt dışı, politik ya da ekonomik unsurları içeren temel yapısal koşullardır. Gustavsson, bireysel karar alıcıları içeren ikinci aşamada yapısal unsurların ancak bireysel karar alıcıların algıları aracılığıyla dış politikada değişime yol açabileceğini söylemiştir. Üçüncü aşama ise karar alma sürecini işaret eder. Bu aşamada lider belli kurumsal ve politik mekanizmalar çerçevesinde söz konusu dış politika vizyonunu hayata geçirmeye çalışır (Gustavsson, 1999, s. 83-85). Son olarak Gustavsson, önerdiği dış politika değişikliği modelinde kriz durumlarının da önemine dikkat çekmiştir. Eğer söz konusu dış politika değişikliği ile ilgili bir kriz durumu söz konusuysa, konunun aciliyeti dış politika değişim sürecini kolaylaştırır (Gustavsson, 1999, s. 86).

Gustavsson tarafından geliştirilen model, Türkiye'nin 2007/2008 yıllarından itibaren Kuzey Irak'a yönelik olarak gerçekleştirdiği dış politika değişikliğinin ayrıntılarını ve zamanlamasını açıklamak açısından araştırmacılara yararlı bir analitik çerçeve sunmaktadır. 2000'li yılların başlarında Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı çok önemli bir yapısal değişiklik, 11 Eylül 2001 tarihinde ABD'ye karşı yapılan terör saldırılarıdır. 11 Eylül saldırılarıyla birlikte yavaş yavaş yeni bir uluslararası düzen ortaya çıkmış ve George W. Bush yönetiminin ortaya attığı terörle küresel savaş (*global war on terror*) kavramı, bu yeni düzenin çerçevesini oluşturmuştur. 11 Eylül saldırıları pek çok uluslararası aktör gibi Türkiye'yi ve Türk dış politikasını da etkilemiştir. Öncelikle terörün küresel bir sorun olarak tanımlanması, Türkiye ile başta ABD olmak üzere pek çok farklı ülkeyi bir araya getirmiş ve teröre karşı ortak politikalar geliştirme ve birlikte mücadele etme fırsatları yaratmıştır. ABD'nin Afganistan müdahalesi ve Türkiye'nin burada NATO üyeliği çerçevesinde oynadığı rol bu duruma önemli bir örnektir. Terörle mücadelede uzun bir geçmişe ve deneyime sahip Türkiye açısından bu gelişmeler ilk başlarda kendi sorunlarını dünyaya anlatabilmenin ve kendi mücadelesinin meşruiyetinin uluslararası arenada da kabul görmesinin bir yolu olarak algılanmıştır. Fakat 11 Eylül

saldırılarının genel olarak Türk dış politikası açısından ve daha özeldede Kuzey Irak politikası açısından asıl önemli sonuçları, ABD'nin 2003 yılında Irak'ı işgaliyle yaşanmaya başlamıştır. Irak Savaşı ile ortaya çıkan yeni bölgesel dinamikler, 2000'li yılların ortalarından itibaren Türkiye'nin Kuzey Irak politikasında bazı değişiklikleri tetiklemiştir.

Türkiye'nin Kuzey Irak politikası açısından yukarıda sözü edilen yeni bölgesel dinamiklerden bir tanesi, İKBY'nin Irak Savaşı sonrasında çatışmalardan uzak bir bölge olarak ortaya çıkmasıdır. 2005'te kabul edilen yeni Irak anayasasıyla birlikte İKBY ismiyle resmi statüye de kavuşan Kürt özerk bölgesi, Irak'ın geri kalanına kıyasla güvenli ve istikrarlı bir bölge haline gelmiştir. Çevresindeki aktörlere pek çok yeni ekonomik fırsat da sunan İKBY'deki bu gelişmeler, Türk ekonomisinin ihtiyaçlarının ciddi şekilde arttığı bir döneme denk gelmiştir. Bu durum, Türkiye'nin İKBY'ye karşı farklı bir bakış açısı geliştirmesine olanak sağlamıştır. Kuzey Irak bölgesi, büyüyen Türk ekonomisi için yeni yatırımlar yapılabilecek bir alan ve ülkenin artan enerji ihtiyaçlarını karşılayabilecek alternatif bir kaynak olarak algılanmaya başlamıştır.

Aslında Türkiye'nin 1991 Körfez Savaşı'nın sonunda 36. paralelin kuzeyinde bir uçuşa yasak bölge kurulmasından itibaren Iraklı Kürtler ile ekonomik ilişkileri olmuştur. Bununla birlikte, 2003 Irak Savaşı sonrası Kuzey Irak bölgesinde artan ekonomik ve politik istikrar ile yükselen yaşam standartları, Türk şirketlerinin bölgede varlık gösterebilmesi için yeni bir ortam yaratmıştır (Jozel, 2014, s. 2).

Bu dönemde Türkiye ve İKBY arasında artan ekonomik ve ticari ilişkilerin önemli bir boyutu, Kuzey Irak'taki petrol ve doğal gaz kaynaklarıdır. Geçtiğimiz on yıl içerisinde, Türkiye'nin büyüyen ve gelişen ekonomisi, Türk politika yapımcılarını yeni enerji piyasaları bulmaya teşvik etmiştir. Bu Türkiye açısından çok önemli bir konudur, çünkü Türkiye uzunca bir süredir petrol ve doğalgaz ithalatı açısından büyük oranda Rusya ve İran'a bağımlı hale gelmiştir. Bu çerçevede, Türkiye'nin enerji arz güvenliğini garanti altına almak ve de Türkiye'yi bölgenin enerji merkezi haline getirmek için ülkenin enerji kaynaklarını çeşitlendirmek önemlidir.

Özetle 2000'li yıllarda, İKBY Türkiye'nin enerji talebi açısından önemli bir alternatif petrol ve doğalgaz kaynağı haline gelmiştir ve bu enerji talebi yıllık olarak yüzde altı ile sekiz oranında artmaktadır (Tol, 2013). 2013 yılının Kasım ayında Türkiye ile İKBY arasında enerji alanında bir anlaşmaya varılmıştır ve Kuzey Irak petrolü Ceyhan Limanı'nında 2014 Mayıs'ında hareket etmeye başlamıştır. Bu tarihten itibaren Türkiye, İKBY petrolünün dünya piyasalarına ulaşmasında önemli bir rol oynamaktadır. Temmuz 2015'e gelindiğinde Irak'tan Ceyhan

Limanı'na petrol ihracatı 16 milyon varili bulmuştur (Hürriyet Daily News, 2015a). Ayrıca Kasım 2015'te İKBY Doğal Kaynaklar Bakanı Ashti Hawrami, iki yıl içerisinde İKBY'nin Türkiye'ye yaklaşık 10 milyar metre küp doğal gaz ihraç etme planından söz etmiştir (Hürriyet Daily News, 2015b). Hatta bu dönemde İKBY'nin Türkiye'ye doğal gaz ihracatının ileride Trans Anadolu Doğalgaz Boru hattına (TANAP) bağlanması da gündeme gelmiş ve tartışılmıştır. Aslında Türkiye'nin Kuzey Irak'tan petrol ve doğal gaz ithalatı konusu, İKBY ile Irak Merkezi Hükümeti arasında sorunlara yol açmıştır. Bağdat ve Erbil arasında bu konuda Aralık 2014'te bir anlaşma imzalanmış olsa da bu anlaşma sorunları ortadan kaldırmamıştır (Zaman, 2016). Bu nedenle Haziran 2015'ten itibaren İKBY tek taraflı olarak petrolün çoğunu doğrudan Ceyhan Limanı aracılığıyla satmaya başlamıştır.

Türkiye'nin Kuzey Irak politikası açısından Irak Savaşı'nın ortaya çıkardığı bir başka bölgesel dinamik de, Irak'taki belirsiz politik ortamın PKK için yeni fırsatlar ortaya çıkarmasıdır. Bu çerçevede Haziran 2004'te PKK, 1999 yılında ilan ettiği tek taraflı ateşkese son vermiş ve Türkiye'ye karşı şiddet eylemlerine tekrar başlamıştır. Türkiye'nin 2000'li yılların ortalarından itibaren İKBY ile yaklaşan ilişkilerini anlamak için bu gelişmeyi de mutlaka hesaba katmak gerekmektedir.

AKP 2002 yılında birinci hükümetini kurduğunda Türkiye'nin Kürt sorunu açısından farklı bir bakış açısıyla görev başına gelmiştir. Hükümet ilk yıllarında güçlü bir Avrupa Birliği vizyonu ortaya koymuş ve bu dönemde TBMM'den pek çok uyum reformu geçmiştir. Bu uyum yasaları özellikle askerin siyasetteki rolünü azaltmaya ve Kürtlere bazı kültürel haklar tanımaya yönelik değişiklikler getirmiştir. Fakat AKP hükümetinin Kürt sorununa farklı bakış açısını ortaya koyan ilk anahtar gelişme, Tayyip Erdoğan'ın Ağustos 2005'te Diyarbakır'da yaptığı konuşma olmuştur. Bu konuşmada Erdoğan, devletin geçmişte Kürt sorunu ile ilgili bazı hatalar yaptığını ifade ederek "Kürt sorunu benim sorunumdur" demiştir.

Erdoğan'ın Diyarbakır konuşması, AKP'nin ileriki yıllarda Kürt sorununun çözümüne yönelik bazı girişimler için önemli bir altyapı oluşturmuştur. Bu girişimlerden en önemli iki tanesi 2009 yılında başlatılan Kürt Açılımı ile, Kürt Açılımı'nın çökmesinden sonra 2012 yılının sonlarında başlatılan Çözüm sürecidir [5]. 2012 yılının sonlarında PKK lideri Abdullah Öcalan, Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT) yetkilileri ve aynı zamanda Barış ve Demokrasi Partisi üyeleri arasında bir diyalog ve görüşme süreci başlamıştır. Bu süreç çerçevesinde Öcalan Mart 2013'te tek taraflı bir ateşkes ilan etmiş ve PKK militanları Türkiye'den çekilmeye başlamıştır.

İşte tüm bu gelişmeler, Türkiye-İKBY ilişkilerini de etkilemiş ve bu iki aktör arasında yakın ilişkilerin kurulmasına önemli oranda katkıda bulunmuştur. Birinci olarak, 2004 yılında PKK'nın Türkiye'ye karşı tekrar terör eylemlerine başlaması ve Irak Savaşı'nın yarattığı belirsiz politik ortam çerçevesinde Kuzey Irak'ta varlığını pekiştirmesi, Türk politika yapıcılarının açısından Kuzey Irak'a yönelik alternatif politikaların düşünülmesini gerekli kılmıştır. Kuzey Irak'taki PKK varlığı nedeniyle Iraklı Kürt liderleri suçlamak yerine yakın ilişkiler geliştirip Türkiye'nin Kürt sorununun çözümü ve PKK ile mücadelede Iraklı Kürt aktörlerin desteğini almak böyle bir alternatif bakış açısının ürünüdür. İkinci olarak, AKP hükümetlerinin Kürt sorununun politik yollardan çözümüne yönelik geliştirdiği politikalar da bu konuyu az da olsa güvenlik ekseninden uzaklaştırarak Türkiye'nin Iraklı Kürtler ile politik ilişkiler geliştirebilmesini kolaylaştırmıştır.

Bununla birlikte, Erdoğan döneminde Türkiye'nin Kuzey Irak'a yönelik dış politika değişikliği pek de kolay gerçekleşmemiştir. Bu süreçte Tayyip Erdoğan özellikle TSK'nın ciddi muhalefetiyle karşılaşmıştır. Türkiye'nin Iraklı Kürtler ile ilişkilerini geliştirme politikası, 2000'li yılların ortalarında MİT müsteşarı Emre Taner ile Iraklı Kürt liderler arasında gerçekleşen gizli görüşmelerle başlamıştır (Sarı Ertem, 2011, s. 60). Fakat bu girişim hemen bir dış politika değişikliğine yol açmamıştır. Bunun en önemli nedeni, bu dönemde hükümetin ve TSK'nın Türkiye'nin Kuzey Irak politikası ile ilgili olarak farklı görüşlere sahip olmalarıdır. TSK'ya göre, Kuzey Irak'taki PKK varlığı, Türkiye'nin terörle mücadelesinde çok önemli bir boyuttur ve Iraklı Kürtlerin PKK'ya desteğine son vermek için Kuzey Irak'a sınır ötesi askeri operasyonlar düzenlenmelidir. Hükümet ise bu konuda tereddütte hissetmiştir ve alternatif olarak Irak Kürtleri ile yakın ilişkiler geliştirmenin PKK ile mücadelede yararlı bir strateji olabileceğini düşünmüştür. Bu düşüncenin birkaç farklı nedeni vardır. Birincisi, ABD'nin Irak'ı işgalinden sonra Türkiye'nin ve özellikle de TSK'nın Kuzey Irak'ta hareket kabiliyeti sınırlanmıştır. Bu dönemde ABD'yi ikna etmeden Kuzey Irak'a askeri bir operasyon düzenlemek mümkün değildir. İkincisi, Iraklı Kürtler ile ilişkileri iyileştirmek, Türkiye'nin Kürt sorununu askeri güvenlik zemininden uzaklaştırmak vizyonu ile uyumludur. Üçüncü olarak ise bazı yorumlara göre bu dönemde AKP hükümeti Türkiye'nin bu önemli dış politika konusunda TSK'nın anahtar bir aktör olarak kalmasını istememektedir.

Hükümetin Iraklı Kürtler ile yakın ilişkiler kurma girişimine ilk başta dönemin Genelkurmay Başkanı Hilmi Özkök olumlu bir yanıt vermiş ve Irak'taki gelişmelere paralel olarak Türkiye'nin Kuzey Irak politikasının da değişebileceğini ifade etmiştir (Radikal, 2005). Hilmi Özkök bu cümlesiyle Irak'ta 2005 yılında gerçekleşen seçimlere ve İKBY'ye özerk bir Kürt bölgesi olarak resmi statü veren yeni Irak Anayasasına işaret etmiştir. Fakat Özkök'ten sonra

2006 yılında Genelkurmay Başkanı olarak göreve başlayan Yaşar Büyükanıt'ın Türkiye'nin Kuzey Irak ile olan ilişkilerine çok daha şahin bir bakışı bulunmaktadır. Büyükanıt, Türkiye'nin yalnızca Iraklı Kürt liderler ile bir diyalog içerisinde olmasına karşı olmamış, aynı zamanda Kuzey Irak bölgesine askeri bir operasyonu da şiddetle savunmuştur (Kıbaroğlu, 2007). Şubat 2007'de Başbakan Erdoğan Iraklı Kürt liderlerle görüşeceğini açıkladığında Büyükanıt bu girişime MGK bünyesinde engel olmak için gayret göstermiştir (Özcan, 2010, s. 39). Fakat bu yıllar Türkiye'de asker-sivil dengesinin Avrupa Birliği uyum süreci çerçevesinde değişmeye başladığı ve sivil politikacıların ağırlık kazandığı bir dönem olmuştur ve Başbakan Erdoğan, Genelkurmay Başkanı Yaşar Büyükanıt'ın ifadelerine sert tepki göstermiştir. Örneğin Büyükanıt 18 Şubat 2007 tarihinde PKK'ya destekleri nedeniyle Kuzey Irak'taki Kürt gruplarla görüşmeyeceğini ifade ettiğinde Erdoğan bu cümlenin Büyükanıt'ın kişisel görüşlerini yansıttığını ve Türkiye'nin Iraklı Kürtler ile görüşmeden hiçbir çözüme ulaşamayacağını belirtmiştir (Milliyet, 2007). Zaten 2007 E-muhtıra sürecinden sonra da bu denge iyice sivil tarafa doğru kaymıştır.

2007 Cumhurbaşkanlığı seçimleri sürecindeki ilk tur oylamanın olduğu gün, 27 Nisan 2007 tarihinde Genelkurmay Başkanlığı web sayfasına konan bir metin, Türkiye'de asker-sivil ilişkileri açısından çok önemli bir dönem noktası olmuş ve asker-sivil güç dengesindeki bu değişim Türkiye'nin Kuzey Irak politikasını da etkilemiştir. Daha sonra E-muhtıra olarak adlandırılan bu metinde şöyle bir ifade kullanılmıştır:

Son günlerde, Cumhurbaşkanlığı seçimi sürecinde öne çıkan sorun, laikliğin tartışılması konusuna odaklanmış durumdadır. Bu durum, Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından endişe ile izlenmektedir. Unutulmamalıdır ki, Türk Silahlı Kuvvetleri bu tartışmalarda taraftır ve laikliğin kesin savunucusudur. Ayrıca, Türk Silahlı Kuvvetleri yapılmakta olan tartışmaların ve olumsuz yöndeki yorumların kesin olarak karşısındadır, gerektiğinde tavrını ve davranışlarını açık ve net bir şekilde ortaya koyacaktır. Bundan kimsenin şüphesinin olmaması gerekir.

Genelkurmay Başkanlığı tarafından yapılan bu açıklamadan sonra Cumhurbaşkanlığı seçimi, toplantı yeter sayısına ulaşılmadığı argümanı ile Anayasa Mahkemesi tarafından geçersiz sayılmış ve Temmuz 2007'de erken seçimler yapılmıştır. Fakat seçimler sonucunda AKP yeniden tek parti hükümeti kurmuş ve sonrasında yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde de TSK'nın karşı olduğu Abdullah Gül Türkiye'nin Cumhurbaşkanı seçilmiştir (Gürsoy, 2011, s. 296).

Asker-sivil ilişkilerindeki bu değişim süreci, önceleri Türkiye'nin Kuzey Irak'a yönelik dış politikasında bazı iniş çıkışlara neden olmuştur. Hükümetten ve TSK'dan gelen farklı bakış açıları nedeniyle Türkiye'nin Kuzey Irak politikası 2005-2007 arası dönemde bazı belirsizlikler yaşamıştır. Örneğin, Şubat 2007'de Türkiye'nin İKBY ile ilişkilerini geliştirmek için adımların

atılabileceğini söyleyen Başbakan Tayyip Erdoğan, Haziran 2007’de IKBY başkanı Mesut Barzani’ye yönelik olarak Türkiye’nin aşiret liderleriyle görüşmeyeceğini belirtmiş ve Türkiye’nin muhatabının Irak merkezi hükümeti olduğunu söylemiştir.

Bununla birlikte, 2007 yılından sonra Türkiye’nin Kuzey Irak politikası netlik kazanmış ve Erdoğan liderliğinde AKP hükümetleri IKBY ile yakın politik ve ekonomik ilişkiler kurmuşlardır. 2000’li yılların başlarında gerçekleştirilen Avrupa Birliği uyum reformları, E-muhtıra çerçevesinde yaşanan gelişmeler ve son olarak 2007/2008 döneminde TSK’ya yönelik darbe iddiaları ve soruşturmaları, TSK’nın politik bir aktör olarak geri planda kalmasına yol açmış ve Başbakan Tayyip Erdoğan’ın Kuzey Irak’a yönelik politika değişimi konusundaki tercihlerinin hayata geçmesine katkıda bulunmuştur. Hatta 24 Nisan 2008 tarihinde Genelkurmay ile yapılan müzakereler sonucu MGK, hükümetin Kürtler de dahil Irak’taki bütün gruplarla iletişim kurmasına olanak sağlayan bir öneriyi onaylamıştır (Sarı Ertem, 2011, s. 60).

Özetle, 2007/2008 yıllarından itibaren Türkiye’nin Kuzey Irak’a yönelik dış politika değişim süreci incelendiğinde, bu değişim sürecinin ayrıntılarının ve zamanlamasının bazı yapısal ve çevresel unsurlar hesaba katılmadan tam olarak anlaşılamayacağı ve açıklanamayacağı ortaya çıkmıştır. Buradaki en temel yapısal/çevresel unsur, 2003 Irak Savaşı ve bu savaşın ortaya çıkardığı yeni bölgesel dinamiklerdir. Daha önce de belirtildiği gibi burada, Başbakan (ve daha sonra Cumhurbaşkanı) Tayyip Erdoğan döneminde Türkiye’nin Kuzey Irak’a yönelik dış politikasında meydana gelen değişiklik Gustavsson (1999) ve Doerer’in (2013) geliştirmiş olduğu kuramsal çerçeveler ile açıklanmıştır. Sonuç olarak söz konusu dış politika değişikliğini anlamak için hem lidere, hem de dönemin yapısal gelişmelerine odaklanılmalıdır. Ne tek başına lider, ne de tek başına yapısal/çevresel unsurlar değişimi açıklayabilmektedir.

Notlar

[1] Bu amaçla seçilen metinler, Turgut Özal’ın 1983 ve 1987’de birinci ve ikinci ANAP hükümetlerinin kurulması sürecinde, TBMM’de söz konusu hükümet programlarının okunması ve görüşülmesi amacıyla yaptığı konuşmalardır. Bu seçilen metinler sayesinde Özal’ın her iki hükümeti kurma aşamasında kafasındaki dış politika çizgisini ortaya koymaktır.

[2] Bu dönem ile ilgili sınırlı sayıda temsili metnin seçilmesinde bu metinlerin Körfez Savaşı’nın farklı aşamalarında yapılan konuşmalardan oluşmasına ve farklı hedef kitlelere hitap etmesine özen gösterilmiştir. Bu metinler şöyledir: Turgut Özal’ın Basın Mensuplarıyla Yaptığı Sohbet Toplantısı, 1990; Turgut Özal, “An Unavoidable War,” *The Washington Post*, 22 Ocak 1991, s. A13; “Özal: Kürtleri Alacağız” (Turgut Özal’ın Amerikan ve İngiliz televizyonlarına açıklaması), *Milliyet*, 6 Nisan 1991, s. 16; George Bush, “The President’s News Conference with Turkish President Turgut Ozal in Ankara, Turkey, 20 Temmuz, 1991; US-Turkey Joint News Conference, 23 Mart, 1991, <http://www.c-span.org/video/?17239-1/usturkey-joint-news-conference>; “Özal’ın Barış Dopingi” (Turgut Özal’ın halka Ramazan Bayramı mesajı), *Milliyet*, 16 Nisan, 1991, s. 14.

[3] Bu amaçla seçilen metinler Tayyip Erdoğan’ın 2002 ve 2007 yıllarında, ikinci ve üçüncü AKP hükümetlerinin kurulması sürecinde TBMM’de söz konusu hükümet programlarının okunması çerçevesinde yaptığı

konuşmalardır. Bu seçilen metinler Erdoğan'ın her iki hükümetin kuruluş aşamasında kafasındaki dış politika çizgisini ortaya koymaktadır.

[4] Bu dönem ile ilgili sınırlı sayıda temsili metnin seçilmesinde, bu metinlerin 2007 yılı sonrası dönemin farklı aşamalarında yapılan konuşmalar olmasına ve farklı hedef kitlelere hitap etmesine özen gösterilmiştir. Bu metinler şunlardır: Recep Tayyip Erdoğan'ın 14 Ekim 2008 tarihinde TBMM Grup Toplantısında yaptığı konuşma; Cumhuriyet, "Kürdistan ve Türkiye Arasında Köprü Olacak," Cumhuriyet, 29 Mart 2011, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/diger/233926/_Kurdistan_ve_Turkiye_arasinda_kopru_olacak_.html; Recep Tayyip Erdoğan, Diyarbakır Tarihi Miting, 16 Kasım 2013, <https://www.youtube.com/watch?v=8Qn0AGQNQxw>; Recep Tayyip Erdoğan, Türkiye Büyük Millet Meclisi 25. Dönem 2. Yasama Yılı Açış Konuşması, 1 Ekim 2015, <http://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/35491/turkiye-buyuk-millet-meclisi-25-donem-2-yasama-yili-acis-konusmasi.html>.

[5] Kürt Açılımı politikasının çökme nedenlerinden biri, Kürt sorununun çözümüyle ilgili net bir plan ortaya koyamaması olmuştur. Bu nedenle muhalefet partileri ve milliyetçi çevreler tarafından çokça eleştirilmiştir. Bununla birlikte, Kürt Açılımı'nın çökmesine neden olan bardağı taşıran son damla 18 Ekim 2009'daki Habur olayı olmuştur. Bu tarihte 34 PKK üyesi ve ailesi Kuzey Irak'tan Habur sınır kapısı aracılığıyla Türkiye sınırlarına giriş yapmıştır. Aslında bir iyi niyet jesti olarak düşünülen ve PKK üyelerinin devamının da yavaş yavaş Türkiye'ye dönüp silah bırakması sürecinin başlangıcını sembolize eden bu girişim, PKK'lılar gerilla kıyafetleri içinde Türkiye'ye giriş yapıp kalabalık bir Kürt kitle tarafından karşılanınca çok güçlü bir milliyetçi tepki ortaya çıkarmıştır. Yaşanan bu durum sonucunda hükümet Kürt Açılımı politikasına devam edememiştir. Bkz. Özlem Kayhan Pusane, "Turkey's Kurdish Opening: Long-Awaited Achievements and Failed Expectations," Turkish Studies, Cilt 15, Sayı 1 (2014), s. 31.

5. TARTIŞMA VE SONUÇLAR

Bu projede önce 1990'ların başlarında ve daha sonra da 2007/2008 yıllarından itibaren Türkiye'nin Kuzey Irak'a yönelik olarak yaşamış olduğu dış politika değişim süreçleri incelenmiştir. Araştırma sırasında, özellikle söz konusu dış politika değişim süreçlerinde liderin rolünün kuramsal ve sistematik bir şekilde ortaya konmasına özen gösterilmiş ve böylelikle proje başlıca amacına ulaşmıştır. Günümüzde, dış politikada değişim literatürüne daha çok kavramsal ve kuramsal katkılar hakimdir. Bu nedenle proje, literatüre ampirik bir çalışma kazandırması bakımından önemlidir. Daha da önemlisi, dış politikada değişim literatüründe, liderlerin değişim süreçlerindeki rolüne şimdiye kadar yeterince önem verilmemiştir. Bu çerçevede araştırma hem ulusal, hem de uluslararası literatürdeki boşluğun doldurulmasına katkıda bulunmuştur.

Bu proje, Özal ve Erdoğan dönemlerinde Türkiye'nin Kuzey Irak'a yönelik dış politika değişim süreçlerinin Gustavsson (1999) ve Doerer'in (2013) ortaya koymuş olduğu dış politikada değişim modelleri çerçevesinde açıklanabileceğini ortaya koymuştur. Ortaya çıkan bu sonuç projenin başta öngörülen temel hedeflerindedir. Buna göre, her iki dönemde gerçekleşen dış politika değişikliğinin de tam anlamıyla lider-kaynaklı değişim olarak tanımlanamayacağı görülmüştür. Her ne kadar gerek Turgut Özal, gerekse Recep Tayyip Erdoğan söz konusu dış politika değişikliklerinin başlatılmasında, sürdürülmesinde ve sonuca ulaşmasında başlıca aktör olsalar da, proje çerçevesinde yapılan araştırmada bu değişim süreçlerinin bazı yapısal/çevresel faktörlerden bağımsız olarak açıklanamayacağı görülmüştür.

Yapılan araştırmada hem Turgut Özal, hem de Recep Tayyip Erdoğan dönemlerinde Kuzey Irak'a yönelik gerçekleşen dış politika değişim süreçleri Gustavsson (1999) ve Doerer'in (2013) kuramsal çerçeveleri bağlamında açıklanmış olsa da, iki dönemin dinamiklerinin birbiriyle aynı olduğunu söylemek yanıltıcı olur. İki dönemin birbiri ile çeşitli benzerliklerini ve farklılıklarını belirlemek bu proje açısından önemlidir ve projenin önemli hedefleri arasındadır.

Öncelikle, bu araştırmanın temel konusu olan dış politika değişim sürecinde liderin rolü ile ilgili olarak, iki dönemin birbirinden farklı dinamiklere sahip olduğu söylenmelidir. 1980'li yıllara ve 1990'ların başına baktığımız zaman, Başbakan ve daha sonra Cumhurbaşkanı Özal'ı tek ve başlıca vizyoner lider olarak görmek mümkündür. Özal 1983 yılında başbakanlık görevine belli bir dış politika vizyonu ve söylemiyle gelmiştir ve görevi boyunca göstermiş olduğu davranışlarda ve geliştirdiği politikalarda bunların etkilerini gözlemlemek mümkündür. Her ne kadar Başbakan ve daha sonra Cumhurbaşkanı Tayyip Erdoğan için de büyük oranda

bunları söyleyebilirsek de, Erdoğan dönemi dış politika vizyonu açısından Ahmet Davutoğlu'nun rolünü yok sayamayız. Kuzey Irak'a yönelik dış politika değişikliği açısından 2007/2008 yıllarından itibaren Erdoğan başlıca aktör olarak karşımıza çıksa da, AKP dönemi dış politikasının genel hatlarını Davutoğlu'nun dış politika vizyonuna ve stratejik derinlik doktrinine referans vermeden anlamak ve açıklamak mümkün değildir.

İkinci olarak, bu proje çerçevesinde incelenen Özal ve Erdoğan dönemi Kuzey Irak'a yönelik dış politika değişim süreçlerinin dinamikleri ile ilgili olarak da bazı farklılıkları ortaya koymak mümkündür. Öncelikle, Türkiye'nin Kuzey Irak ile ilgili güvenlik endişesinin Erdoğan döneminin en başından beri karar verme süreçlerinin bir parçası olduğunu vurgulamak gerekir. Çünkü bu endişe temel olarak 1991 Körfez savaşı ile birlikte ortaya çıkmış, Irak Savaşı ile bambaşka dinamikler kazanmış ve ciddi boyutta artmıştır. Diğer bir deyişle, Tayyip Erdoğan 2003 yılında Başbakan olarak göreve başladığında kafasında halihazırda bir "Kuzey Irak'taki PKK varlığı" endişesi vardır. Fakat Özal dönemi için bu geçerli değildir. Daha önce de vurgulandığı gibi, her ne kadar Türk politika yapıcılarını 1960'lardan itibaren Kuzey Irak bölgesindeki Kürt ulusal hareketinden rahatsızlık duymuş olsalar da PKK'nın 1980'lerde eylemlerine başlamasına ve hatta 1991 Körfez Savaşı'na kadar Kuzey Irak konusu Türkiye'nin öncelikli bir ulusal güvenlik sorunu değildir. Bu farklılık şüphesiz iki liderin konuyu algılayışlarını ve verdikleri tepkiyi etkilemiştir. Dış politika değişim sürecinin dinamikleri açısından başka bir farklılık, Gustavsson'ın vurguladığı "kriz" durumuyla ilgilidir. Gustavsson, kriz durumlarının ortaya çıkardığı aciliyet hissi nedeniyle dış politika değişim süreçlerinde kolaylaştırıcı bir rol oynadığını söylemiştir. Türkiye örneğinde Hem Turgut Özal, hem de Tayyip Erdoğan Kuzey Irak politikaları açısından kriz durumlarıyla karşı karşıya kalmıştır. Özal dönemi açısından 1991 Körfez Savaşı sonunda yaşanan sığınmacı krizi Kuzey Irak'a yönelik dış politika değişim sürecinde önemli bir rol oynamıştır. Erdoğan açısından da PKK'nın 2004 yazında tek taraflı ateşkesine son vermesi durumu bir kriz olarak değerlendirilebilir. Fakat Özal dönemi ile karşılaştırıldığında, sığınmacı krizinin çok daha acil sonuçları olan ve Türkiye'yi bir an önce bir yanıt geliştirmeye zorlayan bir gelişme olduğu söylenebilir. PKK'nın tek taraflı ateşkesine son vermesi ise Türkiye açısından bir kriz durumu olarak değerlendirilse de, politika yapıcılarını bir yanıt vermeye zorlaması açısından bu konu ile ilgili daha kademeli bir aciliyetten söz edilebilir. Bu durum, Türkiye sınırına binlerce sığınmacının yığılmasından farklı bir aciliyettir.

Son olarak, Turgut Özal ve Tayyip Erdoğan dönemlerinde Kuzey Irak'a yönelik gerçekleşen dış politika değişim süreçlerini, değişimin doğası açısından da karşılaştırmak mümkündür. Burada vurgulanmak istenen, yaşanan değişimin Türkiye'nin Iraklı Kürtler ile ilişkilerini ne

kadar güvenlik eksenini dışına taşıyabildiğidir. 1991 Körfez Savaşı sonunda her ne kadar Turgut Özal Iraklı Kürtler ile yakın ilişkiler geliştirmeye yönelik bir dış politika sürdürse de, bu yakın ilişkiler hep Kuzey Irak'taki PKK varlığı çevresinde tanımlanmıştır. Diğer bir deyişle, Iraklı Kürtler ile PKK'ya karşı bir güvenlik işbirliği oluşturulmaya çalışılmıştır. Her ne kadar Erdoğan döneminde konunun güvenlik boyutu tam olarak ortadan kalkmamış olsa da, 2007 yılından sonra güvenlik, Türkiye'nin Kuzey Irak'a yönelik tek bakış açısı olmaktan çıkmıştır. Türkiye-İKBY ilişkilerinde enerji başta olmak üzere önemli bir ekonomik boyut ortaya çıkmış, iki aktör arasındaki yatırımlar, ticari ilişkiler ve enerji anlaşmaları ön plana çıkmıştır. Bununla birlikte Erdoğan dönemi Kuzey Irak söyleminde ısrarla Türkiye ve Iraklı Kürtler (hatta diğer bölge ülkeleri) arasındaki tarihi, coğrafi, kültürel bağlara ve bir kader birlik ve beraberliği duygusuna vurgu vardır. Bu durum, Yeşiltaş'ın (2013) "The Transformation of the Geopolitical Vision in Turkish Foreign Policy" makalesinde vurgulanan değişime paralel bir farklılıktır. Yeşiltaş'ın da göstermiş olduğu gibi, Türk dış politikasında geçmişte ulus-devlet kavramını öne çıkaran jeopolitik vizyon yıllar içerisinde bir dönüşüm geçirmiş ve bugünkü anlayış bu ulus-devlet vurgusunun ötesine geçmiştir (Yeşiltaş, 2013, s. 679). Özal ve Erdoğan dönemleri Kuzey Irak politikasına dair bu farklılıklar aşağıdaki tabloda özetlenmiştir. Bu çıkarımlar projenin Özal ve Erdoğan dönemlerine karşılaştırmalı bir bakış açısı geliştirme hedefinin gerçekleşmesi açısından önemlidir.

Tablo 7: Turgut Özal ve Recep Tayyip Erdoğan dönemleri Kuzey Irak'a yönelik dış politika değişim süreçlerinin karşılaştırılması

	Turgut Özal dönemi Kuzey Irak'a yönelik dış politika değişim süreci	Recep Tayyip Erdoğan dönemi Kuzey Irak'a yönelik dış politika değişim süreci
Liderin rolü	Tek ve başlıca vizyoner lider	Başlıca vizyoner lider; Ahmet Davutoğlu'nun rolü
Dış politika değişim sürecinin dinamikleri	Yeni yeni ulusal güvenlik gündeminin merkezine yerleşen "Kuzey Irak" endişesi Anlık bir tehdit ortaya çıkaran ve acil tepki gerektiren sığınmacı krizi	Halihazırda (1990'lardan itibaren) hissedilen "Kuzey Irak" endişesi Daha zamana yayılı bir tehdit ortaya çıkaran ve kademeli bir aciliyet gerektiren PKK'nın tek taraflı ateşkesine son vermesi durumu
Değişimin doğası	Güvenlik odaklı ve ulus-devlet vurgulu değişim	Çok boyutlu ve ulus-devlet vurgusunun ötesine geçebilmiş değişim

6. EKLER

Proje kapsamında yayımlanmış eserler

Yüksek lisans tezleri

Ulus, Selin. "Changing Turkish-Israeli Relations after the 2008 Gaza War". Işık Üniversitesi (devam ediyor).

Uluslararası makaleler

Kayhan Pusane, Ö. 2016. "Turkey's Changing Relations with the Iraqi Kurdish Regional Government" Middle East Review of International Affairs (derginin Yaz 2016 sayısında yayımlanacak).

Kayhan Pusane, Ö. "Role of Individual Leaders in Desecuritization: Turkish Foreign Policy Towards Northern Iraq" (Cooperation and Conflict dergisine gönderilmek üzere hazırlık aşamasında).

Kayhan Pusane, Ö. "Role of Leadership in Initiating Foreign Policy Change: Turgut Özal's Northern Iraq Policy" (Perceptions dergisine gönderilmek üzere hazırlık aşamasında).

Uluslararası bildiriler

Kayhan Pusane, Ö. 2015. "Role of Individual Leaders in Desecuritization: Turkish Foreign Policy Towards Northern Iraq," 9th Pan-European Conference on International Relations, European International Studies Association, Giardini Naxos, İtalya, 23-26 Eylül 2015.

Ulusal bildiriler

Kayhan Pusane, Ö. 2016. "Türkiye'nin Irak Kürt Bölgesel Yönetimi Politikası: Güvenlik-Dışlaştırma mı, Yoksa Yeni Bir Güvenlik Tanımlaması mı? Yeni Ortadoğu: Toplum, Siyaset ve Ekonomi Konferansı," Işık Üniversitesi, İstanbul, 24-25 Mart 2016.

Kayhan Pusane, Ö. 2015. "Role of Leadership in Initiating Foreign Policy Change: Turgut Özal's Northern Iraq Policy," 14. ODTÜ Uluslararası İlişkiler Konferansı, Ankara, 17-19 Haziran 2015.

KAYNAKÇA

688 Sayılı Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Kararı (5 Nisan 1991). <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/596/24/IMG/NR059624.pdf?OpenElement>,
Son erişim tarihi: 5 Eylül 2015.

Ak, Ö. 2009. dış politika ve liderlik: süleymaniye krizi sürecinde r.t. erdoğan örneği (yüksek lisans tezi), ankara üniversitesi.

Allison, G. T. 1971. the essence of decision: explaining the cuban missile crisis. glenview: scott, foresman, and company.

Aras, B. 2009. "Davutoğlu Era in Turkish Foreign Policy", SETA Policy Brief, 32.

Aras, B., Görener, A. 2010. "National Role Conceptions and Foreign Policy Orientation: The Ideational Bases of the Justice and Development Party's Foreign Policy Activism in the Middle East", Journal of Balkan and Near Eastern Studies, 12 (1), 73-92.

Aras, B., Karakaya Polat, R. 2008. "From Conflict to Cooperation: Desecuritization of Turkey's Relations with Iran and Syria", Security Dialogue, 39 (5), 495-505.

Aras, B., Karakaya Polat, R. 2007. "Turkey and the Middle East: The Frontiers of the New Geographic Imagination", Australian Journal of International Affairs, 61 (4), 471-488.

Ataman, M. "Özal Leadership and Restructuring of Turkish Ethnic Policy in the 1980s", Middle Eastern Studies, 38 (4), 123-142.

Aydın, M., Açıkmeşe, S. 2007. "Europeanization through EU Conditionality: Understanding the New Era in Turkish Foreign Policy", Journal of Southeast Europe and Black Sea Studies, 9 (3), 263-274.

Aydın, M. 2000. "Determinants of Turkish Foreign Policy: Changing Patterns and Conjunctures During the Cold War", Middle Eastern Studies 36 (1), 103-139.

Aydın, M. 1999. "Determinants of Turkish Foreign Policy: Historical Framework and Traditional Inputs", *Middle Eastern Studies*, 35 (4), 152-186.

Aykan, M.B. 1998. *Türkiye'nin Kuveyt Krizi (1990-91) Politikası: 1998 Yılından Geriye Yönelik Bir Yeniden Değerlendirme*. Ankara: Dış Politika Enstitüsü.

Aykan, M. B. 1996. "Turkey's Policy in Northern Iraq, 1991-95", *Middle Eastern Studies*, 32 (4), 343-366.

Aykan, M. B. 1993. "The Palestinian Question in Turkish Foreign Policy from the 1950s and the 1990s", *International Journal of Middle East Studies*, 25 (1), 91-110.

Balcı, A. 2014. " 'Enerji'sine Kavuşan Komşuluk: Türkiye-Kürdistan Bölgesel Yönetimi İlişkileri", *Analiz 97*, SETA, Haziran.

Balcı, A., Kardaş, T. 2012. "The Changing Dynamics of Turkey's Relations with Israel: An Analysis of 'Securitization'", *Insight Turkey*, 14 (2), 99-120.

Barkey, H.J. 2015. "On the KRG, the Turkish-Kurdish Peace Process, and the Future of the Kurds". *Global Turkey in Europe series, Working Paper 12*. Woodrow Wilson Center. Temmuz.

Barkey, H. 2011. "Turkey and Iraq: The Making of a Partnership", *Turkish Studies*, 12 (4), 663-674.

Barkey, H. J. 2010. "Turkey's New Engagement in Iraq: Embracing Iraqi Kurdistan", *United States Institute of Peace: Special Report 237*. May.

Benli Altunışık, M., Martin, L. G. 2011. "Making Sense of Turkish Foreign Policy in the Middle East under AKP", *Turkish Studies*, 12 (4), 569-587.

Benli Altunışık, M. 2009. "Worldviews and Turkish Foreign Policy in the Middle East", *New Perspectives on Turkey*, 40, 169-192.

Benli Altunışık, M., Tür, Ö. 2006. "From Distant Neighbors to Partners? Changing Syrian-Turkish Relations", *Security Dialogue*, 37 (2), 229-248.

Bilgin, P. 2005. "Turkey's Changing Security Discourse: The Challenges of Globalization", *European Journal of Political Research*, 44 (1), 175-201.

Birand, M. A., Yalçın, S. 2001. *The Özal: Bir Davanın Öyküsü*. İstanbul: Doğan.

Bozdağlıoğlu, Y. 2003. *Turkish Foreign Policy and Turkish Identity: A Constructivist Approach*. Londra: Routledge.

Bryza, M. J. 2012. "Turkey's Dramatic Shift Toward Iraqi Kurdistan: Politics Before Peace Pipelines", *Turkish Policy Quarterly*, 11 (2), 53-61.

Bush, G., Özal, T. 1991. The President's News Conference With Turkish President Turgut Ozal in Ankara, Turkey. 20 Temmuz. <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=19809>,
Son erişim tarihi: 25 Eylül 2015.

Byman, D. L., Pollack, K. M. 2001. "Let Us Now Praise Great Men: Bringing the Statesmen Back In", *International Security*, 25 (4), 107-146.

Carlsnaes, W. 1993. "On Analyzing the Dynamics of Foreign Policy Change: A Critique and Reconceptualization", *Cooperation and Conflict*, 28 (1), 5-30.

Cemal, H. 1989. *Özal Hikayesi*. Ankara: Bilgi.

Cevizoğlu, M. H. 1991. *Körfez Savaşı ve Özal Diplomasisi*. İstanbul: Form.

Charountaki, M. 2012. "Turkish Foreign Policy and the Kurdistan Regional Government", *Perceptions*, 17 (4), 185-208.

Cizre, Ü. 2003. "Demythologizing the National Security Concept: The Case of Turkey", *Middle East Journal*, 57 (2), 213-229.

Cornell, S. E. 2012. "What Drives Turkish Foreign Policy: Changes in Turkey", *The Middle East Quarterly*, 19 (1), 13-24.

Criss, B. 1997. "Turkish Foreign Policy Toward the Middle East", *Middle East Review of International Affairs*, (1).

Çağaptay, S. 2015. "Turkey's Kurdish Path", Policy Notes, 23. The Washington Institute for Near East Policy.

Çağaptay, S. "Turkey's Kurdish Buffer: Why Erdogan Is Ready to Work with the Kurds", Foreign Affairs, 1 Temmuz 2014. <https://www.foreignaffairs.com/articles/turkey/2014-07-01/turkeys-kurdish-buffer>,

Son erişim tarihi: 20 Ağustos 2016.

Çağaptay, S., Bahce Fidan, C., Ve Sacikara, E.C. 2015. "Turkey and the KRG: An Undeclared Economic Commonwealth", PolicyWatch 2387. The Washington Institute for Near East Policy. 16 Mart.

Çakırözler, U. 2006. "K. Irak'a NATO", Milliyet, 26 Temmuz.

Çarkoğlu, A. 2003. "Who Wants the Full Membership? Characteristics of Public Opinion Support for EU Membership in Turkey". Turkey and the European Union: Domestic Politics, Economic Integration and International Dynamics. Editörler: Çarkoğlu, A., Rubin, B. London: Frank Cass.

Çelenk, A. A. 2007. "The Restructuring of Turkey's Policy towards Cyprus: The Justice and Development Party's Struggle for Power", Turkish Studies, 8 (3), 349-363.

Çetingüleç, M. 2015. "İran'a Ambargonun Kalkması Türkiye'ye Nasıl Yansiyacak?" Al Monitor, 10 Nisan. <http://www.al-monitor.com/pulse/tr/originals/2015/04/turkey-iran-how-will-benefit-from-lifting.html>,

Son erişim tarihi: 24 Eylül 2015.

Çevikcan, S. 2002. "Bir Kere Tokat Yedik, Yalnız Kalmamalıyız", Milliyet, 18 Aralık.

Çuhadar-Gürkaynak, E., Özkeçeci-Taner, B., 2004. "Decisionmaking Process Matters: Lessons Learned from Two Turkish Foreign Policy Cases", Turkish Studies, 5 (2), 43-78.

Davutoğlu, A. 2012. "Principles of Turkish Foreign Policy and Regional Political Structuring", Turkey Policy Brief Series, International Policy and Leadership Institute.

<http://www.tepav.org.tr/upload/files/1336135395->

[4.Principles_of_Turkish_Foreign_Policy_and_Regional_Political_Structuring_by_Ahmet_Davutoğlu.pdf](#),

Son erişim tarihi: 20 Mayıs 2016.

Davutoğlu, A. 2008. "Turkey's Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007", Insight Turkey, 10 (1), 77-96.

Davutoğlu, A. 2001. Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu. İstanbul, Küre Yayınları.

De Rivera, J. 1968. The Psychological Dimension of Foreign Policy. Columbus, OH: C. E. Merrill Publishing Company.

Dikici Bilgin, H. 2008. "Foreign Policy Orientation of Turkey's Pro-Islamist Parties: A Comparative Study of the AKP and Refah", Turkish Studies, 9 (3), 407-421.

Doeser, F. 2013. "Leader-Driven Foreign-Policy Change: Denmark and the Persian Gulf War", International Political Science Review, 34 (5), 582-597.

Doeser, F. 2011. "Domestic Politics and Foreign Policy Change in Small States: The Fall of the Danish 'Footnote Policy'", Cooperation and Conflict, 46 (2), 222-241.

Dombey, D. 2014. "Turkey Ready to Accept Kurdish State in Historic Shift", Financial Times, 27 Haziran. <http://www.ft.com/intl/cms/s/0/65ae9ac2-fe00-11e3-bd0e-00144feab7de.html#axzz3kNZIyyTK>,

Son erişim tarihi: 20 Mayıs 2016.

Duran, B. 2011. "Türk Dış Politikasının İç Siyaset Boyutu: 2010". Türk Dış Politikası Yıllığı. Editörler: Duran, B; İnat, K.; Özcan, M. Ankara, SETA.

Durukan, N. 2007. "AKP, Barzani ile Temasta", Milliyet, 11 Eylül. <http://www.milliyet.com.tr/2007/09/11/siyaset/siy02.html>,

Son erişim tarihi: 21 Mayıs 2016.

Efegil, E., Kalaycı, R. 2012. Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi, Cilt 1. Ankara: Nobel Yayınevi.

Efegil, E. 2002. Körfez Krizi ve Türk Dış Politikası Karar Verme Modeli. İstanbul: Gündoğan Yayınları.

Eidenfalk, J. 2006. Towards a New Model of Foreign Policy Change (Doktora Tezi), University of Wollongong.

Erhan, Ç., Kürkçüoğlu, Ö. 2002. "Orta Doğu'yla İlişkiler". Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt 2. Editör: Oran, B. İstanbul: İletişim Yayınları.

Fırat, M. 2002. "1962-1975 Kuzey Irak Kürt Ayaklanması kutusu". Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt 1. Editör: Oran, B. İstanbul: İletişim Yayınları.

George, A. L., Bennett, A. 2004. Case Studies and Theory Development in the Social Sciences. Cambridge, MA: MIT Press.

Gerring, J. 2004. Case Study Research: Principles and Practices. New York: Cambridge University Press.

Gerring, J. 2004. "What is a Case Study and What is it Good for?" American Political Science Review, 98 (2), 341-354.

Gilpin, R. 1981. War and Change in World Politics. New York: Cambridge University Press.

Goldmann, K. 1988. Change and Stability in Foreign Policy: The Problems and Possibilities of Détente. New York: Harvester Wheatsheaf.

Goldmann, K. 1982. "Change and Stability in Foreign Policy: Détente as a Problem of Stabilization", World Politics, 34 (2), 230-266.

Gözen, R. 2004. "Türkiye ve I. Körfez Savaşı: Kriz Ortamında Dış Politika". Türk Dış Politikasının Analizi. Editör: Sönmezoğlu, F. İstanbul: Der Yayınları.

Gözen, R. 2000. Amerikan Kışkacında Dış Politika: Körfez Savaşı, Turgut Özal ve Sonrası. Ankara: Liberte Yayınları.

Gustavsson, J. 1999. "How Should We Study Foreign Policy Change?", *Cooperation and Conflict*, 34 (1), 73-95.

Gürsoy, Y. 2011. "The Impact of EU-Driven Reforms on the Political Autonomy of the Turkish Military", *South European Society and Politics*, 16 (2), 293-308.

Hale, W. 1992. "Turkey, the Middle East and the Gulf Crisis", *International Affairs*, 68 (4), 679-692.

Halperin, M. 1974. *Bureaucratic Politics and Foreign Policy*. Washington, DC: Brookings Institution.

Hansen, L. 2006. *Security as Practice: Discourse Analysis and the Bosnian War*. New York: Routledge.

Hardy, C., Harley, B., Phillips, N. 2004. "Discourse Analysis and Content Analysis: Two Solitudes", *Qualitative Methods: Newsletter of the American Political Science Association Organized Section on Qualitative Methods*, 2 (1), 19-22.

Hart, P. 1990. *Groupthink in Government*. Amsterdam: Swets and Zeitlinger.

Hasanoğlu, A. 2011. "Turkish, Kurdish Resound in State Minister's Arbil Speech", *Today's Zaman*, 15 Nisan. http://www.todayszaman.com/diplomacy_turkish-kurdish-resound-in-state-ministers-arbil-speech_241108.html,

Son erişim tarihi: 15 Mayıs 2016.

Hermann, C. F. 1990. "Changing Course: When Governments Choose to Redirect Foreign Policy", *International Studies Quarterly*, 34 (1), 3-22.

Hermann, M. G., Preston, T. 1994. "Presidents, Advisors, and Foreign Policy: The Effect of Leadership Style on Executive Arrangements", *Political Psychology*, 15, 75-96.

Holsti, K. J. 1982. Why Nations Realign: Foreign Policy Restructuring in the Postwar World. London: George Allen and Unwin.

Hudson, V. M. 2005. "Foreign Policy Analysis: Actor-Specific Theory and the Ground of International Relations", Foreign Policy Analysis, 1 (1), 1-30.

Hudson, V. M., Vore, C. S. 1995. "Foreign Policy Analysis Yesterday, Today, and Tomorrow", Mershon International Studies Review, 39 (2), 209-238.

Huxsoll, D. B. 2003. Regimes, Institutions and Foreign Policy Change (Doktora Tezi), Louisiana State University, ABD.

Hürriyet. 2014. "Petrolü Irak'tan, Gazı Rusya'dan Alıyoruz", Hürriyet, 28 Temmuz.

<http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/26901565.asp>,

Son erişim tarihi: 5 Nisan 2016.

Hürriyet Daily News. 2015a. "Turkey Plays 'Key Role' in Transferring Iraqi Kurdish Oil", Hürriyet Daily News, 16 Ağustos. <http://www.hurriyetdailynews.com/turkey-plays-key-role-in-transferring-iraqi-kurdish-oil----.aspx?pageID=238&nID=87015&NewsCatID=348>.

Son erişim tarihi: 20 Mayıs 2016.

Hürriyet Daily News. 2015b. "KRG Plans 10bcm in Natural Gas Exports to Turkey in Two Years", Hürriyet Daily News, 20 Kasım. <http://www.hurriyetdailynews.com/krp-plans-10-bcm-in-natural-gas-exports-to-turkey-in-two-years.aspx?pageID=238&nID=91471&NewsCatID=348>,

Son erişim tarihi: 14 Nisan 2016.

Hürriyet Daily News. 2013. "Iraqi Kurdish Leader Barzani Urges Support for Peace Process in Diyarbakır Rally with Turkish PM", Hürriyet Daily News, 16 Kasım.

<http://www.hurriyetdailynews.com/iraqi-kurdish-leader-barzani-urges-support-for-peace-process-in-diyarbakir-rally-with-turkish-pm.aspx?PageID=238&NID=58028&NewsCatID=338>,

Son erişim tarihi: 15 Mayıs 2016.

Hürriyet Daily News. 2012. "Barzani Erdoğan Call on PKK to Let Go Arms", Hürriyet Daily News, 21 Nisan. <http://www.hurriyetdailynews.com/barzani-erdogan-call-on-pkk-to-let-go-arms.aspx?pageID=238&nID=18942&NewsCatID=338>,

<http://www.hurriyetdailynews.com/barzani-erdogan-call-on-pkk-to-let-go-arms.aspx?pageID=238&nID=18942&NewsCatID=338>,

Son erişim tarihi: 14 Nisan 2016.

Hürriyet. 2007. "PKK Destekçisi Kürt Liderlerle Görüşmem", Hürriyet, 17 Şubat.

Hürriyet. 2006. "Erdoğan: PKK'ya Karşı Sabrın Sınırı Var", Hürriyet, 21 Aralık.

Ikenberry, J. 1988. *Reasons of State: Oil Politics and the Capacities of American Government*. Cornell: Cornell University Press.

Janis, I. L. 1972. *Victims of Groupthink*. Boston: Houghton-Mifflin.

Jenkins, G. 2013. "Good Kurd, Bad Kurd: The AKP's Rapprochement with the KRG", *Turkey Analyst*, 6 (22).

Jervis, R. 1976. *Perception and Misperception in International Politics*. Princeton: Princeton University Press.

Jozel, A. K. 2014. "Ankara-Erbil-Baghdad Axis: A Question of Energy and Politics", *Policy Analysis*, Arab Center for Research and Policy Studies, Şubat.

Karakuş, A. 2006. "Bush'a Kerkük Uyarısı", *Milliyet*, 12 Ekim.

Kayhan Pusane, Ö. 2014. "Turkey's Kurdish Opening: Long-Awaited Achievements and Failed Expectations", *Turkish Studies*, 15 (1), 81-99.

Kesgin, B. 2013. "Leadership Traits of Turkey's Islamist and Secular Prime Ministers", *Turkish Studies*, 14 (1), 136-157.

Kesgin, B. 2012. "Tansu Çiller's Leadership Traits and Foreign Policy", *Perceptions*, 17 (3), 29-50.

Kesgin, B., Kaarbo, J. 2010. "When and How Parliaments Influence Foreign Policy: The Case of Turkey's Iraq Decision", *International Studies Perspectives*, 11 (1), 19-36.

Keyman, F. 2010. "Globalization, Modernity and Democracy: Turkish Foreign Policy 2009 and Beyond", *Perceptions: Journal of International Affairs*, 15 (3-4), 1-20.

Khong, Y. F. 1992. Analogies at War: Korean, Munich, Dien Bien Phu, and the Vietnam Decisions of 1965. Princeton: Princeton University Press.

Kibaroglu, M. 2007. "Turkey's Foreign Policy Toward Northern Iraq Still Undecided", Terrorism Monitor 5 (13). http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews%5Btt_news%5D=4287#.Vc2_52AxFXg,

Son erişim tarihi: 16 Nisan 2016.

Kirişçi, K. 2012. "Turkey's Engagement with Its Neighborhood: A 'Synthetic' and Multidimensional Look at Turkey's Foreign Policy Transformation", Turkish Studies, 13 (2), 319-341.

Kirişçi, K. 2009. "The Transformation of Turkish Foreign Policy: The Rise of the Trading State", New Perspectives on Turkey, 40, 29-57.

Kirişçi, K. 2006. "Turkey's Foreign Policy in Turbulent Times", Chaillot Paper, 92.

Kleistra, Y., Mayer, I. 2001. "Stability and Flux in Foreign Affairs: Modelling Policy and Organizational Change", Cooperation and Conflict, 36 (4), 381-414.

Klotz, A., Prakash, D., ed. 2008. Qualitative Methods in International Relations: A Pluralist Guide. New York: Palgrave Macmillan.

Krebs, R. R., Jackson, P. T. 2007. "Twisting Tongues and Twisting Arms: The Power of Political Rhetoric", European Journal of International Relations, 13 (1), 35-66.

Krippendorff, K. H. 2003. Content Analysis: An Introduction to Its Methodology. Thousand Oaks: Sage Publications.

Kurubaş, E. 2004. 1960'lardan 2000'lere Kürt Sorununun Uluslararası Boyutu ve Türkiye, Cilt. 2. Ankara: Nobel.

Kutlay, M. 2011. "Economy as the 'Practical Hand' of 'New Turkish Foreign Policy': A Political Economy Explanation", Insight Turkey, 13 (1), 67-88.

Kürkçüoğlu, Ö. E. 1972. "Türk-İrak İlişkilerinde Son Gelişmeler", SBF Dergisi, 22 (4), 247-53.

Laçiner, S. 2009. "Turgut Özal Period in Turkish Foreign Policy: Özalism", USAK Yearbook, (2), 153-205.

Lake, D. A. 1988. Power, Protection and Free Trade: International Sources of U.S. Commercial Strategy, 1887-1939. Cornell: Cornell University Press.

Mango, A. 1992. "Turkish Policy in the Middle East: Turning Danger to Profit". Turkish Foreign Policy: New Prospects. Editör: Dodd, C. H. Londra: The Eothen Press.

Milliken, J. 1999. "The Study of Discourse in International Relations: A critique of Research and Methods", European Journal of International Relations, 5 (2), 225-254.

Milliyet. 2007. "Ben Bir Kabile Reisiyle Görüşmem", Milliyet. 8 Haziran.

Milliyet. 1983. "Özal: İktidara Geldiğimizde Dışarıda Türkiye'nin İtibarını Artıracağız", Milliyet, 6 Eylül.

Murinson, A. 2006. "The Strategic Depth Doctrine of Turkish Foreign Policy", Middle Eastern Studies, 42 (6), 945-964.

Neuendorf, K. A. 2002. The Content Analysis Guidebook. Thousand Oaks: Sage Publications.

Neumann, I. B. 2008. "Discourse Analysis". Qualitative Methods in International Relations: A Pluralist Guide. Editörler: Klotz, A., Prakash, D. Palgrave Macmillan.

NTV. 2012. "Erdoğan ile Barzani İki Saat Görüştü", NTV, 19 Nisan.

<http://www.ntv.com.tr/turkiye/erdogan-ile-barzani-iki-saat-gorustu,Pu6-VyUWI0-1gFjgxe4p9w>,

Son erişim tarihi: 20 Mayıs 2016.

Oğuzlu, T. 2011. "Turkey and the West: The Rise of Turkey-centric Westernism", International Journal, 66 (4), 981-998.

Oktav, Ö.Z. 2011. Turkey in the 21st Century: Quest for a New Turkish Foreign Policy. Aldershot, Burlington: Ashgate.

Oran, B. 2002. Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt 1, 2. İstanbul: İletişim Yayınları.

Öktem, K. 2014. "The Nation-State's Blurred Borders: Erdoğan and the Emergence of Kurdistan in Turkey", IPC-Mercator Policy Brief. http://ipc.sabanciuniv.edu/wp-content/uploads/2014/01/IPC_BLURRING-THE-BORDERS_web.pdf,
Son erişim tarihi: 16 Nisan 2016.

Öniş, Z. 2011. "Multiple Faces of the 'New' Turkish Foreign Policy: Underlying Dynamics and a Critique", Insight Turkey, 13 (1), 47-65.

Öniş, Z., Yılmaz, Ş. 2009. "Between Europeanization and Euro-Asianism: Foreign Policy Activism in Turkey During the AKP Era", Turkish Studies, 10 (1), 7-24.

Öniş, Z. 2003. "Turkey and the Middle East after September 11: The Importance of the EU Dimension", Turkish Policy Quarterly, 2 (4), 84-95.

Özal, T. 1992. Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın III. İzmir İktisat kongresindeki konuşmaları (4 Haziran 1992, İzmir): II. İzmir İktisat kongresi kapanış konuşmaları (7 Kasım 1981, İzmir). Ankara: T. C. Başbakanlık.

Özal, T. 1991. "An Unavoidable War", The Washington Post, 22 Ocak, s. A13.

Özal, T. 1989. Başbakan Turgut Özal'ın Basın mensuplarına açıklama, mülakat ve konuşmaları, 13.12.1988-31.10.1989. Ankara: T.C. Başbakanlık.

Özal, T. 1989. Başbakan Turgut Özal'ın resmi geziler-tesis açılışları ve toplantılarda yaptığı konuşmalar, 13.12.1988-31.10.1989. Ankara: T.C. Başbakanlık.

Özal, T. 1988. Başbakan Turgut Özal'ın Basın mensuplarına açıklama, mülakat ve konuşmaları: 13.12.1987-12.12.1988. Ankara: T.C. Başbakanlık.

Özal, T. 1988. Başbakan Turgut Özal'ın tesis açılışları, çeşitli toplantılarda yaptığı konuşmaları : 13.12.1987-12.12.1988. Ankara: T.C. Başbakanlık.

Özal, T. 1985. Başbakan Turgut Özal'ın konuşma, mesaj, beyanat ve mülâkatları: 13.12.1984-12.12.1985. Ankara: T.C. Başbakanlık.

Özal, T. 1984. Başbakan Turgut Özal'ın konuşma, mesaj, beyanat ve mülâkatları: 13.12.1983-12.12.1984. Ankara: T.C. Başbakanlık.

Özal, T., Bush, G. 1991. "US-Turkey Joint News Conference", C-Span, 23 Mart. <http://www.c-span.org/video/?17239-1/usturkey-joint-news-conference>,
Son erişim tarihi: 25 Eylül 2015.

Özcan, M. 2011. "From Distance to Engagement: Turkish Foreign Policy towards the Middle East, Iraq and the Iraqi Kurds", Insight Turkey, 13 (2), 71-92.

Özcan, M. 2010a. "Turkish Foreign Policy Towards Iraq in 2009," Perceptions, 15 (3/4), 113-132.

Özcan, G. 2010b. "The Changing Role of Turkey's Military in Turkish Foreign Policy Making", UNISCI discussion papers, 23, 23-45.

Özcan, G. 2009. "Facing Its Waterloo in Diplomacy: Turkey's Military in Foreign Policy Making Process", New Perspectives on Turkey, 40, 83-102.

Özcan, G. 2001. The Military and the Making of Foreign Policy in Turkey, Turkey in World Politics: An Emerging Multiregional Power. Editörler: Rubin, B., Kirişçi, K. Londra: Lynne Rienner.

Özcan, G. 1995. "Continuity and Change in Turkish Foreign Policy in the Balkans". Balkans: A Mirror of the New International Order. Editörler: Göksu Özdoğan, G., Saybaşıllı, K. Eren Yayıncılık.

Özcan, M. 2008. Harmonizing Foreign Policy: Turkey, the EU, and the Middle East. Aldershot: Ashgate.

Özkeçeci-Taner, B. 2005. "The Impact of Institutionalized Ideas in Coalition Foreign Policy Making: Turkey as an Example, 1991-2002", *Foreign Policy Analysis*, 1 (3), 249-278.

Pamuk, H., Coşkun, O. 2013. "Turkey, Iraqi Kurdistan Sign Landmark Energy Contracts", *Reuters*, 29 Kasım. <http://www.reuters.com/article/2013/11/29/us-turkey-iraq-oil-idUSBRE9AS06620131129>,

Son erişim tarihi: 20 Mayıs 2016.

Park, B. 2014. *Turkey-Kurdish Regional Government Relations After the U.S. Withdrawal from Iraq: Putting the Kurds on the Map*. Carlisle Barracks, PA: United States Army War College Press.

Park, B. 2012. "Turkey, the US and the KRG: Moving Parts and the Geopolitical Realities", *Insight Turkey*, 14 (3), 109-125.

Phillips, N., Hardy, C. 2002. *Discourse Analysis: Investigating Processes of Social Construction*. Thousand Oaks: Sage Publications.

Radikal. 2005. "Irak Politikası Değişebilir", *Radikal*, 24 Mart.

<http://www.radikal.com.tr/turkiye/irak-politikasi-degisebilir-741821/>,

Son erişim tarihi: 15 Nisan 2016.

Resnhon, J. 2008. "Stability and Change in Belief Systems: The Operational Code of George W. Bush", *Journal of Conflict Resolution*, 52 (6), 820-849.

Robins, P. 2003a. *Suits and Uniforms: Turkish Foreign Policy since the Cold War*. Seattle: University of Washington Press.

Robins, P. 2003b. "Confusion at Home, Confusion Abroad: Turkey between Copenhagen and Iraq", *International Affairs*, 79 (3), 547-566.

Robins, P. 1991. *Turkey and the Middle East*. New York: Council on Foreign Relations.

Romano, D. 2015. "Iraqi Kurdistan and Turkey: Temporary Marriage?" *Middle East Policy*, 21 (1), 89-101.

Rosati, J. A., Sampson, M. W. III, Hagan, J. D. 1994. "The Study of Change in Foreign Policy". Foreign Policy Restructuring: How Governments Respond to Global Change. Editörler: Rosati, J. A., Hagan, J. D., Sampson, M. W. III. Columbia: University of South Carolina.

Rosenau, J. N. 1981. The Study of Political Adaptation. Londra: Frances Pinter.

Rosenau, J. N. 1968. "Comparative Foreign Policy: Fad, Fantasy, or Field", International Studies Quarterly, 12 (3), 296-329.

Rosenau, J. N. 1964. "Pre-theories and Theories of Foreign Policy". Approaches in Comparative and International Politics. Editör: Farrell B. R. Evanston: Northwestern University Press.

Sander, O. 1984. "Turkish Foreign Policy: Forces of Continuity and Change". Modern Turkey: Continuity and Change. Editör: Evin, A. Verlag für Sozialwissenschaften.

Sarı Ertem, H. 2011. "Turkish-American Relations and Northern Iraq: Relief At Last?". Turkey in the 21st Century: Quest for a New Policy. Editör: Oktav, Ö.Z. Ashgate.

Sayarı, S. 2000. "Turkish Foreign Policy in the Post-Cold War Era: The Challenges of Multi-Regionalism", Journal of International Affairs, 54 (1), 169-182.

Sayarı, S. 1997. "Turkey and the Middle East in the 1990s", Journal of Palestine Studies, 26 (3), 44-55.

Sayarı, S. 1992. "Turkey: The Changing European Security Environment and the Gulf Crisis", Middle East Journal, 46 (1), 9-21.

Sezal, İ, Dağı, İ, ed. 2001. Kim bu Özal : Siyaset, İktisat, Zihniyet. Ankara: Boyut.

Snyder, R. C., Bruck, H. W., Sapin, B. 1954. Decision-Making as an Approach to the Study of International Politics. Princeton: Princeton University Press.

Sözen, A. 2010. "A Paradigm Shift in Turkish Foreign Policy: Transition and Challenges", Turkish Studies, 11 (1), 103-123.

Sprout, H., Sprout, M. 1956. *Man-Milieu Relationship Hypotheses in the Context of International Politics*. Princeton: Princeton University Press.

Taydaş, Z., Özdamar, Ö. 2013. "A Divided Government, an Ideological Parliament, and an Insecure Leader: Turkey's Indecision about Joining the Iraq War", *Social Science Quarterly*, 94 (1), 217-241.

Tayfur, F., Göymen, K. 2002. "Decision Making in Turkish Foreign Policy: The Caspian Oil Pipeline Issue", *Middle Eastern Studies*, 38 (2), 101-122.

Tocci, N. 2013. "Turkey's Kurdish Gamble", *The International Spectator*, 48 (3), 67-77.

Tol, G. 2014. "Untangling the Turkey-KRG Energy Partnership: Looking Beyond Economic Drivers". *Global Turkey in Europe series. Policy Brief 14*. Mart.

http://www.iai.it/sites/default/files/GTE_PB_14.pdf,

Son erişim tarihi: 20 Mayıs 2016.

Tol, G. 2013. "Turkey's KRG Energy Partnership", *Foreign Policy*, 29 Ocak.

<http://foreignpolicy.com/2013/01/29/turkeys-krge-energy-partnership/>,

Son erişim tarihi: 20 Mayıs 2016.

Turkish Daily News. 2001. " 'The Strategic Depth' that Turkey Needs: An Interview with Ahmet Davutoğlu", *Turkish Daily News*, 21 Eylül.

Türk, F., Gaytancıoğlu, K. 2010. "Adalet ve Kalkınma Partisi İktidarında Türkiye-İrak İlişkileri, 2002-2009". *Türkiye'nin Değişen Dış Politikası*. Editör: Yenigün, C., Efeğil, E. Ankara: Nobel Yayınevi.

Utkan, A. 1991. "Kürt Liderlerle Askeri Toplantı", *Hürriyet*, 12 Ağustos.

Volgy, T., Schwarz, J. 1991. "Does Politics Start at the Water's Edge? Domestic Politics Factors and Foreign Policy Restructuring in Great Britain, France, and West Germany", *Journal of Politics*, 53 (3), 615-643.

Yalvaç, F. 2014. "Approaches to Turkish Foreign Policy: A Critical Realist Analysis", *Turkish Studies*, 15 (1), 117-138.

Yenigün, C., Efeğil, E. 2010. Türkiye'nin Değişen Dış Politikası. Ankara: Nobel Yayınları.

Yeşiltaş, M. 2013. "The Transformation of the Geopolitical Vision in Turkish Foreign Policy", Turkish Studies, 14 (4), 661-687.

Yin, R., K. 1994. Case Study Research: Design and Methods. Newbury Park, CA: Sage.

Zaman, A. 2016. "Is the KRG Heading for Bankruptcy?" Al Monitor, 20 Ocak. <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2016/01/turkey-iraq-kurds-cash-crisis-derail-battle-against-isis.html>,

Son erişim tarihi: 21 Mayıs 2016.

TÜBİTAK
PROJE ÖZET BİLGİ FORMU

Proje Yürütücüsü:	Yrd. Doç. Dr. ÖZLEM KAYHAN PUSANE
Proje No:	114K354
Proje Başlığı:	Dış Politikada Değişim Süreci: Türkiye'nin Kuzey Irak Politikası Örneği
Proje Türü:	3501 - Kariyer
Proje Süresi:	18
Araştırmacılar:	
Danışmanlar:	ASLI ILGIT
Projenin Yürütüldüğü Kuruluş ve Adresi:	IŞIK Ü. İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER F. ULUSLARARASI İLİŞKİLER B.
Projenin Başlangıç ve Bitiş Tarihleri:	01/10/2014 - 01/04/2016
Onaylanan Bütçe:	73364.0
Harcanan Bütçe:	50194.72
Öz:	<p>1960'lardan sonra Türkiye'nin Irak'a yönelik başlıca ilgi alanı Kürt etnik uyanışı olmuş, Türk karar alıcıları benzer olayların kendi sınırları içerisinde de gerçekleşme olasılığından kaygı duymuşlardır. Bu nedenle, Türkiye'nin Irak'taki Kürt hareketi ile ilgili temel yaklaşımı, Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması yönünde olmuştur.</p> <p>1960'lardan itibaren, Türkiye'nin Kuzey Irak'a karşı yukarıda sözü edilen mesafeli tutumunun değişikliğe uğradığı iki ana dönemin bulunduğunu gözlemek mümkündür. Bunlardan biri, Turgut Özal'ın Başbakan (1983-1989) ve sonra da Cumhurbaşkanı (1989-1993) olarak görev yaptığı dönem ile Tayyip Erdoğan liderliğindeki Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) hükümeti dönemidir (2003-). Türkiye, öncelikle 1990'ların başında, sonra da 2007/2008 yıllarından itibaren, Kuzey Irak'a karşı mesafeli tutumunu bir tarafa bırakarak, daha aktif ve Irak'lı Kürt liderlerle yakın ilişkiler geliştirme odaklı bir politika izlemeye başlamıştır. Bu projede, Türkiye'nin yaşadığı bu dış politika değişikliğinin başlıca nedenleri ve değişim sürecinin dinamikleri araştırılmıştır.</p> <p>Araştırma kapsamında, süreç izleme ile söylem ve içerik analizi yöntemlerinden yararlanılarak Türkiye'nin 1990'ların başında ve 2007/2008 yıllarından itibaren tecrübe ettiği Kuzey Irak'a yönelik dış politika değişim süreçlerinin, Gustavsson (1999) ve Doeser'in (2013) kuramsal çerçeveleri ışığında açıklanabileceği gösterilmiştir. Elde edilen sonuç, söz konusu dış politika değişim süreçlerinin lider-kaynaklı değişim kavramının mükemmel bir örneği olarak sınıflandırılmayacağıdır. Bunun temel nedeni, her iki dönemde de çeşitli yurt içi, bölgesel ve uluslararası unsurların, önemli çevresel etkiler olarak bu süreci etkilemiş olmasıdır.</p> <p>Bu proje, Türkiye'nin Kuzey Irak'a yönelik dış politikasında yaşadığı değişimleri, karar alma mekanizmaları bağlamında incelemiş ve böylelikle hem uluslararası dış politikada değişim literatürüne, hem de Türk dış politikası yapım sürecini daha iyi anlama çabalarına katkıda bulunmuştur. Günümüzde, dış politikada değişim literatürüne daha çok kavramsal ve kuramsal katkılar hakimdir. Bu proje, literatüre ampirik bir çalışma kazandırması bakımından önemlidir. Daha da önemlisi, dış politikada değişim literatüründe, liderlerin değişim süreçlerindeki rolüne şimdiye kadar yeterince önem verilmemiştir. Bu proje, Türkiye'nin Kuzey Irak'a yönelik dış politika değişim süreçlerinde liderlerin rolünü kuramsal ve sistematik bir şekilde ortaya koyarak hem ulusal, hem de uluslararası literatürdeki boşluğun doldurulmasına katkıda bulunmuştur.</p>
Anahtar Kelimeler:	dış politika analizi, dış politikada değişim, Türk dış politikası
Fikri Ürün Bildirim Formu Sunuldu Mu?:	Hayır

Proje Yapılan Yayınlar:	1- Role of Leadership in Initiating Foreign Policy Change: Turgut Ozal's Northern Iraq Policy (Bildiri - Uluslararası Bildiri - Sözlü Sunum), 2- Role of Individual Leaders in Desecuritization: Turkish Foreign Policy in Desecuritization (Bildiri - Uluslararası Bildiri - Sözlü Sunum), 3- Türkiye'nin Irak Kürt bölgesel Yönetimi Politikası: Güvenlik-dışlaştırma mı, Yoksa Yeni bir güvenlik Tanımlaması mı? (Bildiri - Ulusal Bildiri - Sözlü Sunum),
-------------------------	---

TÜBİTAK